MÜÜRILEHT

NÜÜDISKULTUURI HÄÄLEKANDJA ÜHEKSAKÜMNE SEITSMES NUMBER : JUUNI 2020

HIND 2€

9 772346 662013

#97 : MÄLU

JUHTKIRI

JUHTKIRI: MINA SIBUL, *PARDON БЛЯТЬ*

Foto: Aleksander Kalpman

Inimesed Cape Canaveralist kosmosesse lendamas, meeleavaldused ja põlevad politseiautod USAs, globaalne viirusepandeemia. Kirjeldatud sündmused võiksid olla võetud ka ajalehtede pealkirjadest aastal 1968: Apollo missioonid, **Martin Luther Kingi** tapmise järgsed rahutused, Hongkongi gripp. Sedasi meenutades võib tunda korraga ebamugavust ja rahulolu – midagi pole vahepeal pealtnäha muutunud ja samas ei ole praeguses ajas ka midagi ülearu apokalüptilist, stabiilselt rahutu maailm nagu ikka. Teisalt on aga muutunud paljugi ja see muutus puudutab eriti kommunikatsiooniaktide ja sündmuste talletamist. Kui küsida minult, mida ma tegin või mõtlesin 2019. aasta 24. märtsil, siis jään vastuse võlgu. Pole õrna aimugi. Kui teha aga mõned liigutused oma nutitelefonis, siis selgub nii mõndagi: sõitsin sellel suvaliselt valitud kuupäeval Akadeemia tee bussipeatusest taksoga Tornide väljakule, kulutasin R-kioskis 3,75 eurot ja filmisin õhtul kell 19.32 tuvi, kes kõndis Nunne tänaval naljakalt üle tee. Digiarhiivi süvenedes leian veel, et olen postitanud Instagrami loo mehest, kes on saapad jalast ära võtnud ja magab Elroni rongis. Kuigi palju rohkem ma sellest päevast Aleksander Aleksandrovitši elus vist teada ei saa. Neid suvalisi infopunkte säilitatakse kusagil andmekeskustes. Mille jaoks? Ma tõesti ei tea. Ometigi ei suuda ma meenutada oma tolle päeva tundeid, aistinguid või mõtteid. Talletatud on palju väheolulist ja ei midagi väga olulist.

„Mina sibul, ah, *pardon блять*" on fraas, mis tuli mul meelde, kui tuttav postitas paar päeva tagasi sotsiaalmediasse **Triin Teramäe** Postimehes ilmunud arvamusloo „Okupatsiooni taaga lippu kandvad eesti lapsed", kus autori üks põhimure on, et eesti lapsed puututvad koolis ja lasteaias liiga palju kokku mitteeuroopaliku vene keele ning mentaliteediga. See selleks, mida keegi euroopalikkuse võrdkujuks peab, aga mind justkui üllatas ikkagi ksenofoobia alažanri ehk russofoobia igavene tuli, mida autor hoolega kohendas. Kusjuures „justkui" üllatas, nagu ka paar päeva tagasi endise Leila baari ees nähtud stseen, kus sulejopes joodik läbi akna ilmselt türklasest lokaalipidajat sõimas: „Открой дверь черный педераст." Mõlemas juhtumis avaldub mingisugune identiteedipuhang, mis vormub siis arvamuseks või sularoppuseks. Kuidas ikka jaksatakse teineteist vihata ja vaadata üksteise peale hirmu või üleolekuga – olgu aasta 1938, 1968 või 2020. Möödunud aasta juunikuus Kauplus Aasia terrassil kohatud patsaan, kes pikkis jutu sisse alatasa fraasi „mina sibul, ah, *pardon блять*", tekitas minus vastupidist piinlikkust, sest miks ta peaks võõra ees kuidagi väljavabandavalt oma päritolule viitama. Aga ta tegi seda ometigi stiilselt ja suutis mahutada ühte lausesse teramäelikus tähenduses korraga ühe igieuroopaliku keele (prantsuse) ja kaks mitteeuroopalikku (eesti, vene). Kõiki nimetatud episoode saadab mineviku vari, need on kusagil pikka aega laagerdunud kogemus- ja mälukihtide avaldumised etnilises puljongis. Ametlikud mäluasutused tehku kui hea tööd tahes, kollektiivne mälu on juba ammu kontrolli alt väljas ja ehitab valguskaablis uusi impeeriume.

Müürilehe värskes mäluteemalises numbris meenutab **Anders Härm** kunstnik **Ando Keskküla**, öeldes muu hulgas, et Keskküla sai väga hästi aru, et Eestis vahetunud režiim ja iseseisvumine on tühine muutus võrreldes muutusega kommunikatsioonivahendites – interneti tulek, inimestevahelise suhtluse teisenemine –, mis toob kaasa kogu reaalsuse mõiste muutumise.

Informatsioon, mida me üha suuremates hulkades koguda saame, on teisendanud üsna radikaalselt meie viisi mäletada. Minevik pakendatakse uutesse formaatidesse, et öelda tihtilugu samu asju – vanad narratiivid, nagu eestlane *vs.* venelane, leiavad endale lihtsalt uue koja, kus pesitseda. Luuakse uusi tehnikaid olnu analüüsimiseks ja uute niididistike rajamiseks. Isegi kirjanik **Vahur Afanasjevi** kättemaksust rääkivas essees välja toodud Leningradi blokaadi ohvreid mälestav **Olga Bergholzi** tsitaat „Никто не забыт, ничто не забыто" – „Kedagi ei ole unustatud, midagi ei unustata" võiks olla kirjutatud korporatiivse motona mõne moodsa andmekeskuse sissepääsu kohale.

Mäluasutuste digiteerimisest, mälukonfliktidest ja mälu globaliseerumisest räägib oma artiklis pikemalt ka **Linda Kaljundi**. Pärimusest kui ideoloogilisest võitlusväljast kirjutab aga **Andreas Kalkun**, kes viitab, et marurahvuslikud populistid püüavad pärimust oma poliitiliste eesmärkide saavutamiseks ära kasutada ja ambivalentsest pärimusest puhastatakse välja ideoloogiliselt sobiv.

Mulle näib, et mida suuremaks paisub me elus minevik, seda vähem hapnikku jääb olevikule ja tulevikule. Mäletamiseta ei saa ja amneesia oleks ka ääretult ohtlik, aga kuidas toimetada, kui möödaniku kõvakettad on kogu aeg jalgade külge teibitud?

Bon appétit, блять ehk head mälumist.

Aleksander Tsapov, kultuuritoimetaja

Esikaanel Jaan Aru. Foto: Maiken Staak

Müürileht on keskkonnasõbralik trükis, mille tootmisprotsessis on kulutatud vähe energiat, kasutatud minimaalselt keskkonda saastavaid kemikaale ning arvestatud maailma metsade keskkonnasõbraliku, sotsiaalselt õiglase ja majanduslikult elujõulise majandamisega.

Trükitoode 4041 0820

TOIMETUS

Helen Tammemäe	peatoimetaja	helen@muurileht.ee
Henri Kõiv	tegev- ja sotsiaaliatoimetaja	henri@muurileht.ee
Mariliis Mõttus	elustiili- ja muusikatoimetaja	mariliis@muurileht.ee
Maia Tammjärv	kirjandus- ja teadustoimetaja	maia@muurileht.ee
Aleksander Tsapov	kultuuritoimetaja	aleksander@muurileht.ee
Pille Sepp	keeletoimetaja	pille@muurileht.ee
Tanel Mütt	müügi- ja reklaamijuht	tanel@muurileht.ee

Makett/kujundus: Madis Katz
Illustraatorid: Andrei Kedrin, Ann Pajuväli, Jaan Rõõmus, Liisa Kruusmägi, Lilian Hiob, Stella Salumaa, Vahram Muradyan, Villem Roosa
Fotograafid: Aleksander Kelpman, Janis Kokk, Ken Mürk, Priit Mürk, Renee Altrov, Tõnu Tunnel

KOLLEEGIUM: GUSTAV KALM, PIRET KARRO, MARGUS KIIS, KEITI KLJAVIN, AHTO KÜLVET, ELLEN MACKAY, SILLE PIHLAK, BERK VAHER, KEIU VIRRO

VÄLJAANDJA: SA KULTUURILEHT

TOETAB KULTUURIMINISTEERIUM

TRÜKK: PRINTALL · TIRAAŽ: 4500

JÄLGI MEID

@Muurileht

SAADA MEILE

Uudiseid ja pressiteateid: *uudised@muurileht.ee*

Kirju, heliplaate, raamatuid ja muid väljaandeid Müürilehe aadressile Voorimehe 9, 10146 Tallinn

Müürilehele pakke saates palume märkida adressaadiks kindlasti „Müürileht".

KAASAUTORLUSEST

Müürileht ootab kaastöid, milles on ajakohased ideed ja nende veenvad põhjendused; mis on kirjutatud loetavas eesti, vene või inglise keeles; milles ei leidu arutut idiootsust, vaid troonib silmapaistev mõtteselgus. Palavalt oodatud on artiklid ühiskonna, kultuuri, teaduse ja laiemalt elu kohta. Toimetus jätab endale – iseenesest mõista – õiguse valida, millised tekstid avaldatakse. Aga kuna määrav ei ole ainult tekst, on tervitatud ka illustratsioonid, fotod, koomiksid, plakatid ja muud ajaleheformaati sobivad väljendusvormid! Kaastööga seoses võta ühendust mõne meie toimetajaga.

TOETA MÜÜRILEHE VÄLJAANDMIST

Telli Müürileht püsilepinguga 1.80 € eest kuus: *tellimine.ee/muurileht*

Reklaami Müürilehes: *muurileht.ee/reklaam*

INFO TELLIJATELE

Müürilehe levi korraldab Express Post. Kui värske leht õigel ajal kohale ei jõua, siis võta ühendust Express Posti klienditeeninduskeskusega telefonil (+372) 617 7717 või kirjuta aadressil *tellimine@expresspost.ee*.

SISUKORD

MÄLU

PERSOON
Intervjuu Jaan Aruga – *Maia Tammjärv* [5–9]

ESSEE
Mälu, valu, kättemaks – *Vahur Afanasjev* [10–11]

KULTUUR
Eesti Rahvaluule Arhiivi tulevik – *Andreas Kalkun* [12–13]
Suveniiridest – *Maarja Kaaristo* [22–23]

AJALUGU
Kollektiivne mälu kriiside ajastul – *Linda Kaljundi* [14–15]

SUBKULTUUR
Mälumänguritest – *Ave Taavet* [16–18]

LINNARUUM
Fragmendid kadunud keskkondadest – *Kai Lobjakas* [20–21]

KUNST
Mäletamine ja mälestamine sakraalkunstis – *Merike Kurisoo* [25]

PÄEVAKAJA

KESKKOND
Pahaaimamatu tarbimisotsus, mis reostas Läänemerd – *Kadri Org* [26]
Mõistusevastane tualettpaberitööstus – *Helen Puistaja* [27]

KULTUUR

SUBKULTUUR
Kaks aastat IDA Raadiot – *Mariliis Mõttus* [28–30]

MUUSIKA
Süvamuusika teeviit algajatele – *Gregor Kulla* [32–33]

SKEENE
Uus eesti biit: Lauri-Dag Tüür [34]

ARVUSTUSED
Uued plaadid [35]

KUNST
Anders Härm Ando Keskküla tehnodeeliast – Keiu Krikmann [36–38]

kadi sink

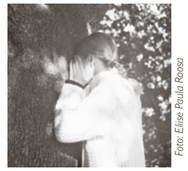

Foto: Elise Paula Roosi

kadi sink on väike õlilamp, taevakarva koletis, kapifilosoof ja animatsioonitudeng.

hei

sina. viivuks kihab kõik valgeks, vaakumvaikus, sügav sära. kuulen, kuidas su pilk vastu mu külgi kildudeks kukub, kui pakendist välja pugenud piigade punt meist mööda pressib. vaatan maha ja mujale, sest mu silmadest pudeneb tähti ja ma kahtlustan, et sa oskad raamatuid mõlematpidi lugeda. miks muidu sa nii vaatad ja ühtegi sõna ei ulata? või ehk…

miskipärast hakkan häbenema, et ma laboris ei kasvanud, lõhnan ilmselt nagu muld, murulauk või mõlkis maasikad. tead, ma kardan, et minu liik sureb sisse ehk, a mitte välja

kuidas siis nüüd öelda? hei, sina, tere või et mida? õige hetk teinekord jääb tabamatuks, tundmatu ja vägivaldne on vaikus meie vahel. oled kauge ja nii tuttav, puhta vere lõhnaline. seisame sädeluses, kürassides rüütlite ja rüütlinnade saginas. plastist mõõgad, võõras ja vali vaprus, meie puutumatus. käime karnevaliga kaasa, pilgukillud ja tähed taldade all kinni. nii selge, et ma täna neid kokku ei korja

**

lihased

joonistasin sulle tugevad käed ja suure südame, joonistasin su endale liigagi lähedale. kustutasin, kratsisin, kraapisin, kuhugi sa enam ei kadunud. terve talve lohisesid su joonte sügavad lohud mu järel, muudkui sonkisid maad ülesse ja muud mitte midagi. nüüd lõpuks kuulen kevadet tulemas ja loobin need vaod pilgeni seemneid täis

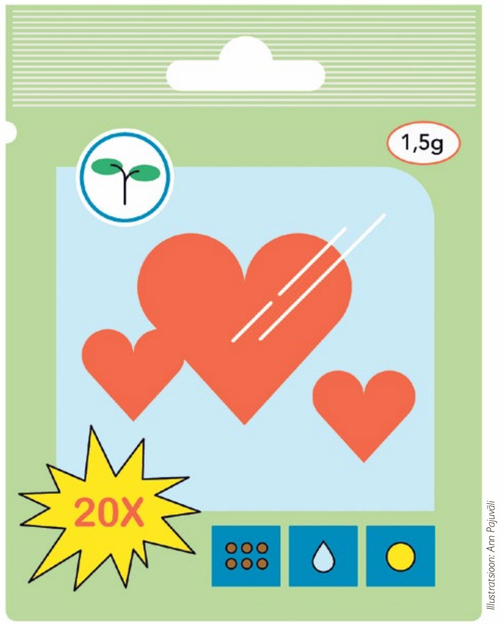

Illustratsioon: Ann Pajuväli

65,9

Nii mitu tuhat tonni osteti aprillis kokku piima. Piimatoodete tarbimine tõusis eestlaste seas eriolukorra ajal mõningatel andmetel märkimisväärselt. Paistab, et e-kool ja klaas piima käivad käsikäes.

PISIASI

Eestlaste suvine rahvussport ehk totaalne muruniitmine on elurikkusvaenulik. Keskkonnaamet soovitab eelistada aia vähem kasutatavates osades suvist heinategu. Ka umbrohuga pole mõtet igal pool sõdida – naat, võilill, ohakas ning paljud teised tülikaks peetud liigid on tolmeldajatele ja muudele putukatele väga olulised.

Liigirikkuse seisukohast soovimatu ideaalmaastik. Foto: Scott Webb

15 SEKUNDIT KUULSUST

Maikuu alguses vedas tundmatu loom laiali mõttekoja Praxis juhatuse esimehe Tarmo Jüristo kompostikasti sisu. Järgnenud juhtumianalüüs viitas kahele loomale, kelle jaoks võib selline tegu olla jõukohane, nimelt mägrale ja saarmale. Kui New Yorgis on karantiin tekitanud näljaste rottide paanika, siis Eestis tuleb peljata saarmaid, kes võivad kasvada kunstnik Raoul Kurvitza andmetel kahe meetri pikkuseks.

SEAPÕIS

Ajal, mil ööklubide uksed on olnud juba kolm kuud suletud ja avamiskuupäeva veel ei terenda, kuid valitsus kutsub kõiki põldudele tööle, viirastus Müürilehe prohvetile 2020. aasta sügis. Septembri kolmandal nädalavahetusel toimub Raplamaal elektroonilise muusika festival The Dark Side of The Vagu, Eesti Taimekasvatuse Instituudi nooremaretajad Meelis Vili, Hugo Mesi ja Artur Lääts mängivad päikesetõusust loojanguni noortele üleni musta riietatud kartulivõtjatele T-16 traktori kastist muldvana *techno*'t. Öösel kolib festival sorteerimishalli Kardula, kus mugulad eraldatakse seemne- ja söögikartuliteks, valmivad kuhjalised kartuliinstallatsioonid ja seinale on visualiseeritud tööstuslik fritter. Kartulikuivati seest valib nüüdseks juba maikaväel sorteerijatele *kartoffel techno*'t saksa agronoom DJ Hell.

KUU TEGIJA: EESTI MAASIKAS

„Siin kuuldus mitmeid keeli, vihakisa,
kimedat kõnet, õudseid valuoigeid,
muid hirmsaid hääli, käteplaksatusi."
Nõnda on kirjutanud Dante Alighieri oma „Jumalikus komöödias". See sobib valatult ka Eesti maasika ümber toimuvat pummelungi kirjeldama. Mis asi see Eesti maasikas üldse on? Kas selle sort on „Polka", „Rumba", „Korona"(!) või „Sonata"? Kas see on eestlase kasvatatud ja korjatud või piisab vaid Eesti mullast? Väga keeruline määratleda. Nii kui eriolukord lõppes, läks lahti maasikasõda, kus vastakuti on ühes kaevikus punastes kuubedes maasikad ja teises mustades kaabudes „orjade" vabastajad. Farmi ja Tere piimatööstuse kontoripersonal on lubanud põldudele appi minna, et korjata tonn maasikaid, rahandusminister ja töömees Urmase isand kahtlustab kasvatajaid maksukuritegudes, kasvatajad kurdavad, et neid piiravad valitsuse sammude tõttu tööjõuvahenduse spekulandid jne. Enamik eestlastest ei tahtvat ega oskavatki maasikaid korjata, arvutiklaviatuurist joobnud näpud ei mõistvat punast marja enam noppida. Viimane lahing Eesti maasika eest ei ole veel peetud ja teekond tõeni tuleb vähemalt sama keeruline kui Dante „Jumalikus komöödias".

Foto: Freepiki kasutaja jannoon028

UUS MUST: POTIPÕLLUNDUS LINNAS

Kes oleks osanud arvata, et köögi aknalaual maitsetaimede kasvatamisest kujuneb 2020. aastaks selline rohenäppude orgia. Vähe sellest, et rõdudel vohavad amplites maasikad ja kõrguvad tomatitaimed, populaarsust koguvad ka magalarajoonidesse ja endistele tööstusmaastikele loodud linnaaiad. Kogukondlikus vaimus rajatakse lausa ühispeenraid, mis annavad tunnistust nõukogude trauma murenemisest – koos saab teha ka ilma ideoloogilise paineta; aega, ruumi ja saaki jagada ka vabast tahtest.

Tartu Maheaed. Foto: Margus Antsu / Tartu Postimees / Scanpix

VÄÄRIB JÄLGIMIST: *„Maahommik"*

Juba 22 hooaega on maaeluhuvilisi paelunud ETV legendaarne saade „Maahommik". ERRi arhiivis ja järelvaatamisega on võimalik saada osa tervelt 266 saatest. Eri hooaegadel saab jälgida nii maaelu ja põllumajanduslike praktikate muutumist kui ka maaelu kuvandi teisenemist. Imaginaarses linnavurles hirmu tekitavad füüsiline töö ja käruga sõnnikuvedu on asendumas nutirakenduste ning rohkem NASA laborit meenutavate kõrgtehnoloogiliste traktoritega. Eraldi kirsiks tordil on muidugi „Maahommiku" varasemad hooajad, mil saatejuhiks oli vagude vahel müttav Mati Kirotar.

Kaader kodusest kartulipanekust „Maahommiku" saates. Kuvatõmmis

LUMANDUSE ERI

INIMAJU PÕHIALGORITMI JÄLGEDEL

Miks jäävad vahel meelde ebaolulised asjad, samas kui õige tarvilikud ei jää üldse? Kuidas mõista loovust ajuprotsesside kaudu? Kuidas saaks nutiseadmetega nutikamalt ümber käia? Milles trumpab inimene (veel?) tehisintellekti üle? Kas teadusmaailmas on kohta patriotismile?

Intervjuu **Jaan Aruga**. Küsis **Maia Tammjärv**, pildistas **Maiken Staak**

jätkub >

< eelneb

Kui aprilli alguses ajuteadlasele Jaan Arule intervjuusooviga põhjaliku e-kirja kirjutan, on positiivne vastus mu postkastis täpselt kaheksa minuti pärast. Vähe sellest, see sisaldab ka mõtteid, mida võiksime vestluses veel arutada, infot ja vihjeid selle kohta, mis küsimustega Jaan ise parasjagu teadlasena tegeleb jne. Ühesõnaga, iga ajakirjaniku unelm. Ja mis siin imestada, Jaan sai juba 2016. aastal Eesti teaduse populariseerija tiitli[1].

Praegu Berliinis paiknev ja seal Humboldti ülikoolis järeldoktorantuuri tegev Aru on naasmas peagi Eestisse, kus tast saab Tartu Ülikooli arvutiteaduse instituudi arvutusliku neuroteaduse vanemteadur. Suuri küsimusi ei ole ta teadlasena kunagi kartnud, ta on üritanud lahendada Teadvuse Suurt Probleemi (Mis teeb inimesest inimese? Mis teeb minust minu?)[2], uurinud tehisintellekti õppimisvõimet võrreldes väikelapse ajuga, mõelnud unest ja nutiseadmetest, tähelepanust ja ajutöö tõhustamisest, hiirtest ja inimestest.

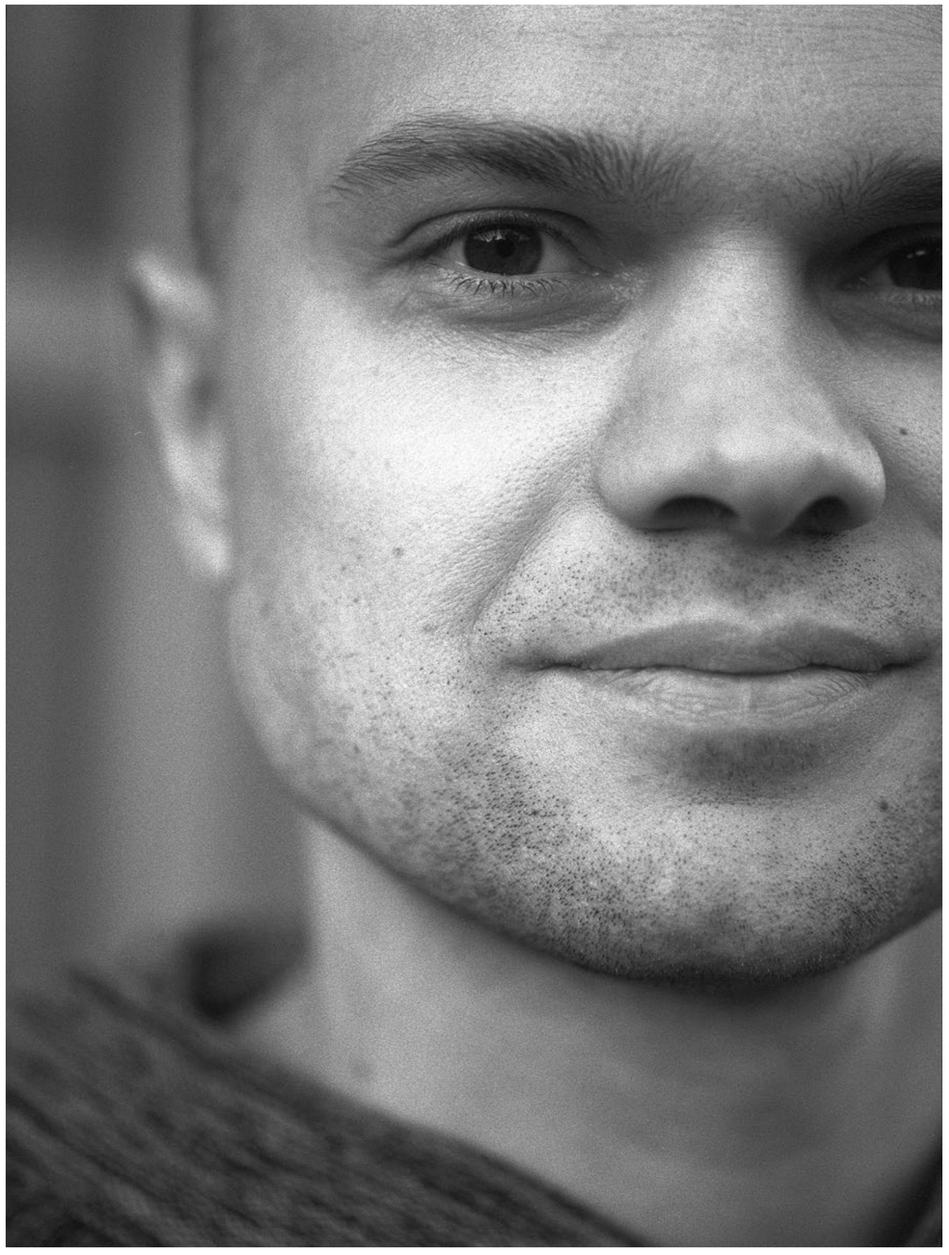

Mida ajuteadus endas õigupoolest hõlmab?
Ajuteadus on lihtsalt teadus, mis uurib kõike ajuga seonduvat. See uurib ajuga seotud molekulaarseid protsesse, seda, millised on aju võrgustikud ja ühendused. Kuna ajuga on seotud kogu meie mõtlemine – see, mida me tunneme, mäletame, tahame, oleme –, on ajuteadus ka teadus inimesest endast.

Kui peaks näiteks juhtuma, et mõni noor lugeja tahab pärast selle intervjuu lugemist ajuteadlaseks saada, siis mis teaduskondade või instituutide poole ta peaks üldse ülikoolides vaatama? Sa ise oled olnud teadlasena tegev nii loodus- ja täppisteaduste valdkonnas arvutiteaduse instituudis kui ka näiteks õigusteaduskonnas kriminoloogia ja kognitiivse psühholoogia alal.
Jah, Eestis ei ole võimalik lihtsalt ajuteadust õppida. Seda nimetatakse interdistsiplinaarseks teaduseks, mis tähendab, et ajuteadust võivad teha näiteks psühholoogid ja arstiteadlased, aga ka füüsikud, matemaatikud, lingvistid – ehk väga mitmekesise taustaga inimesed. Mujal maailmas saab neuroteadust ka eraldi õppida.

Sa ise alustasid õpinguid just psühholoogia alal Berliinis Humboldti ülikoolis, kus sa praegu ka järeldoktorantuuri teed, aga samas ei ole sa kunagi näiteks Eestis psühholoogia instituudis töötanud.
Jah, kohe kui astusime 2004. aastal Euroopa Liitu, tulin Berliini psühholoogiat õppima – nii et ma ei ole tegelikult kunagi Eestis ülikoolis õppinud. Siis ma hakkasin tegema koostööd **Talis Bachmanniga**, kes on TÜ õigusteaduskonnas. Pärast seda, kui olin kaitsnud oma doktoritöö (*Max Plancki Aju-uuringute Instituudis Berliinis 2014. aastal* – toim.), tegime **Jaak Vilo** toetusel Tartu Ülikooli arvutiteaduse instituuti täitsa uue grupi – arvutusliku ajuteaduse töögrupi. Ehk olen Eestis küll psühholoogia instituudis loenguid andnud ja saan sealsete inimestega hästi läbi, aga ma ei ole seal kunagi otseselt töötanud.

2002. aastal andis Tartu Ülikooli kirjastus välja Eesti (ja ühe maailma) kuulsaima mälu-uurija Endel Tulvingu raamatu pealkirjaga „Mälu", kus on ära toodud ka intervjuu Tulvinguga. Siin mängib kindlasti rolli ühelt poolt ajaline kontekst ja teisalt intervjueeritava spetsiifiline taust, aga selles vestluses[3] on vastandatud väga selgelt psühholoogid ja aju-uurijad – seejuures mitte kuidagi hinnanguliselt, vaid enesestmõistetavalt.
Seda peab teaduses teadma, et on inimesi, kes hea meelega vastandavad ja lahterdavad, aga tegelikult üritavad paljud ka neid asju kokku panna. Teadlasi on väga erinevaid. On neid, kes lähevad mingis teemas väga sügavuti ja ütlevad näiteks, et neid ei huvitagi see, mis ajus toimub, vaid see, kuidas nad mõne väga konkreetse psühholoogilise katsega midagi spetsiifilist teada saavad, ja nad tahavadki seda teha kümme aastat.

Mina olen teistmoodi ja ka inimesed, kellega mina koostööd teen, leiavad, et kui me tahame asjast aru saada, siis me peame mõistma mõlemat – nii psühholoogiat kui ka ajuteadust. Ma alustasin psühholoogiaõpingutega, aga mind hakkas väga kiiresti aju huvitama. Tänu sellele on mul teadmised mõlemast valdkonnast ja nüüd viimasel viiel-kuuel aastal olen kogunud ka teadmisi tehisintellektist. Just nende mitmekesiste teadmiste abiga loodangi teatud asjadest paremini aru saada. Mind huvitavad teadlasena just need küsimused, mis on nende eri valdkondade piiril.

Viskan vahel ka enda üle nalja, et olen väga kehv teadlane, kuna ei keskendu üldse ühele asjale, vaid käsitlen paljusid erinevaid teemasid korraga. Tegelen uuringutega, mis on seotud sellega, kuidas nutiseadmed meid mõjutavad, mõtlen, kuidas tekivad ajus unenäod, kuidas toimub ajus õppimine, kirjutan artiklit sellest, kuidas tehisintellekti agendid lahendavad mingit probleemi, samal ajal on töös artikkel virtuaalreaalsusest… Ja siis loodan, et need asjad jooksevad kunagi kuidagi kokku (*naerab*). Kuigi võib-olla ei

jookse! Samas mõned teadlased ongi head ja saavad Nobeli auhindu just seetõttu, et nad tegelevad pikalt mingi ühe väikse detailiga, mille kohta teised arvavad, et see on täiesti mõttetu. Ma lihtsalt ei ole selline teadlane.

Nagu ikka, sõelub inimaju välja selle, mis talle parasjagu sobib. Lugesin näiteks sestsamast Tulvingu raamatust sedagi, et õppimise ja mälu eraldi valdkondadena uurimine on õigupoolest juhus, s.t need on läinud eri teed vaid „ajaloolistel põhjustel"[4]. Äkki me räägime ikka samast asjast, kui mina kirjutasin e-kirjas, et tahan rääkida mälust, ja sina vastasid, et aga räägime parem õppimisest?
Kui ma ise pean loengut õppimisest ja mälust, siis ma muidugi rõhutan, et need on ühe ja sama mündi kaks poolt. Intuitiivselt saab neid eristada nii, et kui me räägime mälust, siis me räägime rohkem sellest, mis ajus juba on ja mis võib sellega juhtuda, aga õppimine on pigem see, kuidas me uusi asju teada saame, uusi seoseid loome, kuidas me paneme mällu midagi uut. Võibolla on kõige õigem öelda, et õppimine on mälu osa. Ja mind ennast huvitab peamiselt just see alamosa mälust, mis on seotud õppimisega ja sellega, mis informatsioon meile meelde jääb ja mis ei jää – mitte niivõrd see, mis sellega edasi toimub.

Mis informatsioon jääb meelde ja mis mitte?
No eks sellele võiks ju peaaegu ise vastata, onju! Kohati on see lihtne. Kui hakkame mõtlema, mida me enda elust mäletame, siis need on pigem seigad, mis tõusevad kuidagi esile, kas emotsionaalsed või mingis mõttes tähtsad sündmused, või asjad, mida me oleme lihtsalt väga palju õppinud. Teisel pool on see, mida me huvitaval kombel ei mäleta. Näiteks kui ma küsiksin sult, mida on kujutatud viieeurosel rahatähel, siis ehkki me oleme seda palju näinud, ei tule millegipärast midagi ette! Selliseid näiteid on palju. On mingid asjad, mis on meil justkui kogu aeg ees ja mida me kasutame pidevalt, aga tegelikult ei ole me nende kohta midagi õppinud.

Siin lähebki asi huvitavamaks. Kohati jäävad meile meelde mingid täiesti kummalised faktid, näiteks loeme kuskilt, et mingi kuulsus oksendas teise kuulsuse peale, ja see jääb meelde eluks ajaks, kuigi seda ei lähe absoluutselt vaja, me ei üritanud seda kuidagi meelde jätta. Ja teisalt tähtsad asjad, mida me üritame meelde jätta, kas või eksamiks, lähevad tihtipeale meelest ära ja ei tulegi pärast elus enam kunagi hästi meelde.

Sellele kõigele lisaks on ka klass fenomene, mis mind eriti huvitavad. Näiteks see, kui me tunneme mingit valdkonda hästi, noh, ütleme kirjandust – me tunneme hästi eri autoreid, seda, millal nad elasid, mida nad tegid ja kirjutasid –, ja kui keegi räägib meile siis mingist täiesti uuest autorist, jääb see meile meelde palju paremini kui inimesele, kellel ei ole kogu seda taustateadmist.

See seostub mu jaoks veidi sellega, kuidas sa kirjeldasid oma raamatus „Ajust ja arust" unenägude võimalikku funktsiooni mälusisude talletajana[5]. Ehk kujutlen ise su kirjeldatut pusletükkidena ja see muutub kuidagi intuitiivselt loogiliseks.
Just-just, see on väga hea analoogia, mulle see meeldib. Kui sa saad pusletüki, aga midagi muud ei ole kokku pandud, siis sa ju ei tea, kuhu see paigutada. Siinkohal on huvitav, et võiks ju arvata, et isegi kui sa ei tea, kuhu see pusletükk täpselt käib, siis see on sul ikkagi olemas. Aga ei! Mälus, s.t ajus, selgub, et sul on tõesti vaja mingit olemasolevat struktuuri, et see lisanduv tükk haagiks selle külge; et see jääks meelde. Kui sa paned selle aga lihtsalt kuhugi tühja kohta hulpima, siis see ei oma mõtlemise ja mälu kontekstis mingit tähendust.

See on huvitav, sest see on nii loomulik asi. Kui seda öelda, siis see tundub kõigile lugejatele triviaalne! Aga me ei saa aru, miks see nii on. Me ei saa aru, mida see ajus tähendab, kuidas see ajus täpselt toimib. Mis pusletükk? Mille külge sa selle täpselt paned? Kuidas sa selle sinna paned? Kui me ütleksime, et aju meid küll ei huvita, aga me saame aru, kuidas õppimine toimub käitumuslikul tasandil, siis ei oleks ju kooliharidus mingit probleemi. Me teaksime täpselt, kuidas sööta õpilastele materjali ette nii, et nad selle meelde jätaksid, need pusled ilusasti kokku paneksid. Aga on ilmselge, et suurem osa inimestest unustab enamiku asju, mida nad on eales koolis õppinud.

Inimaju ei ole tegelikult kujunenud selleks, et mõelda või teha kunsti ja teadust. Ta on mõeldud selleks, et keskkonnas hakkama saada.

Teadlase ülesanne ongi püüda uurida võimatut. Seda, mida keegi pole varem suutnud. Seda, mille kohta mõned kolleegid ütlevad, et see on loll idee.

Nutiseadmeid tootvate suurkorporatsioonide ainus eesmärk on raha teha ja just nemad on kõige targemad ajuteadlased – nad teavad täpselt, kuidas inimesed käituvad, mida nad klikivad, mis paneb neid mõnes programmis kauem olema.

Mingisugune käibenumber on, et keskmisele inimesele jääb meelde vaid 4% koolis õpitust.
Psühholoogid ja teadlased selliseid protsente üldiselt väga tihti ei anna, sest need olenevad alati valimist ja nii edasi, aga ma ei imestaks, kui see suurusjärk oleks umbkaudu õige. See tundub nii. Mina näiteks lõpetasin kooli kuldmedaliga, aga paljusid asju, mida ma seal õppisin, ma tegelikult ei mäleta. Tagantjärele tahaks ajuteadlase ja psühholoogina küsida, kas me saaksime neid asju efektiivsemalt teha. Mida me peaksime selleks ette võtma?

Võib-olla ei saagi eriti paremini. Inimaju paistab üldiselt olevat ebatäiuslik ja ebapraktiline nii paljus! Kui vaadata inimese elukaart, siis võtab kaua aega, et aju oleks võimeline kõrgel tasemel näiteks mingisugust teadust või kunsti tegema.
Siin on tähtis öelda, et inimaju ei ole tegelikult *mõeldud* millegi sellise jaoks. Ta on mõeldud selleks, et keskkonnas hakkama saada. Suur osa meie ajust on kujunenud sadade miljonite aastate jooksul hoopis teistsuguses keskkonnas. Kui me toome selle aju tänapäeva, siis mingid asjad tunduvad kahtlemata imelikud või valed. Teadlastena saame küsida, et olgu, meie ajud on arenenud väga pika aja jooksul, aga mis siis juhtus. Kuidas saab olla nii, et meie peame siin praegu Skype'i vahendusel seda diskussiooni, samas kui šimpansid, kelle aju kohta võiks muidu sama öelda, on loomaaias või siis džunglis? Mis inimese ajus teistmoodi läks?

See on üks järjekordne põnev küsimus, mille kohta mu kaasteadlased ütleksid, et see on täiesti ebapraktiline, ära viida sellega oma aega! Minu arvates on see aga üks kõige olulisemaid küsimusi ja see põhimõtteliselt ongi minu töö eesmärk – saada aru sellest põhialgoritmist, mis inimese ajus mingil hetkel tekkis.

Mingis punktis meie aju evolutsiooni käigus – umbes lähema kahe miljoni aasta sees – pidi meie ajus tekkima mingisugune teistmoodi viis, kuidas keskkonda tõlgendada. Arusaamine sellest, mis see algoritm on, ongi minu umbes järgmise kümne aasta eesmärk. Me saame öelda, et see algoritm ei ürita keskkonnast tulevat teavet lihtsalt kuhugi kasti panna, vaid varasema teadmise valguses mõtestada, ajus kogu aeg uusi struktuure luua. Üks väga üldine näide on siin see, et inimlapsed õpivad ära inimkeele. Ahvid seda ei suuda – isegi kui panna ahv sünnist peale inimkeskkonda, jääb ta ikka ahviks. Ta saab aru mõningatest sümbolitest jne, aga ta ei saa aru keelest. Inimlapsed saavad tegelikult juba kaheaastaselt päris hästi põhiasjadest aru. Okei, millest siis see vahe saab tuleneda? Tundub, et on mingi algoritm, mis on inimbeebi ajus võimsam kui ahvi ajus – mis suudab ühelt poolt sissetulevat kõneinformatsiooni tükkideks jagada, aga samas panna seda kokku ka kõige muu ümbritsevaga, kogu ülejäänud keskkonnaga. Aga kuidas see täpselt töötab, seda me väga hästi ei tea.

Siit algabki teadlase töö – üritada seda paremini mõista. Mis see on, kuidas seda saab uurida? Teadlase ülesanne ongi püüda uurida võimatut. Seda, mida keegi pole varem suutnud. Seda, mille kohta mõned kolleegid ütlevad, et see on loll idee.

Mulle kõlab küll veenvalt, et on vaja lahendada elumõtte skaala küsimusi!
(*Naerab laginal*) Teadlase elus on see probleem, et veenda ei tule mitte toredaid mõtlevaid inimesi, vaid teadusagentuure, kes raha annavad. Kahjuks rahastavad nemad tavaliselt rohkem käegakatsutavaid asju. Väga harva toetatakse tänapäeval selliseid projekte, kus sa ütled näiteks, et mind huvitab selline suur probleem ja kuigi ma täpselt ei tea, kuidas seda uurida, siis ma luban, et ma annan endast järgmise kümne aasta jooksul maksimumi! Mitte keegi ei anna mingisugust raha (*lõkerdab*). Eks see on mingis mõttes mõistetav ka, muidu võiks iga hull tulla ja öelda, et tema saab nüüd aru, kuidas ajas rännata. Selles kontekstis on arusaadav ka see, kui teised kolleegid ütlevad, et ka mina olen hull, kui ma tahan sellist asja uurida. Ma ei väidagi, et ma suudan selle lahendada, aga ma tahan seda uurida.

Aju kohta liigub tõtt-öelda nii palju müüte, et ei teagi, kust neid harutama hakata. Võib-olla näiteks sellest, kas meeste ja naiste ajud on tõepoolest objektiivselt ja evolutsiooniliselt nii erinevad, kui vahel räägitakse?
Mehe ja naise aju kohta on tõesti liikvel palju müüte ning kõiki neid ei tasu tõsiselt võtta. Kui vaatame väga suures plaanis, siis on muidugi loogiline arvata, et meeste ja naiste ajud on erinevad – kui võtame arvesse näiteks kümneid tuhandeid ajusid, valime mingi muutuja ja vaatame seda kümne tuhande mehe ja naise ajus, siis me leiame erinevusi. See ei ole ju üllatav, bioloogiliselt on mehed ja naised erinevad, seega mingeid erinevusi on ka ajus. Kui me võtame aga üksiku aju skanni, siis me ei oska ilmtingimata öelda, kas tegemist on mehe või naise ajuga. Me võiksime teha mingi ennustuse ja võib-olla panna 60% tõenäosusega täppi, aga mõte on selles, et üksikinimese kohta ei ütle see mitte midagi. Ehk teisisõnu on mõnel naisel n-ö mehelikum aju kui paljudel meestel ja vastupidi.

Kuulasin üht paari aasta tagust *podcast*'i, kus sa rääkisid töökeskkondadest ja tuli juttu ka sellest, et inimese aju ei ole mõeldud ka n-ö *multitask*'imiseks[6]; et see ei ole talle nendelsamadel evolutsioonilistel põhjustel omane. See on huvitav, sest minu jaoks tekkis siin põhimõtteline vastuolu sellega, mida mälutreener Tauri Tallermaa väitis kunagi saates „Mälukool"[7]. Nimelt nähtus viimasest, justkui naiste aju oleks evolutsiooniliselt arenenud mitme asjaga korraga tegelema, samas kui mehe aju olla kujunenud ühele asjale keskenduma (küti sündroom). Kuidas sellega õigupoolest lood on?
See on nii klassikaline müüt ja inimestel on väga lihtne seda uskuda, sest see tundub nii intuitiivne. Tõesti, minu ema ju ka teeb süüa, räägib samal ajal, hoiab lapsi… Minu isa ei saaks sellega kunagi hakkama! Selle

jätkub >

< eelneb

põhjal meile tundubki, et naised on paremad rööprähklejad. Aga! Kui me katsetame seda laboris, siis on selge, et *ei* mehed *ega* naised ei saa *multitask*'imisega hakkama. Meie emad oskavad seda paremini lihtsalt seepärast, et nad on pidanud juba väiksest peale toitu valmistama, koristama, mitmesuguseid asju tegema. Nad on seda *õppinud*, nende ajju on salvestatud kurgiviilutamise programmid. See on nende jaoks lihtne. Seega, kui nad viilutavad kurki, siis sealt jääb ajuressurssi üle, et muid asju teha. Aga see ei tähenda, et nad on üldiselt paremad rööprähklejad. Teisalt, kui tänapäeval teeb näiteks mees peres rohkem süüa, siis on hoopis tema see, kes suudab söögitegemise ajal laste järele vaadata. See toimib ainult inimese puhul, kes suudab teha üht neist tegevustest peaaegu automaatselt. Kõik muu on müüt.

Seda on meeldiv kuulda – muu hulgas selle pärast, et see toetab mu enda intuitsiooni. Riskin nüüd muidugi „kurja feministi" klišee taastootmisega, aga ega ei taha kuidagi nõustuda, et mehed peaksid olema need suured mõtlejad ja süvenejad, samas kui naised „on alati olnud" mingid pinnapealsed plähmerdised. Tundub ka sümptomaatiline, et oma väidete autoriteetsuse tõestamiseks viidatakse sellistel puhkudel tihti mingitele abstraktsetele „aju-uuringutele".

See on suur probleem ja ajuteadlasi ajab see tihti ka pahaseks, et ajuteadust niimoodi väärkasutatakse. Öeldakse, et „ajuteadus on kinnitanud", aga mida see tähendab üldse? Ja siis selgub, et selle taga ei pruugi olla midagi. Seesama rööprähklemine on väga hea näide selles suhtes, et laboriuuringud on kindlalt näidanud, et seal ei ole soolist erinevust. Neid müüte on teisigi: parem/vasak ajupoolkera või see, et me kasutame ainult kümmet protsenti või viit või kaht protsenti oma ajust.

Küsimus rööprähklemisest või üldisemalt pidevast tähelepanu jagamise vajadusest on vist seotud üsna otse ka n-ö nutineedusega, millest oled ka varem palju rääkinud. Tõtt-öelda on kummaline, et ehkki me peame end igati ratsionaalseteks olenditeks, on meie aju ikkagi nii kaitsetu nende uue maailma leiutiste suhtes. Me ei taha leppida hästi sellega, et meid juhivad siin mingid n-ö madalad tungid – aju evolutsiooniliselt ettekirjutatud vajadus kogu aeg midagi *uut* näha, samas kui on täiesti kõrvaline, mis see *uus* on. Ja nii me muudkui skrollime.

Nutiseadmete suur probleem on see, et nende taga on korporatsioonid, kelle ainus eesmärk on raha teha. Ma ütlen alati, et nemad on kõige targemad ajuteadlased – nad teavad *täpselt*, kuidas inimesed käituvad, mida nad klikivad, mis paneb neid mõnes programmis kauem olema jne. Minu vaatevinklist on üksikinimene siin ohver ja ma täitsa nõustun, et me olemegi kaitsetud. Mina ka ei hoia end tagasi ja ütlen, et see on koht, kus peaks toimima nagu alkoholi, tubaka ja narkootikumidega – riik peaks inimest kaitsma.

Kuidas seda teha saaks?

No nagu meil on seadused selle kohta, et alla 18-aastastele ei tohi suitsu müüa – mis on selleks, et kaitsta alaealisi tubaka ohtliku mõju eest –, sama hästi võiks ju põhimõtteliselt olla ka seadused selle kohta, et näiteks alla kuueaastastele ei tohi nutiseadmeid anda. Või midagi taolist. See on väga raske, sest siin on see vahe, et normaalne inimene ei annakski oma lastele tubakatooteid, aga me oleme jõudnud juba sinnamaale, kus kõigi jaoks on iseenesestmõistetav, et kaheaastasel on nutiseade.

Hea rahulik!

Jaa, ühelt poolt hea rahulik, sest siis saab ju ka vanem Facebookis olla. Lisaks tundub meile, et lapsele ju *meeldib*, ta ju *tahab* seal olla, miks ma pean talt ära võtma selle, härra ajuteadlane! Samas me ei ütle heroiinisõltlase kohta, et talle ju nii väga *meeldib* see, las ta süstib! Me ei ütle nii.

Eestis tundub see probleem eriti suur seetõttu, et me tahame olla nutiriik ja seadeldise nimi on *nuti*seade ja meie lapsed peaksid võimalikult vara neist hästi aru saama, justkui see oleks meie edu saladus. Aga kui me tahame olla nutiriik ka kümne aasta pärast, siis peame nutiseadmete suhtes nutikamalt käituma. Me peame neid vähem laste kätte andma, et nad suudaksid 10, 20, 30 aasta pärast iseseisvalt uute lahenduste peale tulla. Ma kardan, et Eestis on see juba viltu läinud ja vanematel, kes on oma lapsele nutiseadme andnud, on väga raske tagasiteed leida. Aga see on küll koht, kus riik saaks üksikinimest kaitsta ja peaks seda tegema.

Ajuteadlasena ütleksin, et meil ei ole veel piisavat tõendusmaterjali nutiseadmete mõju kohta, n-ö katse alles käib. Aga ma ei ole ainult ajuteadlane, ma olen ka isa – minu soovitus on küll alla 5–6-aastastele nutiseadmeid mitte anda, vaid pigem üritada neid arendada, sest laste aju on kõige vingem õppimismasin meile teadaolevas universumis.

Kuidas mõjub nutiseadmete kasutamine ja sellest tulenev tähelepanu jagamine meie loovusele?

Minu jaoks jookseb see kõik kokku selles, et loovuse – olgu siis kunstis, muusikas, kirjanduses või ka teaduses – aluseks on see n-ö põhialgoritm meie ajus, mida ma taga ajan. Nagu ma üritasin enne ähmaselt kirjeldada, siis see põhialgoritm püüab panna kokku erinevaid asju – mitte ainult seda, mis tuleb keskkonnast, vaid ka seda, mis on juba aju sees. Ütleme, et üritad mõelda välja mingit uut toodet või keskendud oma heliteosele – tahad teha midagi uut. Kui jätkata puslemetafooriga, siis kujutleme nüüd, et meil on kaks suurt osa koos, aga omavahel need veel ei haaku. Võime mõelda loovusest nii, et vaja on leida need kaks või kolm pusletükki, mis suured lahmakad omavahel kokku seoks. Ja järsku on hoopis teine asi! Meie ajus on hoopis teine pilt. See on hetk, mil tabab mingisugune välgatus, inimene ütleb, et ahaa, *nüüd* ma saan aru!

Selle pusle oma ajus kokkupanemine vajab aga aega ja rahu. Selleks on vaja süvenemist. Me peame olema suutnud need suured lahmakad juba kokku panna – ka selleks läheb tohutult aega ja tööd – ja alles siis, kui me leiame need ülejäänud kaks või kolm tükki, tabab see välgatus, alles siis me oleme midagi lahendanud.

Kui me elame aga sellist elu, et kogu aeg on mingid teavitused, vastame meilidele, tekstsõnumitele, mängime mingeid mänge, siis me ei ehita kunagi neid suuri pusleosasid valmis. Jah, meil on muidugi mingid juhuslikud tükid ja võime ju isegi kohata oma keskkonnas neid kahte pusletükki, mis suured osad kokku liidaksid – aga suured lahmakad ei ole valmis ja seetõttu ei tähenda need meie jaoks mitte midagi! Tänu nutiseadmetele võib juhtuda nii, et palju olulist innovatsiooni jääb tegemata ja loovust kasutamata, sest protsessid, mis on innovatsiooni ja loovuse aluseks, ei saa toimida.

Ma aiman, et mõni lugeja vaatab nüüd, et no mis ludiidid ja progressipõlgurid siin arutavad. Võibolla seda ohtu ei võeta iseäranis tõsiselt näiteks seetõttu, et *alati* on olnud uuenduste, eriti just tehnoloogiliste – alates trükikunstist ja lõpetades tehisintellektiga –, suhtes kaks vastandlikku reaktsiooni: entusiasm ja skepsis. Miks siis nutineedus on ühtäkki suurem probleem kui näiteks televisiooni ohud omal ajal?

Näiteks selle pärast, et televiisorit me ei kanna endaga kogu aeg kaasas (*naerab*). Ega sellest ei ole ju midagi, kui inimene – ka loov inimene – vaatab õhtul tunni või kaks filmi. Sellest ei juhtu otseselt midagi, sest enne seda on ta oma ajus neli tundi puslet kokku pannud. Samas on tema kõrval inimene, kes on veetnud kõik need kuus tundi nii, et vahepeal üritab ta mingit tööd teha, vahepeal vaatab telefoni, kogu aeg mingid asjad jooksevad seadmes, nii et ta üldse eriti ei mõtle. Ja temal jääb pusle hõredamaks. Nutiseadmed on kogu aeg kättesaadavad ja paljudel, eriti noortel, on *notification*'id peal, iga teavitus tähendab aga seda, et ma pean telefoni nüüd taskust välja võtma, mõte lendab laiali, pusle jääb pooleli.

Ma ei ütle, et inimene peab keskenduma neli tundi järjest, mina seda ammugi ei suudaks. Kui tähelepanu hajub, võib midagi muud teha küll, minna jalutama metsa või mere äärde, teha mingit aiatööd. Taoline vaheldus võib isegi hea olla. Aga nii me ei jõua innovatsioonini, kui me veedame neli tundi nutiseadmes.

Kas loovus võiks olla miski, milles inimene on tehisintellektist veel kõvasti üle? Vähemasti tahaks ju nii mõelda!

Tehisintellekt võib loov olla küll. Näiteks paar aastat tagasi võitis tehisintellekt maailma parimaid mängijaid lauamängus „Go". Kõiki neid mänge lindistati ja kommenteeriti reaalajas ning ühes mängus tegi tehisintellekt ühtäkki sellise käigu, mille peale inimestest kommentaatorid ütlesid, et oi-oi-oi, siin ta tegi küll vea! Aga tehisintellekt võitis ja hiljem mängu analüüsides nõustusid kõik, et just see käik oligi võidu aluseks. Kusjuures, selle käigu kirjeldamiseks kasutati sõnu „loov" ja „geniaalne". Neid näiteid on veel, Saksamaal üritatakse praegu tehisintellekti abiga Beethoveni 10. sümfooniat luua ja eks me saame siis ise hinnata, kui loov see tulemus on[8]. Nii et põhimõtteliselt näib, et tehisintellekt saab olla omamoodi loov, aga see loovus on teistsugune. Me võime mõelda nii, et sa sisestad tehisintellekti andmed ja seejärel toimub väga keeruline töötlus ning välja tuleb mingi vastus. Ehk sa suudad teha selle vaheprotsessi, kus töötlus toimub, niivõrd keerukaks, et sealt tulevad vahepeal sellised loovad asjad. Aga vahepeal tulevad ka lollid asjad. See on muidugi inimesel samamoodi.

Erinevus on siin selles, et inimesel lähevad andmed ajju ja siis, nagu ma olen siin intervjuu vältel ka öelnud, on mingi põhialgoritm, mis püüab neid andmeid lisaks lihtsalt töötlemisele ka struktureerida. Ehk aju sees toimub see pusle kokkupanemine. Tehisintellektil seda ei ole. Muidugi võivad tulla samasugused vastused kui tehisintellektil, aga loovuseks loeme me seda, kui ajus saab mingi pilt kokku pandud. See on vahel täitsa sisendist sõltumatu! Kuna inimene mõtleb ja tuleb mingi loova lahenduse peale. Just see protsess on miski, mis tänapäeva tehisintellektil puudub, aga mida me näeme mingil määral igal pool inimeste tegevuses. Väikeste puslede kokkupanemist võib täheldada näiteks siis, kui inimlaps õpib kõnet või kui lapsed omavahel mängivad.

Kas mäng on selle loovuse eeldus?

Mäng on viis, kuidas lapse aju õpib puslet kokku panema! Ma ei räägi siin isegi mingist suurest n-ö elupuslest, vaid kõigepealt ta lihtsalt õpib, kuidas tükid üldse üksteise külge käivad, kuidas neid kokku sobitada. Läbi selle saab vaadata inimese mõtlemist. Suurtel inimestel, kes on oma alal pikalt tegutsenud, on juba olemas suured teabeühikud, mida nad omavahel kokku püüavad sobitada, aga lapsed peavad esmalt õppima, kuidas see mäng käib.

Nii palju kui ma su raamatust ja intervjuudest jne aru olen saanud, oled sa ise pigem hästi efektiivne isik, võib-olla isegi natuke robotlik.

(*Naerab*) See ei kõla hästi!

Ma igatahes mõtlen seda hästi! Kohvi ei joo, Facebooki kontot ei oma, millegi kõrvalisega ei tegele – ainult pere ja teadus! Kuidas sa ise jõudeaega leiad?

Lastega peres on see ju lihtne! Jõudeaeg on see, kui sa mängid lastega, ehitad nendega midagi, seletad neile asju. See ongi minu ainus oluline jõudeaja komponent. Ja muidugi see, mis on Eestis väga suur eelis – me saame käia mere ääres ja metsas jalutamas. Aga ma tunnistan ausalt, et kui ma näiteks jalutan metsas või mere ääres, siis ma mõtlen ikka oma mõtteid sellest ajupuslest. Mõneti võikski öelda, et teadlase jaoks on puhkus ja töö üks ja sama ning ühelt poolt on see super, aga teisalt on see taak. Sellist aega, kus ma teen midagi lihtsalt niisama, praktiliselt ei ole. Nii et osa sellest efektiivsusest seisneb selles, et ma praktiliselt ei puhka. Kui öeldakse, et ma pean mingid puhkused kirja panema, siis ma teen seda, aga tegelikult mõtlen neil päevadel ikka ajust. Ma ei saa sellest kunagi lahti. Mitte kunagi.

2015. aastal käisid „Plekktrummi" saates. Sa olid siis just Frankfurdist Eestisse naasnud ja rääkisid muu hulgas sellest, et üks põhjus, miks sa tookord tagasi tulid, oli soov innustada noori eesti teadlasi. Mulle tundub üldiselt, et teadusmaailm on pigem rahvusvaheline ja seal on patriotismile vähe kohta.

Jaa-jaa, see on väga suur probleem! Kui ma ütlen oma kolleegidele, et ma lähen Eestisse – ma tulen nüüd sügisest (*pärast järeldoktorantuuri lõppu* – toim.) tagasi –, siis reaktsioone on kaks: 1) see on teaduslik enesetapp; 2) oi, kas sa tõesti ei saanud siis mujalt pakkumisi?

Ma ei kandideerinudki kuhugi mujale, ma ei tahtnudki kuhugi mujale minna! Ja võib-olla see ongi n-ö teaduslik enesetapp, aga teaduses peabki riske võtma. Mind huvitavad ju ka sellised probleemid, mille peale kolleegid laias maailmas ütleksid, et see on võib-olla liiga keerukas. Vahet ei ole ju siis. Kolmas aspekt on see, et mul on pere ja ma tahaksin, et me oleksime ikkagi eestlased. Ja neljas aspekt on tõesti seesama, mida ma ütlesin ka „Plekktrummis". Eesti noored on targad, akadeemiliselt andekad, ka PISA testid näitavad seda. Me peame… Või ei pea, aga mina tahan ka sellesse panustada, et aidata noori eesti teadlasi, kes tahavad samuti nendest asjadest mõelda.

Samas oled sa öelnud, et PISA testide tulemused on küll head, aga Eesti ülikoolid neid potentsiaale tingimata piisavalt ei realiseeri[9].

Ma ei taha olla liiga kriitiline (*mõtleb pikalt*), aga jah, see on fakt, et PISA testides, akadeemilises edukuses oleme me maailma tipp, aga kõikide mõõdikute järgi meie ülikoolid seda ei ole. See ei ole midagi halvustavat, me oleme ju väike riik ja meil ongi raske anda väga head ülikooliharidust. Seetõttu ma arvan, et lisaks üldisele ülikooliharidusele peaksime panustama sellesse, et meil oleks Eestis tippteadlased, kes saaksid toetada neid noori, kes tahavad valida akadeemilise tee. Muidugi on ka nii võimekaid noori, kes suudavad ükskõik mis keskkonnast väga kõrgele tõusta, aga tippteadlased saavad seda teekonda soodustada, kuna nad teavad, kuidas kõrgtasemel teadus käib. See sarnaneb mõneti sellega, kui oskad hästi pilli mängida või kirjutada – siis saad seda ka teistele õpetada. Ja ma ei ütle, et ma ise olen tippteadlane, aga ka mina püüan noorte akadeemilisse teekonda oma tagasihoidliku panuse anda.

Niisiis on vastutus siin pigem inimesekeskne, mitte ei lasu näiteks riigil?

Probleem, miks noored teadlased Eestisse ei tule, seisneb selles, et Eestis on väga raske saada püsipositsiooni. Mitte et see mujal maailmas lihtne oleks, aga kui mõelda nii, et Eestis on püsipositsiooni saamine sama raske kui mõnes maailma tippülikoolis, siis see valik paistab üsna lihtne – proovin siis tippülikoolis seda kohta saada. Ma arvan, et võiks panna veel rohkem rõhku sellele, et noortel – ja ka vanematel – väga headel eesti teadlastel oleks lihtsam tagasi tulla ja püsipositsioon saada. See ei pea olema tingimata professorikoht, see võib olla näiteks hoopis vanemteaduri koht, aga et oleks lihtsalt elus stabiilsus.

Kui me mõtleme, et inimene on teinud näiteks kolm aastat bakat, ütleme kolm aastat magistrit, siis doktoritöö – nii või naa teeb see umbes kümme aastat –, seejärel käinud järeldoktorantuuris, mõni isegi kahes – nüüd on ta 15 aastat mingil alal tegev olnud. Siis me ütleme talle: „Palju õnne, sa saad neljaks aastaks siia projekti peale, see on hea koht, normaalne palk!" Aga mis nelja aasta pärast saab? „No siis me üritame uue projekti kirjutada! Ja võib-olla saad sinna, aga me ei saa midagi garanteerida, tõesti karmid ajad on selle teadusrahastusega!" Kui nii öelda, siis ma arvan, et igaüks saab aru, et see on imelik. See ei ole õige.

Kas mujal maailmas on teaduses parem seis just stabiilsuse koha pealt?

Ei, eks teadusel on igal pool raske ja selles suhtes on see süsteem muidugi aus, et me ei tohiks ka Eestis midagi niisama anda. Aga kui juba anname, siis anname nii, et saab teadust teha. Ma ei tea, võib-olla ma olen liiga patrioot, aga ma arvan ikkagi, et kui meil on noored eesti teadlased, kes on oma alal tõesti head, siis me võiksime üritada neid hoida, neile võimalusi pakkuda ja neid ka tagasi tuua. Minu arvates on see meie väiksele riigile väga oluline.

Tänu nutiseadmetele võib juhtuda nii, et palju olulist innovatsiooni jääb tegemata ja loovust kasutamata, sest protsessid, mis on innovatsiooni ja loovuse aluseks, ei saa toimida.

Teadlase jaoks on puhkus ja töö üks ja sama asi, mis ühelt poolt on suurepärane, aga teisalt taak.

Maiken Staak on fotograaf, kes rabab praegu Berliinis tööd teha. Kui ta parasjagu oma vannitoas filmi ei ilmuta, meeldib talle pargis raamatut lugeda ja oma taksi Nuudliga linna avastada.

[1] *Lisaks on Jaan alates 2019. aastast Eesti Noorte Teaduste Akadeemia liige ning eelmisel aastal pärjati ta ka Vabariigi Presidendi noore teadlase preemiaga, kui nimetada siin vaid mõned tunnustused.*

[2] *Vt nt* teadvus.wordpress.com.

[3] *Tulving, E. 2007. Endel Tulvingu usutlus. – Mälu, lk 281–296.*

[4] *Tulving, E. 2007. Õppimine ja mälu. – Mälu, lk 34–35.*

[5] *„Ajus kannavad samad neuronite võrgustikud kõiki mälestusi, seega tähendabki uute mälusisude talletamine uute mälusisude salvestamist kohta, kus vanad mälusisud juba ees ootavad. Seetõttu ongi mõistetav, et uute mälusisude talletamisel peaksid uued mälusisud segunema juppidega vanadest mälestustest." Aru, J. 2017. Ajust ja arust. Unest, teadvusest, tehisintellektist ja muustki, lk 108.*

[6] *Valkiainen, V. 2017. Jaan Aru: põimi molutamine oma tööviisi ja -keskkonda soodustamaks uuendusmeelsust. – Juhtimiskvaliteet on konkurentsieelis, 21.10.*

[7] *Teppan, S.; Tallermaa, T. 2017. Mälukool 8. Naiste ja meeste mälu. – Vikerraadio, 06.03.*

[8] *Paar päeva pärast selle intervjuu toimumist osales Jaan Klassikaraadio saates „Helikaja" (16.05.2020) just kõnealuse Beethoveni 10. sümfoonia teemalises vestlusringis koos muusikateadlase Aare Tooli ja matemaatiku Juhan Aruga.*

[9] *Maran, K. 2019. Ajuteadlane Jaan Aru: heroiini me väikelastele ei anna, aga nutiseadmetega probleemi justkui poleks. –* heureka.postimees.ee, *24.05.*

MÄLU, VALU JA KÄTTEMAKS

Valu mäletamine aitab ära tunda sarnaseid hoiatavaid mustreid, mis viisid haiget saamiseni, ent see võib kinnistada ka ohvrirolli, mis otsib sageli päästikuid valel ajal ja vales kohas. Soovist valu ümber tajuda sünnib aga kättemaksuhimu.

Kirjutas **Vahur Afanasjev**, illustreeris **Jaan Rõõmus**

Pildid. Tunded. Hääled. Lõhnad. Maitsed. Mõnikord tundub, et aju arhiiviriiuleisse talletuvad pisiasjadki. Kui register poleks puudulik või lihtsalt liiga keeruline, võiksin ehk meenutada kõike kogetut. Kuis muidu selgitada, et märtsinohuga metsas jalutades tuleb meelde täpselt lapsepõlvehetk: vesi voolamas kraanikausi kollakaks tõmbunud äravooluavasse ja teravalt selge arusaamine, et see ongi vesi, see olengi mina, kes seda vaatleb.

Vannitoamälestus on neutraalne. Leidub helgemaidki hetki, kuid neid looritab kaduvuse nukrus, justkui oleksin juba nende toimumise momendil kurvastanud inimese aja ühesuunalisuse pärast. Võib-olla kurvastasingi. Raskemeelne loomus. Mälusse sukeldudes, kui tegu pole lõbusa loojutustamisega seltskonnas, komistan ikkagi valu otsa. Ja siis tuleb kahetsus. Tuleb tahtmine muuta. Ja mälu muutmisest on vaid samm kättemaksuni. Tänapäeval on viisakas öelda, et kättemaks on mulle isiklikult võõras. Vaevalt. Kui on mälu, on ka soov seda muuta.

Mälu muutmisest on vaid samm kättemaksuni. Tänapäeval on viisakas öelda, et kättemaks on mulle isiklikult võõras. Vaevalt. Kui on mälu, on ka soov seda muuta.

KÄTTEMAKS KUI VABANEMINE OHVRIROLLIST

Kättemaksul on ajamööde. See eristab kättemaksu kaklusest, võitlusest. Kättemaks on mälestuste ümbertegemine, vana teabe taandamine uue teabega või lihtsalt tähenduse muutmine. Õieti ei otsi me ju kättemaksu, vaid vabanemist ohvrirollist, elamise julgust. Mineviku korrigeerimine toimub inimese sees. Sagedasti muutub minevik talutavaks alles neile, kes pole seda vahetult kogenud.

Sotsiaalne, kultuuriline või rahvuslik ohvriroll on üks kummalisimaid valusid – see võib kesta edasi ka siis, kui alandust kogenud on juba meie hulgast lahkunud. Pärisorjus kaotati Eestimaal aastal 1816 ja Liivimaal aastal 1819, teoorjus alles aastal 1868. USA konstitutsiooni 13. parandus, mis tegi orjusele lõpu, jõustus 1865. aastal, kuid rassil põhinev ahistamine kestab veel tänapäevani. Orjuse alandus on eestlaste mälust kadunud. Räägitakse, et landesveeri sõja ajal jooksid kutid Narva rindelt lõunasse, et sakstele kätte maksta – ja tundub, et eestlased said oma satisfaktsiooni. USA istanduseorjade järeltulijad on pidanud leppima rassirahutustega, mis pole ikka päris see. Protsess venib, katarsist pole, hinge närib armutu ahastus, nagu ütles **Aischylos**.

Isiklik valu on palju konkreetsem. Vägistamine, peksasaamine, röövimine, reetmine, solvamine, mingi hüve äranapsamine – valuvikerkaar on lai. Pole kahtlust, et füüsiline vägivald jääb hinge kogu eluks, kuid mõnikord piisab pikaks valutamiseks üsna vähesest. Signaalitamine reastumisel, poemüüja turtsakus või ülbus, naabri koera tualettruumivalik – süüdlane ei pruugi teadagi, et keegi tunneb ennast ohvrina ja kannab seda eneses päevi või nädalaid. Võib-olla aastaid, suutmata ohvrirollist väljuda.

MILLEKS MÄLETADA VALU?

Ehk teate mõttetera nõukogude sõjamemoriaalidelt ja hauakividelt: „Kedagi ei ole unustatud, midagi ei unustata." Pronkssõdurisaaga haripunktis taaselustus too teist maailmasõda, täpsemini selle Nõukogude versiooni, suurt isamaasõda meenutav loosung Eestiski ja see jätkab oma elukäiku seni, kuni Venemaal kestavad imperialistlikud meeleolud. Tekib küsimus, milleks mäletada valu? Tundub, et mäletamine vaid põlistab konflikti ning õhutab kättemaksule. Silm silma, hammas hamba vastu, nagu kõlab Moosese seadus, mida Jeesus mäejutluses tsiteeris.

Kui praktiliselt vaadata, siis oleks mälu justkui vajalik ainult selleks, et orienteeruda tänapäevas ja aimata ette tulevikku. See tähendab, käituda pädevalt, tundes ära sarnaseid hoiatavaid mustreid.

Valu mäletamise otstarbekusest mõtlesin juba lapsepõlves, kui raadios jooksis saade „Need aastad ei unune", televisioonis „Surma ei otsinud keegi" ja „Viiekümnendad", kus jutustati küüditamistest ja repressioonidest. Holokausti, *golodomor*'i ja armeenlaste genotsiidi kohta võiks sama küsida, kuigi võib-olla pole nõnda ilus. Mind hakkasid küüditamismälestused ruttu häirima. Mineviku vastupanu jäi mu jaoks Eesti taasvabanemise ajal vähem kõlama, sest eks neid eduka vastupanu lugusid nappiski. Palju vahvam oli „Wigla show" groteskne klipp, kus tallu tunginud sovetisõdurid hanguga läbi torgati ja sõnnikuhunniku alla maeti. Kättemaks! Katarsis! Kerge süda!

Vaatasin hiljuti leedukate küüditamisfilmi „Tuhk lumel". Film oli ehitatud üles küüditamisõuduse illustratsioonina. Hoolega püüti anda edasi inimeste lugusid, isegi vangilaagrit valvava üksuse komandöri traagika oli sisse põimitud. Ometigi mõjus film konstrueeritult. Maarjamäe kommunismiohvrite memoriaal ja teised sarnased monumendid teevad sama töö ära palju veenvamalt. Kui rääkida filmidest, peaks nähtavasti alustama mõtlemist inimeste loost, mitte ajaloosündmusest. „Elu on ilus" **Roberto Benigniga** peaosas mõjub mulle nõnda. Vaatad ja tunned, et holokaustil ei tohi enam kunagi korduda lasta.

Miks on nõnda, et mõni läbimäletamine puhastab, mõni mõjub aga korduva alandusena ning tekitab jõuetut viha? Ehk aitab kättemaks, soovitavalt füüsiline, siiski leppimisele kõvasti kaasa? Ma pole juut, kuid tunnen, et Nürnbergi protsess, esinatside poomine ja Mossadi aastakümneid kestnud kättemaksuaktid sõnastasid holokausti tähenduse ümber: „me ei lase seda enam kunagi endale teha". Muuseas, ka meelespidamine on omamoodi kättemaks.

ANDESTUSE VÕIMATUS

Kättemaks on mineviku valu ja vigade kandmine käesolevasse hetke, tihti agressiivne tegevus eesmärgiga minevik ümber mõtestada ja astuda tulevikule vastu endale meelepärasemal viisil, õppida vigadest ja olla endaga rahul. Eesti taasiseseisvumisel otsustati kättemaksust loobuda. Ei moodustatud tõe ja leppimise komisjoni nagu Lõuna-Aafrika Vabariigis 1995. aastal. Püstitati mälestusmärke, ritualiseeriti, kuid kõige rohkem – unustati. Kõik oleks justkui korras. Aga tulevik? Mu noored sõbrad ei tunneta valdavalt, et kunagi võivad taas tulla hoobid automaadipäradega, veri lumel, ülesrivistamine, varade rekvireerimine.

Milleks meile armee ja kaitsekulutused, küsib inimene, kes peab maailmakorda püsivaks ja Puna-Vene imperialismi õpikulegendiks. Teisalt, kui palju mõjutaks patsifisti mõtlemist see, kui annaksime Eestis punaterrori käes kannatamisele religioosse mõõtme? Kõhklen, kas tuleviku Armeenia võidab genotsiidi põlistamisest, eriti kui mööda aja tõttu on võimatu süüdlastele otseselt kätte maksta. Eespool mainitud Lõuna-Aafrika komisjoni tegevus kujunes ikkagi apartheidi valgete vaimseks nüpeldamiseks, kättemaksuaktsiooniks, mitte leppimise tööriistaks. No vähemalt sedagi. Ehk on kättemaksul siiski parim enne kuupäev? Varsti pole Wiesenthali keskusel rauknatsegi, keda päevavalgele tirida. Missioon näikse olevat täidetud.

Kui praktiliselt vaadata, siis oleks mälu justkui vajalik ainult selleks, et orienteeruda tänapäevas ja aimata ette tulevikku. See tähendab, käituda pädevalt, tundes ära sarnaseid hoiatavaid mustreid. Teismelisena sain paar korda kaakidelt peksa. Viimane kord oli asi tõsine: tüübid lõid näo üles, röövisid sada krooni ja ähvardasid noaga kõri läbi lõigata. Proovisin vist isegi vastu lüüa, ehkki ma pole kindel, kas ma ei mõtelnud seda tagantjärele välja. Au, häbi, vastuhakk, analüüs – ohvri sees toimub palju protsesse. Terve suve, ehk kauemgi, elasin unetutel öödel seda olukorda uuesti läbi. Ja loomulikult plaanitsesin kättemaksu. Õieti püüdsin seda pärast röövi kohe teoks teha. Läksime sõbraga sündmuskohale, kaikad käes, aga ei leidnud kedagi.

Kindlasti muutusin pärast röövi inimpelglikumaks, et mitte öelda ettevaatlikumaks. Enne röövi astusin ma kaakidega joviaalsesse vestlusse, selle asemel et võimalikult kiiresti eemalduda. Ohvri suurim süüdistaja on ohver ise. Edaspidi hoidsin linna peale minnes raha takso jaoks ning vältisin aastaid üksi öist hulkumist. Kas tajusin end seega saakloomana? Kinnistasin ohvrirolli? Küllap jah. Aga seni, ptüi-ptüi-ptüi, olen ka sarnastest pahandustest pääsenud, ehkki hulgun öös üsna vabalt. Isegi pussi ei viitsi enam vööl kanda.

Vahur Afanasjev on prosaist ja luuletaja, kes huvitub ühiskonna, majanduse ja inimsuhete teemadest. Mitmesuguste hobide hulgas täiendab ta tasapisi eesti kaasaegse kunsti kogu ja loeb aina targemaid raamatuid.

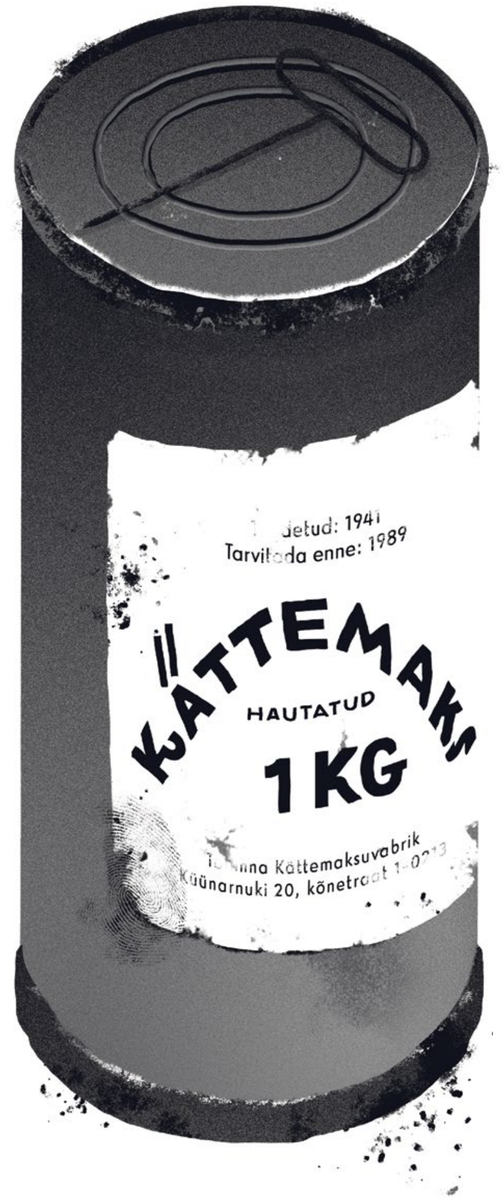

LOOMALIK JA LOOMULIK KÄTTEMAKS

Kättemaksul on küljes sotsiaalne stigma. Põhjus on lihtne: veritasule ehitatud ühiskond toimib õige kehvasti, sest verine lumepall paisub aina suuremaks. Seepärast on kättemaks halb. Paljud inimesed ütlevad, et kättemaksuhimu on neile võõras. Küllap tõesti. Kindlasti pole see minugi aluspõhimõte. Vastupidi, võtsin romaani „Serafima ja Bogdan" aluseks islandi saagast leitud kättemaksuloo just selle pärast, et midagi taolist poleks ma osanud ise välja mõtelda. Kättemaks läbi põlvkondade ja laste ässitamine isa vastu tundub irratsionaalne.

Röövimine ja peksasaamine on mu mälu sügavates kihtides alles. Kättemaksuhimust vabastas aeg, kuid hingesügavikku jäid armid. Minu kättemaks oli edasi elada, lootes, et nende mõttetute tegelaste elukäik läheb kolinal allamäge. Olen endaga rahu teinud, ei tunne ennast ohvrina, kuigi hingearmid jäävad. Kas see on andestamine? Ausalt öeldes ei usu ma täielikku andestusse. Kui mälestused närivad ja otsene kättemaks on võimatu – füüsilisest kättemaksust, muuseas, ei pruugi ka piisata –, jääb vaid võimalus minevik ümber mõtestada. Ma ei usu, et valumälestust saab positiivseks mõtelda, sellest saab distantseeruda ning võib-olla vaadata juhtunut teise mätta otsast.

Mälu ja kättemaks on suuremad kui inimene. Ka loodus laiemas tähenduses võib omamoodi kätte maksta. **Peeter Lauritsa** „Mullatoidu restorani" seeria on kindlasti 21. sajandi alguse üks olulisimaid kunstilisi tervikuid Eestis. Inimene on osa loodusest. Me ei ole puud ega putukad. Vihmametsade hävitamist või lageraiet ei saa me kogeda vahetu ohvrina, kuid me oleme piisavalt tundlikud, et neid siiski käsitleda.

Teemal, kas ja kuidas mõtleb ja mäletab puu, võime vaid fantaseerida, püüda seda mõista suhtes inimesega. Ka sambla ja samblikuga on keerulised lood, kuid pole kahtlust, et muudel hulkraksetel on mälu olemas ning inimesele üsna hästi adutavas vormis. Kui detailne on kassi mälu? Piisavalt, et kätte maksta. Kui ma pole pikalt kodus, kuseb ta mulle voodisse. Kuna inimkond on ülelihtsalt süda täis ja kogu lugu. Kättemaks ei ole ratsionaalsuse, vaid emotsioonide valdkond.

TUNDELINE ARHIVAAR

„Mälu mängib oma mängu / kuni mängija jääb kängu," kõlas **Astrid Reinla** vemmalvärss psühhedeelses lasteraamatus „Miikael". Mälu mäng on selleski, et mälestused pole tõigad. Sõbranna Piret rääkis, et ta märkab, kuidas segab reaalseid ja fiktiivseid sündmuseid, aastaarvud ei pea paika ning näiteks koolitöös tuleb kõike kontrollida. Me konstrueerime mälestuse igal mäletamise hetkel uuesti. Just see annab võimaluse sihilikuks manipulatsiooniks.

See, et tõigad vajavad kontrollimist, ei näita tegelikult mälu piiratust. Vastupidi, teave on mööda riiuleid ja laudu laiali. Usun, et teabe kinnistamine elusorganismis toimub tunnetamise abiga. See on hoopis midagi muud kui nullide ja ühtede salvestamine arvutisse. Meenutamine käib samamoodi. Selleks et kogemusi praktikas rakendada, on tihtilugu tarvis reageerida väga kiiresti. Meil pole aega mälestuste detailseks taastamiseks ja olukorraga võrdlemiseks. Sõnastamata tasandil leiame päästiku, mis võib olla ka sõnaline, näiteks lühike fraas.

Nähtavasti ongi mälu mõistmisel oluline aru saada, et mälu arhivaar koostab kartoteeki emotsioonide järgi. Seepärast ongi nii keeruline mälu riiulitest tõiku õngitseda. Ka süstemaatiline pähetuupimine tähendab seda, et kogeme teabe läbi. Olen märganud, et eksamil on õige esimene pähe tulev vastus. Hilisem õngitsemine või parandamine kipub olema ekslik, sest siis hakkan teavet konstrueerima. Kättemaks on järelikult valu ümbertajumine, uute tunnete loomine – mälestused ise ei kao.

KÕIGE TAGA ON ISIKLIK KOGEMUS

„Никто не забыт, ничто не забыто" – „Kedagi ei ole unustatud, midagi ei unustata". Nende sõnade autor on **Olga Bergholz**. Bergholz (1910–1975) oli nõukogude luuletaja, prosaist, näitekirjanik ja ajakirjanik, kes elas üle Leningradi blokaadi. Kuulsate sõnadega luuletuse kirjutas ta 1959. aastal blokaadiohvrite matmispaiga Piskarjovi kalmistu memoriaalkompleksi jaoks.

Kuid Bergholzil oli muudki, mida mäletada. Kolm last. Esimene tütar suri 1932. aastal. Teine tütar suri 1936. aastal. 1938. aastal Bergholz represseeriti. Ta oli rase. Teda näljutati ja piinati. Tema kolmas laps sündis vanglas surnult. Bergholz ei tunnistanud ennast süüdi ning, ime küll, vabastati 1939. aastal ning võeti kommunistlikku parteisse. Blokaadi ajal sai pommirünnakus surmavalt haavata tema teine abikaasa, isa saadeti aga Siberisse asumisele. Pärast sõda pälvis Bergholz Stalini preemia, Lenini ordeni ja tööpunalipu.

Usun, et teabe kinnistamine elusorganismis toimub tunnetamise abiga. See on hoopis midagi muud kui nullide ja ühtede salvestamine arvutisse. Meenutamine käib samamoodi.

Primatoloogid **Frans de Waal** ja **Lesleigh M. Luttrell** on jälginud šimpanse, kes mäletavad ja maksavad kätte. Näiteks kui šimpans A aitab šimpansil B alistada šimpansi C, siis C aitab hilisemas konfliktis šimpansi A vastast. Seejuures ei pruugi A vastu pööramine olla võimumängu strateegilises plaanis C-le kasulik. Tal on jäänud loodusega julmalt ja raiskavalt ümber käinud, räägivad mõned antropofoobsed inimesed, justkui oleksime ainus liik, mis tapab lõbu pärast. Ei. Kassid tapavad hiiri vähimagi huvita neid nahka panna. Isegi zooplankton tapab rohkem, kui ära jõuab tarbida, rääkimata lõvidest, kärpidest, jääkarudest ja, šokeeriv küll, kiilidest.

Mida Olga Bergholz tegelikult ei unustanud? Kindlasti valutas ta nälga surnud leningradlaste pärast, kuid me ei saa iialgi teada, kas tema andestamist ja unustamist välistavates luuletustes on peale poliitilise pinnakihi ka väga sügav isiklik traagika. Elu on selline – me sünnime, hakkame kogema ja mäletama, õpime kogemustest ning püüame elada paremini. Mõtleme kättemaksust, otsime sõprade, psühhoologide ja ravimitööstuse toel abi hinge närva armutu ahastuse vastu. See kannatus ei lähe siiski tühja, kui anname kaasaegsetele ja järeltulevatele põlvedele päästikud, mida ohuolukorras vajutada. Ikka selleks, et inimkond paremini toime tuleks. Ja mis siis, et tihtilugu on päästikud liiga kerged ja pauk käib vales kohas.

RAHASTADA VÕI UNUSTADA – MIS SAAB EESTI RAHVALUULE ARHIIVIST?

ARVAMUS

Rahvaluule teeb sageli kuuldavaks n-ö allutatute ja vaigistatute hääled, kuid seda on ka lihtne ideoloogilise vankri ette rakendada. Selleks et aarjalasliku klantspildi asemel oleks pärimus võimalikult kirju, tasuks võidelda Eesti Rahvaluule Arhiivi rahastamise eest, sest rahvuskonservatiivsed valitsuserakonnad seda kummastaval kombel ei tee.

Andreas Kalkun

Tull' miilde, ku ma lats olli, mu kadonu uno oll' sükäv usklik ja ütel', õt tulõ sääne aig, koh tekküse segä abielupaari'. Koh miis eläs mehega, naane naasega kokko ja tulõva' säänte haigusõ' maa pääle, mia pühkvä' pall'o inemisi ja inemine nakkas otśma inemise jälge. Hossbadikõnõ, kas nii ommõgi vai…[1]

Kui lugesin koroonakriisi alguses ühe tuttava tubli setu naise Facebooki seinalt seda postitust, siis võiks öelda, et mu üks silm nuttis, teine naeris. Koos koroonaviiruse levikuga läksid kogu maailmas liikvele mitmesugused raskete tõbedega seotud uskumused ja folkloor[2]. See ongi igati arusaadav, kuna teadmatuses ja hirmus inimesed vajavad lohutust, mida võivad pakkuda traditsioonilised lood ja uskumused. Või ka võimalust kellelegi näpuga näidata ja süüdistada teda globaalsete hädade põhjustamises. Nii on selles setu naise Facebooki postituses põimitud maailmalõpuennustuse ja haiguste etioloogiaga kokku pärimuslikud motiivid. Haiguse päritolu seostatakse mingi tabu rikkumisega (siin siis heteronormatiivset korda lõhkuv kooselu). Loo lõpetab imekaunis postapokalüptiline pilt, kus üksildane inimene otsib pärast surma laastamistööd teise inimese jälge. Viimane motiiv on tuntud juba väga vanast katkupärimusest[3].

Olin rõõmus, et meie vana suuline pärimus on nii elujõuline ning võtab aina uusi ja aktuaalseid vorme, teisalt olin muidugi kurb, et meie pärimus võib olla nii homofoobne või et seda kasutatakse sellisel viisil. Pärast selle postituse nägemist ilmus mu Facebooki seinale sama motiivi kodumaiseid ja rahvusvahelisi sugulasi nagu seeni pärast vihma. Populistlikke paremäärmuslasi ja konservatiive pilav kommuun Sihtasutus Patriarhaadi ja Keskaja Kaitseks vihjas oma valitsusparteide homofoobsusele viitavas ironiilises postituses, et „Issand on kooseluseaduse eest Eesti rahvast valusalt koroonaviirusega nuhelda võtnud" ning seetõttu tuleks täita punktipealt kõiki valitsuse korraldusi. Samamoodi jagasid erineva maailmavaatega inimesed sarnaseid homofoobseid motiive sisaldavaid uudiseid. Näiteks Kiievi Patriarhaadi Ukraina Õigeusu Kiriku **patriarh Filaret** leidis, et pandeemia põhjuseks on inimkonna patt, eelkõige samasooliste abielud; ortodoksne iisraeli rabi **Meir Mazuz** ütles, et koroonaviirus on karistus geiparaadide eest[4]. Samasuguseid uudiseid tuli Põhja-Ameerikast, näiteks **Trumpi** kabinetiga seotud pastor **Ralph Drollinger** väitis, et haiguse põhjuseks on homoseksuaalid ja kliimaaktivistid[5], homoseksuaale süüdistas ka populaarne telejutlustaja **Pat Robertson**[6].

Andreas Kalkun (EKM, Eesti Rahvaluule Arhiiv) on folklorist, kes on uurinud setu naiste laulupärimust ja õigeusku ning tegelenud folkloristika ajaloo ja setude ajalooliste representatsioonide uurimisega.

MIKS SEDA „LOLLUST" JÄÄDVUSTADA?

Rahvaluule on mitteinstitutsionaalne kultuurinähtus, mis sünnib mingi rühma omavahelises kommunikatsioonis. See hõlmab rühma loomingulisi eneseväljendusviise, aga on ka kommunikatsioonivahendiks ning vormib grupi käitumuslikke ja vaimseid praktikaid. Rahvaluulet on küll peetud ajalooliselt just alamate klasside ja harimatute talupoegade kultuuri iseloomustavaks nähtuseks, aga ka eliidil on oma folkloor ja haridus või kirjaoskus rahvaluulet ei hävita, nagu kunagi usuti. Kuigi rahvaluules avaldub sageli mingi grupi eripäraselt kohalik teadmine ja esteetika, on selles lähemal vaatlusel siiski väga palju rahvusvahelist – seda isegi väga vanade žanrite puhul (nt muinasjutud, laulud jne), kõnelemata tänapäevasest internetis levivast pärimusest.

Rahvaluule võib ju tunduda süütu ja ohutu – muinasjutud lastele esitamiseks ja regilaulud titeringis leelotamiseks –, aga teatud osa sellest on niisugune, mis ei sobi toimetamata kujul alaealistele lugemiseks ja võtab ka täiskasvanud õhku ahmima. Nagu selle kirjatüki alguses toodud maailmalõpuennustus, tekitab nii mõnigi folklooripala küsimuse, kas on eetiline teha avalikuks oma ajaloolisest kontekstist välja rebitud vägivaldseid, misogüünseid, ksenofoobseid või näiteks mõne marginaalse rühma suhtes õelaid tekste. Milleks taastoota seda, mis paistab tänapäeva inimesele negatiivne ja vaenukõneline? Juba eesti rahvaluuleteaduse koidikul tegutsenud **Jakob Hurdal** olid sarnased dilemmad. Nimelt pidi tunnustatud kirikuõpetaja ja teadusemees korduvalt õigustama ja seletama, miks koguda ja avaldada neid „jõledusi", mis rahva seas liiguvad. Miks publitseerida teadusväljaandes sulaselgeid roppusi või koguda pimedaimale ebausule viitavaid kombeid ja uskumusi, kui pastori ülesanne peaks olema koguduse hariduse ja hingeõnnistuse eest hoolitsemine?[7]

Tõepoolest, need ühed „maailma suurimad" rahvaluulekogud[8], mida Eesti Rahvaluule Arhiivis säilitatakse, on ühelt poolt eestlaste eneseksolemise ja identiteedi alusmüür, teisalt hoitakse selles mäluasutuses kauni, jõustava ja ülesehitava kõrval ka plahvatusohtlikku ja mürgist sünget pärimust. Paljud folkloližanrid räägivad muu hulgas meie orjapõlvest, vaesusest, alandusest, kohutavast rumalusest, perevägivallast, probleemsetest suhetest. Osa pärimusest võib tunduda praegu üdini piinlik või lausa häbiväärne, selles käsitletakse teemasid ja kasutatakse keelt, mida ei peeta salongikõlbulikuks. Eesti folklooris on olemas vägivaldsed lastemängud ja loomapiinamised[9], poliitiliselt täiesti ebakorrektne etniline huumor[10], nüüdseks kohatuna tunduvad naljateemad (väikelapse surm, füüsilised puuded jne)[11] nagu ka praegusaja mõttes ülla-tavalt avameelne või teistsugune erootiline ja pornograafiline aines.

Juba Jakob Hurt leidis, et rahvaluuleteadlane peab siiski ilusa, armsa, mõistliku ja n-ö poeetiliselt kõrgtasemel pärimuse kõrval talletama moraalselt, esteetiliselt või ideoloogiliselt sobimatuna tunduvat, sest teaduse ja ajaloo jaoks on see sama väärtuslik allikmaterjal. Niisiis kogusin oma Facebooki seinale ilmunud koroonafolkloori ilusti tuleviku ja teaduse heaks kokku, nagu paljud Eesti mäluasutused on viimasel ajal soovitanud.

PÄRIMUSE ÄRAKASUTAMINE

Lisaks sellele, et rahvaluule ise võib olla plahvatusohtlik ning vajab spetsiifilise haridusega delikaatset publitseerijat ja tõlgendajat, on rahvaluuleteadusel pikk ja traumaatiline ajalugu seoses pärimuse poliitilistel eesmärkidel ärakasutamisega. Folkloristika sündis elitaristliku ja vägagi poliitiliselt värvunud projektina, kui rahvusromantiline haritlaskond hakkas koguma talupoegade ja koloniseeritud rahvaste pärimust. Rahvaluule kogumisel ja publitseerimisel ongi olnud sageli mingi ideoloogiline või poliitiline eesmärk ja agenda. Traagilisemate näidetena võiks siinkohal meelde tuletada, kuidas natsionaalsotsialistlikul Saksamaal või Nõukogude Liidus pandi rahvapärimus ideoloogilise vankri ette ning kui õõvastavaks ja õõnsaks see deformeerus[12].

Loomulikult pole see ainult hirmus ja kauge minevik, kus on toimunud rahvaluule ideoloogiline kaaperdamine. Praegugi võib näha, kuidas näiteks marurahvuslikud populistid püüavad pärimust oma poliitiliste eesmärkide saavutamiseks ära kasutada. Sageli panustatakse sel puhul nostalgiakaardile ning ambivalentsest ja haralisest pärimusest puhastatakse välja nunnu ning ideoloogiliselt sobiv. Vaigistatakse pärimuse mitmehäälsus ning „meie esivanemad" pannakse käpiknukkudena parteipoliitika keelt rääkima. Uutest nähtustest tehakse ürgvanad ning kellegi kehv luule võltsitakse rahvaluuleks. 2020. aasta veebruaris kutsus EKRE oma toetajaid tõrvikurongkäigule plakatiga, mille pealkiri oli „Naase pärimusse!". Reklaamilt võis lugeda „kallitest esivanematest" ning partei soovitas „võtta omaks eestluse juured":

Nii nagu on meile armas oma rahvus ja riik, on meile kallid ka esivanemad, kellelt oleme selle päranduseks saanud. Vabariigi aastapäeva tõrvikurongkäik on sündinud austusest esivanemate vastu, kelle ohverdused tegid võimalikuks eestlaste rahvusriigi sünni. Naase pärimusse ja võta omaks eestluse juured, et anda seesama kingitus edasi meie järeltulijatele!

Seda, milline on see pärimus, kuhu loosung soovitab naasta, otsesõnu ei selgitata, aga igal juhul on see kuidagi seotud esivanemate ja eestlaste rahvusriigi sünniga. Mida hakata peale meie tegelikult vägagi rahvusvahelise ning ideoloogiliselt ambivalentse pärimusega, seda partei ei ütle. Ilmselgelt on see „pärimus", kuhu peab naasma mingi rahvusromantilise etteku-

Rahvaluulekogud, mida Eesti Rahvaluule Arhiivis säilitatakse, on ühelt poolt eestlaste eneseksolemise ja identiteedi alusmüür, teisalt hoitakse selles mäluasutuses ka plahvatusohtlikku pärimust.

Tartu Riikliku Ülikooli filoloogiateaduskonna üliõpilased rahvaluule kogumise ekspeditsioonil Lääne-Eestis. Foto: Rahvusarhiiv

jutuse vili, millel pole palju pistmist Eesti Rahvaluule Arhiivis leiduvate kogudega.

AMNEESIA VÕI MÄLETAMINE

Kummaline, et ajal, mil valitsuses istuvad pärimusse naasma kutsuv EKRE ja tema sõsar, konservatiivset rahvuslust viljelev Isamaa, pole lahendatud Eesti Rahvaluule Arhiivi (ja kogu Eesti Kirjandusmuuseumi) rahastamise küsimust. Institutsioon, mille sünnilugu on seotud rahvusliku ärkamise tuules alanud üldrahvalike rahvaluulekogumisprojektidega, on suuresti püsirahastuseta. Niisiis sõltub Eesti Rahvaluule Arhiivi teadustöötajate teadusprojektide edukusest praegu institutsiooni püsimine ja arhiivi elu. Ja nii võibki ühel hetkel minna nii, nagu läks näiteks lähiminevikus Eesti Kirjandusmuuseumis rahastuseta jäänud teadusprojektide pärast tegevuse lõpetanud etnomusikoloogia osakonnaga. Võiks ju öelda, et ju on siis kehvad projektid, kui neid ei rahastata, kuid see pole praeguses situatsioonis kuigi adekvaatne, kui teame, milline hulk teadlasi kandideerib rahale, mis ei moodusta ühte protsentigi riigieelarvest, millest humanitaarid saavad omakorda naeruväärselt väikese osa. Rahvaluulearhiivi teadustöö, mille oluliseks osaks on kogude hoidmine ja arendamine ning nende avalikkusele vahendamine, ei saa sõltuda teadusprojektide (teadusrahastussüsteemi muutuste järel äärmiselt tihedaks kujunenud) rahastuskonkursi tulemustest.

Rahvaluule teeb sageli kuuldavaks n-ö allutatute ja vaigistatute hääled, mis on ilmselt ka üks põhjus, miks 19. sajandil rahvuslikult ärganud eestlaste jaoks on rahvaluulekogud nii olulised olnud. Pärimus annab võimaluse kuulda koloniseerija jaoks arusaamatute ja näiliselt vaikivate inimeste häält. Niisiis on rahvaluule infokandja, kus leidub väärtuslike killukestena palju teadmist eluolu ja mentaliteedi kohta, mida pole kuskil mujal. Kirja pandud suuline pärimus annab hääle neile, kes sulge käes ei hoidnud ning kelle pärandit ei jäädvusta eelkõige kirjalikule ja institutsionaalsele suunatud arhiivid.

Rahvaluule uurimine tegeleb nii ürgvanade uskumuste ja regilaulu kui ka sotsiaalmeedias ringlevate tekstide ja WCde seintele kirjutatud roppustega. Kõik ikka selleks, et need „tükid", nagu nimetas Jakob Hurt, tuleviku heaks kokku koguda. „Mitmest üksikust tükist, mis iseenesest sagedaste suured asjad ei näita olevat, võib siiski mõnikord kaunis asi saada, iseäranis, kui kokko seades ka vähe mõistust pruugime," kirjutas Hurt oma rahvaluulet propageerivas artiklis[13]. Hurt tõi näiteks selle kohta, kuidas tükid üksteist täiendavad, erinevad katkuga seotud pärimuslikud motiivid, mida ta püüdis üksteise abiga tõlgendada. Kui palju erineb eesti koroonapärimus AIDSi- või katkupärimusest, seda näitab aeg. Loodetavasti tuleb Eesti Rahvaluule Arhiivi koroonapärimuse kogumise üleskutse peale palju kaastöid ja loodetavasti püsib teadlaste ja arhivaaride koostöös ka arhiiv, kus seda on võimalik edaspidi uurida.

Miks on rahvaluuleteadlasi vaja? Milleks on vajalikud institutsioonid, mis koguvad ja uurivad rahvaluulet ja -usundit? Eks ikka selleks, et me mõistaksime paremini, kuidas Eestis elavad inimesed on mõelnud ja mida uskunud ning millised mentaliteedid on valitsenud ja valitsevad. Rahvaluule pole ainult see klanitud ja kohitsetud toode, mida esitavad rahvatantsurühmad või laulupeokoorid, vaid see annab võimaluse näha nii minevikku kui ka aimata ette tulevikku. Niisiis, kui eelistame mälukaotusele mäletamist, siis tasuks võidelda Eesti Rahvaluule Arhiivi eest. Selleks et pärimus oleks võimalikult kirju, mitte aarjalaslik klantspilt.

Rahvaluulearhiivi teadustöö, mille oluliseks osaks on kogude hoidmine ja arendamine ning nende avalikkusele vahendamine, ei saa sõltuda teadusprojektide rahastuskonkursi tulemustest.

Rahvaluule pole ainult see klanitud ja kohitsetud toode, mida esitavad rahvatantsurühmad või laulupeokoorid, vaid see annab võimaluse näha nii minevikku kui ka aimata ette tulevikku.

[1] *Tuli meelde, kui ma laps olin, mu kadunud onu oli sügavalt usklik ja ütles, et tuleb selline aeg, kus tekivad „sega-abielupaarid". Kus mees elab mehega, naine naisega kokku ja tulevad sellised haigused maa peale, mis pühivad palju inimesi, ja inimene hakkab otsima inimese jälge. Jumalake, kas nii ongi või…*

[2] *Kuperjanov, M. 2020. Koroonaviiruse SARS-CoV-2 algusfaasi vastukaja (sotsiaal)meedias. – Mäetagused, nr 76.*

[3] *Hiiemäe, R. 1997. Eesti katkupärimus. – Monumenta Estoniae Antiquae II. Eesti Muistendid. Mütoloogilised haigused I.*

[4] *Staff, T. 2020. Israeli rabbi: Coronavirus outbreak is divine punishment for gay pride parades. – The Times of Israel, 08.03.*

[5] *Sopelsa, B. 2020. Trump Cabinet's Bible teacher says gays cause 'God's wrath' in COVID-19 blog post. – NBC News, 26.03.*

[6] *Browning, B. 2020. Pat Robertson blames coronavirus on same-sex marriage. – LGBTQ Nation, 20.04.*

[7] *Kalkun, A.; Sarv, M. 2014. Seks ja poeetika: regilaulu peidus pool. – Vikerkaar, nr 29 (4–5), lk 91–108.*

[8] *Järv, R. 2017. Maailma suurim rahvaluulekogu!? Eesti Rahvaluule Arhiiv 90. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 806–808.*

[9] *Sarv, M. 2019. Teadlase moraalsed valikud kultuurimälu loomisel. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 673–681.*

[10] *Vt ülevaadet õnnetul viisil õpikus publitseeritud etnilise huumori skandaalist: Laineste, L. 2014. Huumoripoleemikad ja uurijaeetika. – Mäetagused, nr 58, lk 107–124.*

[11] *Põldmäe, R. 1941. Eesti rahvanaljandid I. Inimese eluperioodid.*

[12] *Olen analüüsinud koos Janika Orasega näiteks seda, mis toimus eesti folkloristikas Stalini ajal: Kalkun, A.; Oras, J. 2018. „Stalin is a wise man, Lenin was a little bird." On Creating Soviet Folklore in the Seto Region during the Stalin Era. – Res Musica, nr 10, lk 41–62.*

[13] *Hurt, J. 1989. Mis lugu rahva mälestustest pidada. – Mida rahvamälestustest pidada. Artiklite kogumik, lk 9–25.*

KOLLEKTIIVNE MÄLU JA KRIISIDE AJASTU

Suur osa Eesti ja ka ülejäänud maailma ühiskondlikest vaidlustest keerleb just ajaloomälu ümber. Oluline pole seejuures ainult, mida mäletatakse, vaid kuidas seda tehakse, kuidas mälestust ja identiteete konstrueeritakse ning missugused on mälu ja võimu seosed. Üha enam kerkib ka küsimus mälust (ning unustamisest) antropotseeni ajal.

Linda Kaljundi

Igakevadine ärevus 9. mai tähistamise pärast. Minister tahab saata koolilapsed sügisel (kolhoosi)põldudele. Sõjavägi laseb samal ajal märki Tapa mõisa pihta. Järsku oleks võinud Tallinna linnahalli ka õhku lasta? Ja kas **Päts** ikka väärib monumenti? Terve rida suuremaid ja väiksemaid, vanemaid ja uuemaid vaidlusi Eesti ühiskonnas keerleb ajaloomälu ümber.

Eesti pole ainulaadne. Kogu maailmas on mäletamine järjest olulisemal kohal ja seda põhjusega. 20. sajandi lõpus toimunud suured poliitilised muutused – külma sõja lõppemine Ida-Euroopas ja diktatuuride kokkuvarisemine mitmel pool mujal maailmas – tekitasid vajaduse keerulised mälestused läbi töötada. Praeguseks ei ole see protsess kaugeltki lõppenud.

Ehkki asumaad iseseisvusid juba ammu, kestab pärandi dekoloniseerimine veel edasi. Ajastu märgina jõuab see isegi popkultuuri, nagu näitas **Beyoncé** ja **Jay-Z** video „Apes**t" (2018), mis oli võetud üles Louvre'is kolonialistlikest stereotüüpidest laetud teoste taustal – samal ajal kui Prantsusmaal vaieldi selle üle, kas endistest kolooniatest pärit kogud peaks tagasi andma. Samas pakub ka migratsioon ajaloomälust rääkimiseks uusi väljakutseid. Näiteks kuidas peaks Saksamaa türgi kogukond suhestuma natsionaalsotsialismiga? Kuidas aga vastsed põgenikud? Ja millised on pagulaste võimalused oma mälestustega tegelemiseks?

MÄLUKONFLIKTID JA MÄLESTUSTE KOMMERTSIALISEERIMINE

Tõejärgsel ajastul tekitavad populism, radikaalsed liikumised ja mitteliberaalsed valitsemisvormid muidugi üha uusi mälukonflikte juurde. Üheks ilmekaks näiteks on USAs kodusõja mälestusmärkide ümber puhkenud võitlused. Samal ajal näeme aga ka mälu globaliseerumist. Tekivad uued globaalsed mälupaigad – COVID-19 saab kindlasti olema üks nendest. Samuti globaliseeruvad ajaloo kujutamise viisid. See on eriti hästi jälgitav visuaalkultuuris. Siin võib mõelda näiteks filmile „Risttuules" (2014). Kogu oma vaieldamatu omapära juures peegeldab film globaalseid genotsiidi kujutamise viise, mille tegid tuntuks sellised holokausti kujutavad filmid nagu „Schindleri nimekiri" (1993). Sarnaseid võtteid kasutab ka lätlaste küüditamisaineline film „Melanija kroonikad" (2016).

Konfliktide kõrval tähendab mälubuum ka mälestuste vohamist ja kommertsialiseerimist. Massiline turism on kasvatanud muuseumite ja pärandipaikade hulka. Koroonakriisi ajal külastatakse näitusi muidugi virtuaalselt – see näitab muu hulgas, kui ulatuslik on digipöörde mõju mälule. Ja kui märgata, et paljud maailma muuseumid on kättesaadavad portaalis Google Arts and Culture, toob see hästi ilmsiks ka suurkorporatsioonide üha kasvava võimu maailma kultuuripärandi üle.

Aprillikuu Müürilehes kirjutas **Berk Vaher** retrokultuuri vohamisest 21. sajandil. Sellegi on teinud võimalikuks digitehnoloogia areng, tänu millele on pärand palju lihtsamini kättesaadav – igaühele ja kas või oma kodus. Olgu selleks siis mõne arhiivi andmebaasis leiduv keskaegne käsikiri või nõukogudeaegsete šokolaaditahvlite galerii, mille mõni blogija on üles riputanud. Ent mida rohkem on digiteeritud kogusid, seda raskem on ka tähelepanu võita. Muuseumid, arhiivid, raamatukogud püüavad leida järjest enam just aktiivseid ja loovaid kasutajaid, kes nende digikogudega tegeleksid, miksiksid piltidest või heliribadest midagi uut või aitaksid vabatahtlikuna infot korrastada.

KUIDAS ME MÄLETAME?

Tõsiasi, et mälu on üks tänapäeva ühiskonna võtmeteemasid nii heas kui ka halvas, on muutnud põhjalikult ka ajaloolaste tööd. Levinud ettekujutuse kohaselt peaksid nad tegelema minevikuga. Järjest enam pakub ajaloolastele huvi aga hoopis see, kuidas minevikku mäletatakse. Näiteks kui hiljuti tähistati üle maailma saja aasta möödumist I maailmasõjast, siis ei räägitud ainult sõjast endast, vaid ka selle mäletamise viisidest. Eestis oli teemaks peamiselt unustamine: miks on see suur sõda, kus Eestis osales 100 000 meest, siinses ajaloomälus tagaplaanil?

20. sajandi alguses hakkas sotsiolooge huvitama kaasaegne modernne ühiskond: kuidas suudab see koos püsida ja säilitada ühtsuse olukorras, kus varem inimesi koos hoidnud nähtused on oma tähtsust kaotamas.

Mäluga ei tegele kaugeltki ainult ajaloolased, vaid ka sotsioloogid, semiootikud, kirjandusteadlased jt. Paljude teadlaste jaoks muudab mälu atraktiivseks võimalus ühiskonnas kaasa rääkida. Ühtlasi on mälu-uuringute kaudu tulnud käibele mitmeid teooriaid ja mõisteid, mis kujutavad endast kasulikke tööriistu ka teistele peale uurijate.

Pole olemas ühte suurt mäluteooriat, vaid palju erinevaid. Üldised põhimõtted on ajaloolane **Peter Burke** kokku võtnud järgmiselt: „[Ü]hiskondlik mälu on valikuline, [seega] tuleb kindlaks teha valiku põhimõtted ning jälgida, kuidas need varieeruvad sõltuvalt kohast ja grupist ning muutuvad aja jooksul. Mälestused on ümberkujundatavad ja meil tuleb välja selgitada, kes ja kuidas neid vormib ning mil määral on see võimalik."[1] Seda illustreerivad hästi näiteks eri aegadest pärit ajaloopildid. 1930. aastatel joonistatud pilt muistsest vabadusvõitlusest räägib oma ajast: sõjameeste kultusest, soovist luua noorele riigile iidsem ja võidukam ajalugu. Nõukogudeaegsetel ajaloopiltidel muistsete eestlaste kuvand muutub – viikingite-isandate asemel mässavad seal sakslaste vastu takused talupojad.

Täites olulist rolli identiteedi loomisel, peab kollektiivne mälu pakkuma kinnitust kogukonna ajaloost ja järjepidevusest, ühistest kogemustest ja muidugi ainulaadsusest.

KOLLEKTIIVNE JA KULTUURIMÄLU

Mälu käsitlevatest mõistetest on kõige vanem ja tuntum „kollektiivne mälu". Selle lõi **Maurice Halbwachs** 1920.–30. aastatel. Nagu paljusid teisi 20. sajandi alguse sotsiolooge, huvitas ka teda kaasaegne modernne ühiskond: kuidas suudab see koos püsida ja säilitada ühtsuse olukorras, kus varem inimesi koos hoidnud nähtused on oma tähtsust kaotamas. Küladest linnadesse kolides kadusid kogukondlikud sidemed, autoriteeti olid minetamas religioon ja monarhia. Halbwachsi arvates sai moodsate ühiskondade sidekoeks kollektiivne mälu – grupisisese solidaarsuse ja järjepidevuse kindlustasid jagatud mälestused ühisest minevikust.

Foto: Eva Sepping

Linda Kaljundi on ajaloolane, praegu Tallinna Ülikooli, sügisest Eesti Kunstiakadeemia õppejõud.

Niisiis väitis ta, et mälu on kollektiivne nähtus ja ka iga inimese isiklik mälu sõltub ühiskondlikust raamistikust. Sõna otseses mõttes mäletavad küll üksikisikud, kuid ühiskonnagrupid määravad, mis on mälestusväärne ja kuidas seda tuleb mäletada. Tema idee oli omas ajas revolutsiooniline, kuna 20. sajandi alguses peeti rahvuse mälu peaaegu bioloogiliseks, kaasasündinud nähtuseks ning armastati rääkida näiteks rassimälust. Halbwachs, kelle abikaasa oli juut, suri II maailmasõja ajal Buchenwaldi koonduslaagris.

Tema pärand avastati uuesti alles 20. sajandi lõpus. 1980. aastatel algatas ajaloolane **Pierre Nora** Prantsusmaa mälupaikade kaardistamise. Kogumik „Les lieux de mémoire" ilmus aastatel 1984–1992 seitsmes köites ja 5623 leheküljel. Mida ta terminiga „mälupaik" silmas pidas? Mälupaigad võivad tõepoolest olla kohad – piirkonnad, ehitised või monumendid. Aga mõiste hõlmab ka paljut muud. Mälupaigaks võivad olla ajaloolised isikud, kirjandusteosed, sümbolid, mälestuspäevad, kunstitööd, laulud jne. Nende ülesanne on kogukonna, näiteks rahvuse, mälu korrastamine ja suurte sümbolite ümber koondamine. Nora eeskuju on olnud nakkav – praeguseks on ilmunud terve hulk teoseid paljude maade ja järjest enam ka rahvusüleste mälupaikade kohta. Eestis sellist kogumikku pole, kuid mälupaigana on analüüsitud näiteks jüriöö ülestõusu ja vabadussõda, Tallinna ja Narva vanalinna.

Nora pidas mälupaiku siiski kogukonna tõelise, eheda mälu kunstlikuks aseaineks. Ta uskus, et autentne mälu sünnib väikestes külakogukondades ja seda antakse edasi suuliselt. Paljud teised teadlased arvavad, et läbi ajaloo on mälu aidanud kanda edasi kultuur. Kommunikatiivne mälu sünnib vahetus suhtluses ja kestab niikaua, kuni kestab põlvkondlik mälu – kuni 100 aastat. Kultuurimälu võib kesta märksa kauem ja levida kaugemale. Kultuurimälu kontseptsiooni autor on egüptoloog **Jan Assmann**. Temalt pärineb ka tsitaat, mida on sageli korratud: „Kultuurimälu mõiste moodustavad kõik need igale ühiskonnale ja igale ajastule iseloomulikud taaskasutatavad tekstid, pildid ja riitused, mida „kultiveerides" ühiskond oma minapilti stabiliseerib ja edasi annab, kollektiivselt jagatud teadmine – peaasjalikult mineviku kohta, kuid mitte ainult –, millele toetub rühma teadlikkus oma ühtsusest ja eripärast."[2]

See ei tähenda, et kultuurimälu oleks muutumatu. **Aleida Assmann** on kasutanud kultuurimälu toimimise illustreerimiseks „arhiivi" ja „kaanoni" mõistet: kaanoniks on see osa kultuurimälust, mis on aktiivselt ringluses, ning arhiiviks kõik see, mida parasjagu ei kasutata. Piltlikult võiks seda võrrelda muuseumiga: osa teostest on näitusesaalis (kaanon) ja teised samal ajal hoidlates (arhiiv). Kultuurimälu dünaamikast on kirjutanud palju **Astrid Erll** ja **Ann Rigney**. Nad rõhutavad, et mälupaigad sünnivad siis, kui mõnda ajaloolist nähtust, sündmust jne esitatakse järjepidevalt eri meediumides ja žanrites. Näiteks ei piisa selleks, et mõnest ajaloolisest isikust saaks mälupaik, veel tema monumenti raiumisest. Ta peab figureerima pidevalt ka teistes meediumides: kunstis ja teatris, kirjanduses ja filmis jne. Iga uus esitus võimendab, aga teatud määral ka muudab tema tähendust.

IDENTITEETIDE LOOMINE JA MÄLUPOLIITIKA

Nagu öeldud, ei ole ühte suurt mäluteooriat. Küll aga on uurijad üksmeelel selles, et kollektiivne mälu ei ole kogukondadele ja rahvustele kaasa sündinud, vaid see on miski, mida nad loovad ja konstrueerivad. Kollektiivne mälu tõstab minevikust esile selle, mis on oluline käesoleva ajahetke jaoks. Täites olulist rolli identiteedi loomisel, peab ta pakkuma kinnitust kogukonna ajaloost ja järjepidevusest, ühistest kogemustest ja muidugi ainulaadsusest. Sellest hoolimata on mälu väljendused väga rahvusülesed – juba enne globaalse digitehnoloogia levikut oli eri rahvaste kultuurimälu tihedalt põimunud. Seda illustreerivad hästi näiteks 19. sajandil püstitatud monumendid – kõik need triumfikaared, võidujumalannad ja kindralid on üle maailma üsna sarnased. Aga ka praegusaja minimalistlikel monumentidel on oma globaalne keel, nii näiteks on Maarjamäe memoriaali autorid tsiteerinud teadlikult Washingtonis asuva Vietnami sõja mälestusmärki, mis kujutab endast samuti pikka tumedat seina langenute nimedega.

Praegu imestatakse kogu maailmas selle üle, miks on aastatel 1918–1920 kümneid miljoneid tapnud Hispaania gripi pandeemia jäänud kollektiivses mälus tagaplaanile.

Teadlased on tegelenud palju mälu rolliga identiteetide loomisel. Samuti on nende jaoks oluliseks teemaks kollektiivse mälu ja võimu seosed ning mälupoliitika. Kuidas on riigid mäletamist kasutanud? Mis rolli on see mänginud riikidevahelistes suhetes? Näiteks kuidas on sündinud ja toiminud rahvusvaheline andekspalumise poliitika? 1970. aastal langes Saksamaa Liitvabariigi kantsler **Willy Brandt** Varssavi getos andekspalumise märgina põlvili. Sellest sai sümboolne eeskuju. Arutelud, kuidas ja mil moel peaksid riigid minevikus toimunud kuritegude eest andeks paluma, kestavad siiani ja puudutavad näiteks ka koloniaalajalugu. Selle kõrval on kujunenud omapäraseks nähtuseks võistlus ohvriks olemise nimel. Ida-Euroopa riigid soovivad Nõukogude poliitilise terrori hukkamõistmist ja võrdsustamist Natsi-Saksamaa toime pandud inimsusvastaste kuritegudega. Samas ei ole nad ise alati nõus arutama holokausti ja kollaboratsionismi pärandi üle.

Siiski võib kollektiivse mälu puhul märgata järjest suuremat avatust – üha enam tegeletakse varem marginaliseeritud mälestustega. Eestis on aidanud sellele kaasa uurimuslik kunst, nii on näiteks **Jaanus Samma** 56. Veneetsia biennaali jaoks valminud „Esimees" (2015) ja kunstniku mitmed teised teosed kaardistanud *queer*-kogukonna mälu. Teine näide on **Maria Kapajeva** näituse- ja raamatuprojekt „Unistus on helge, veel ebaselge" (2017–2020). See tugineb kunstniku tööle suulise ajaloo ja perekonnaarhiividega ning tõstab fookusesse mitmekordselt tõrjutud rühma: Narva Kreenholmi vabriku venekeelsed naistöölised, kes on jäänud vabriku sulgemise järel töötuks. Vajadusest eestivenelaste mäluga tegeleda on kirjutatud palju, kuid siiani kohtab seda kultuurimälus harva – olgu siis ajalooõpikutes, muuseumides või filmides ja teatris. Tihti tõstetakse esile Eestiga seotud vene päritolu kultuuriheeroseid, valgekaartlasi või vabadussõjas Eesti poolel võidelnud venelasi. Kirjandusteadlane **Epp Annus** on aga pakkunud välja, et selle asemel võiks otsida jagatud mälu – kaardistades näiteks jagatud kogemusi nõukogude argielust ja kodukultuurist.

Maria Kapajeva tegeleb oma uurimuslikus kunstis Kreenholmi endiste naistööliste kui mitmekordselt tõrjutud inimgrupi mälestustega. Repro raamatust „Unistus on helge, veel ebaselge", 2020 (mildabooks.com/product/dream-is-wonderful-yet-unclear)

MÄLU, KRIISID JA HAIGUSPUHANGUD

Maailmas arutatakse viimasel ajal üha enam selle üle, mida tähendab mälu antropotseeni ja keskkonnakriisi ajastul. Kas ja kuidas saaks mäluga tegelemine olla kasuks keskkonnale? Teadlaste, muuseumide ja arhiivide kuraatorite, ametnike ja aktivistide võimalused on kahtlemata erinevad. Küll aga tuleb neil kõigil rinda pista unustamisega – mälu perspektiivist on keskkond olnud suuresti unustatud. Miks on loomad ja taimed, aga ka bakterid ja viirused kollektiivses mälus nii tagaplaanil, eriti võrreldes poliitilise ajalooga? Ka selle küsimuse on koroonakriis muutnud enneolematult aktuaalseks.

Juba varem on nii mõnedki mälu-uurijad soovitanud loobuda inimkesksusest. See ei tähenda sisseelamist puude või põõsaste mälupiltidesse, vaid kõige viljakam näikse siiski keskenduda inimese, looduse ja keskkonna suhetele – on ju ka keskkonnakriis inimese tekitatud. Elusloodusega on tegelenud viimasel ajal palju keskkonnaajalugu. Näiteks on kirjutatud põnevalt sääskede ja nende edasi kantud haiguste tähtsusest ajaloos. Väike võib olla ootamatult suur.

Ilmselt toovad lähiaastad rohkelt selleteemalisi näitusi, raamatuid, filme jm. Vahest (taas)avastame me tänu sellele mitmesuguseid tekste, pilte jne, mis tegelevad haiguste, pandeemiate, keskkonnakriisidega – ja loodetavasti ka toimetulekuga. See võiks tuua kultuurimälu unustatud kihistustest käibele ressursse, mis aitavad uuel kriiside ajastul paremini toime tulla. Nii imestatakse praegu üle maailma, miks on aastatel 1918–1920 kümneid miljoneid tapnud Hispaania gripi pandeemia jäänud kollektiivses mälus tagaplaanile. Eestis leidub samast ajast kohalik näide, vabadussõja lõpus puhkenud tüüfuseepideemia – ka seda ei mäletata kuigi hästi.

Haiguspuhanguid on Eestis muidugi olnud teisigi. Eesti linnakirjandust uurinud **Elle-Mari Talivee** on öelnud, et siinses kirjanduses on haigusi, aga ka linnades ja tööstusasulates saastunud keskkonna tõttu tekkinud terviseprobleeme kirjeldatud üksjagu. Võib-olla näeme lähiaastatel selle traditsiooni uuele elule ja ringlusesse toomist. Muidugi ei saa uusi mälupaiku kogukondadele vägisi peale suruda ja eriti ei peaks see olema uurijate ülesanne. Ent kui oletada, et lood haiguste ja epideemiate ajaloost vastavad ühiskonnas levivatele ootustele ja vajadustele, võivad nendest järk-järgult tekkida uued mälupaigad küll.

MITTE AINULT KANNATUSED JA TRAUMAD

Kultuurimälu kätkeb endas kahtlemata ka võimestavat potentsiaali. Ann Rigney on väitnud, et traumade kõrval võiksidki mälu-uurijad tegeleda rohkem ka näidetega lootusest ja muutustest. Nii ongi ta ise asunud uurima aktivismi ja protesti rahvusülest kultuurimälu. Selle näiteks on ka keskkonnaliikumised. Nende puhul on samuti oluline eri kogukondade mälestuste kaardistamine. Muu hulgas võib see aidata märgata uusi kaasamise võimalusi. 2019. aastal tegime Tallinna Ülikooli tudengitega Eesti Ajaloomuuseumisse *pop-up*-näituse fosforiidisõjast, võttes fookusesse virumaalaste mälestused.[3] Selle käigus avastasime, et on üsna hästi teada, mida arvasid 1980. aastatel keskkonnast ja kaevandamisest Tallinnas ja Tartus elavad inimesed. Märksa vähem on talletatud seda, mida mõtlesid virumaalased.

Ometi võiks nende mälestuste kogumisest olla abi ka praegustes debattides. Arutelud keskkonnaliikumiste ajaloo üle on käimas ka mujal. Näiteks avaldas USA keskkonnaajaloolane **Chad Montrie** hiljuti raamatu „„Hääletu kevade" müüt".[4] Ta ei eita, et **Rachel Carsoni** 1962. aastal ilmunud raamat oli äärmiselt oluline nagu ka see, kuidas tal õnnestus mobiliseerida põllumajanduskemikaalide vastu võitlema haritlasi ja äärelinnades elavat keskklassi. Ometigi väidab Montrie, et USAs olid juba kaua aega enne seda võidelnud keskkonna eest mitmesugused tööliste organisatsioonid. Nende liikumiste ajaloo avastamine võib aidata kaasata tööstuspiirkonnas elavaid inimesi, keda näidatakse praegu sageli hoopis rohelepete ohvritena.

Kollektiivne mälu on seega nagu kriis – kätkeb endas ohte ja konflikte, kuid samavõrd ka potentsiaali muutusteks. Võtmetähtsusega on tahtmine sellest rääkida ning teha seda võimalikult mitmekülgselt, tolerantselt ja kaasavalt.

[1] *Burke, P. 2006. Ajalugu kui ühiskondlik mälu. – Kultuuride kohtumine. Esseid uuest kultuuriajaloost, lk 55.*
[2] *Assmann, J. 2012. Kollektiivne mälu ja kultuuriline identiteet. – Akadeemia, nr 10, lk 1783.*
[3] *Kuhu lähed, Virumaa? Fosforiit – sõber või vaenlane? – ajaloomuuseum.ee.*
[4] *Montrie, C. 2018. The Myth of Silent Spring: The Origins of American Environmentalism.*

KILBARID – KES NAD ON JA KUST NEID LEIDA?

Foto: Tiina Kõrtsini

Mis eristab mälumängureid tavalistest inimestest? Kas kilbarid loevad iga päev entsüklopeediaid? Mida ma peaksin tegema, et minust saaks tipptasemel mälumängur? Ilmselt on nii mõnigi televiktoriine vaadates endale selliseid küsimusi esitanud. Nüüd on kilbarite kord aru anda.

Ave Taavet

Mälumängu teine nimetus on kilb, mis tähendab Kuusalu kandi murdes „võidu, võistu". Tegu on laenuga soome keelest, kus „kilpa" tähendabki lihtsalt „võistlust". Eesti kirjakeeles võeti see sõna mälumängu tähenduses kasutusele alles üsna hiljuti, 20. sajandi teisel poolel. Nihe mängulisuselt võistluslikkusele märgib ka teatavat muutust mälumängu tähenduses. 1970–80ndatel olid kõigil suurematel kolhoosikontoritel ja asutustel oma meeskonnad, kes neid mälumänguvõistlustel esindasid, ning paremaid kilbareid meelitati oma võistkonda erinevate materiaalsete hüvedega. Tänapäeval on pilt hajusam – mälumängureid võib leida nii tele-eetrist, vanalinna pubidest kui ka klassiruumidest. Võistluslikkuse asemel on tõusnud esiplaanile taas mängurõõm, aga ka professionaalsed ambitsioonid rahvusvahelisel tasemel.

Marju Kõivupuu: „Lapsena mulle tohutult meeldis tark olla ja asju teada."

KUIDAS KILBARIKS SAADAKSE?

Ilmselt pärineb paljude esimene mälumängukogemus kooliseinte vahelt. Samuti on lihtsamad viktoriinid endiselt populaarsed seltskonnamängud, mida mitmesugustel üritustel korraldada. Oma roll mälumängude populariseerijana on ka televisioonil ja raadiol. Aastaid on naelutanud publikut teleekraanide ette „Kuldvillak", mõned aastad tagasi küttis kirgi saade „Kes tahab saada miljonäriks?" ning pühapäevahommikuti kostab Vikerraadiost „Mnemoturniiril" osalejate keskustelu.

Esimese naisena „Mnemoturniiri" pardale astunud **Marju Kõivupuu** meenutab oma esmase kokkupuutena samuti just lapsepõlves kuuldud-nähtud mälumänge: „Mulle meeldisid väga omaaegsed televiktoriinid „Naapurivisa", „Kes keda", „Trips-traps-trull", „Viimane langeb välja" ja mis nad kõik olid. Samuti mäletan, et kuulasin lapsest saadik hoolega ka „Mnemoturniiri" ja eriti äge oli, kui vähe suurema lapsena oskasin ise ka mõnele küsimusele vastata. Lapsena mulle tohutult meeldis tark olla ja asju teada."

Sootuks varakult vastas aga oma esimesele mälumänguküsimusele ajakirjanik ja kilbar **Andres Pulver**, kelle isa oli Karepa pioneerimajas 1960ndatel ringijuht. Kolmeaastane Andres võeti töö juurde kaasa. Seal oli aga parasjagu suuremat sorti telklaager, mille õhtuid aitas muu hulgas sisustada viktoriin. Küsiti, kus leiutati lapsevanker, kas Vana-Kreekas või Vana-Roomas. Püsti oli pandud kaks posti: ühe peal kirjas „Kreeka" ja teise peal „Rooma". Kõigil arvajatel paluti õige posti taha seisma minna. Lastekari jooksis ühe juurest teise juurde, aga lõpuks langetas valiku. Pisike Andres jäi üksinda teise posti juurde pidama. Aga nagu selgus – õige posti juurde! Seda, kumb vastus selle peal kirjas oli, ei tea ta tegelikult tänapäevani.

Harukordselt varast huvi mälumängu vastu meenutab ka **Igor Habal**. Väike venekeelne atlas, mis tal lapsepõlves oli, sai kiiresti ja põhjalikult läbi uuritud ning täis soditud. Kooli raamatukogus ei paelunud teda niivõrd lastekirjandus kui „ENEd" ja muud teatmeteosed. Oluline roll mälumänguhuvi tekkimises oli ka koolis korraldatud mängudel, kus ta alates 5. klassist osalema hakkas.

Peamise mälumänguks vajaliku eelduse, mis igal kilbariks pürgijal olema peaks, võtab aga Tartu parim naismälumängur **Inga Toom** kokku nii: „No sedavõrd hea mälu peab olema, et ära ei unusta, kui on mängupäev."

KUIDAS TREENIDA MÄLU?

Kas hea mälu on kaasasündinud omadus või saab hallollust ka treenida? Kui rääkida nippidest, mis aitavad fakte meelde jätta ning teadmistes orienteeruda, siis eri mängijatel on muidugi erinevad tehnikad. Üheks algosakeseks paistab olevat mingit laadi andmebaas (kas siis arvutis või kirjalikul kujul), mida jooksvalt täiendada ning kust regulaarselt fakte korrata ja küsimuste koostamisel materjali otsida.

„Eks alustuseks tuleb aru saada, mis tüüpi mälu inimesel on: kas silmamälu, visuaalne, heliline või hoopis kirjutamismälu. Mõnikord ei piisa sellest, kui oled mingi asja läbi lugenud, aga kui oled selle läbi ka kirjutanud, siis jääb meelde. Ja kui käsitsi kirjutada, siis jääb võib-olla paremini meelde kui arvutis toksides," arvab Eesti Mälumänguliidu juhatuse esimees **Indrek Salis**.

Käepärase teadmiste kontrollina sobivad mälumängudeks treenimisel hästi ristsõnad. Innukas ristsõnade lahendaja on ka Marju Kõivupuu: „Kui millalgi 1980ndate keskel hakkasid Noorte Hääles ilmuma suured ristsõnad, siis tegime neid sõpradega aja peale: kell käima ja läks! Üldiselt on nii, et igal ristsõnakoostajal on oma käekiri, stiil, ja kui see saab selgeks, siis kirjutad ristsõna viie minutiga täis." Ristsõnade lahendamine on tema hobi tänapäevani.

Abi võib olla ka matemaatiliste seoste loomisest. Tartu Kivilinna Koolis ajalooõpetajana töötav Inga Toom toob näite, kuidas lihtsamini aastaarve meelde jätta: „Iga tartlane peaks teadma, millal Tartu Ülikool asutati – aastal 1632. Kirjutad selle tahvlile, tõmbad kriipsu vahele ja lapsed märkavad juba varsti ise, et 32 on 2 x 16. Ja kui nad endale selle seose loovad, siis see püsib neil loodetavasti ka elu lõpuni meeles. Või näiteks Prantsuse revolutsiooni aasta. See 1 seal ees on ju loogiline ja edasi lähevad numbrid järjest: 7,8,9."

Tehnilise abivahendina saab kasutada näiteks Ankinimelist rakendust, mis töötab nn *flashcard*'ide põhimõttel. Mälumängur saab sisestada sinna küsimusi – fakte, pilte ja isegi helifaile. Anki esitab talle küsimusi omakorda nii, et need, millele on valesti vastatud, tulevad sagedamini ette ja need, mida paremini teatakse, ilmuvad harvemini. Viimased viis aastat mälu treenimiseks Anki keskkonda kasutanud Igor Habal tegeleb andmebaasi täiendamisega iga päev – hommikul küsimusi korrates ja õhtuti süsteemi uusi küsimusi sisestades. Veel soovitab ta jälgida YouTube'i vahendusel mälumängusarja „University Challenge", mis on Suurbritannia ülikoolide vaheline mõõduvõtt mälumängus. Teemad on seal mitmekesised ja tase professionaalne.

MILLINE ON HEA KÜSIMUS?

Kuna enamik mälumängureid hoiab end vormis ka eri mängudele küsimusi koostades, siis uurisin, mis tunnustele üks hea mälumänguküsimus vastama peaks. Laias laastus võib eristada n-ö kiireid faktiküsimusi, mis põhinevad enam teadmiste kontrollil, ja „aeglasi" küsimusi, mille vastuseni võib jõuda ka loogiliste arutluskäikude kaudu. Ehkki hea mälumäng peaks pakkuma mitmekesiseid teemasid, eri raskusastmetel küsimusi ning uusi teadmisi, on iga mäng paratamatult pisut oma koostaja nägu, peegeldades tema lugemust, huvialasid ja põlvkondlikku kuuluvust.

„Kui on 50 küsimusega mäng, mille on koostanud inimene, kelle huvialaks on huulheinalised ja Vene ajalugu,

Ave Taavet mäletab ohtralt kasutuid fakte, vähemal määral päevasündmusi, tähtaegu ja kontode salasõnu.

siis seal on muusikast, kunstist ja kirjandusest kokku vaid üks küsimus. Ja tavaliselt on selle vastuseks **Hando Runnel**. Kui küsitakse luuletajat, siis on vastuseks alati Hando Runnel. Ja kui küsitakse heliloojat, siis on vastuseks alati **Šostakovitš**," kirjeldab kirjastaja **Tauno Vahter** pisut ühekülgselt koostatud mälumänge.

Muidugi mõjutab hinnanguid küsimustele seegi, kui tõsiselt keegi mängu võistluslikku momenti võtab. „Mõni ütleb, et hea küsimus on see, mille eest saad kaks punkti[1]. Teine mõtleb, et hea küsimus on see, mida sa ei teadnud, aga nüüd said teada – vaat kui huvitav!" arvab Salis. Tulenevalt mängu formaadist võib küsimustesse olla peidetud ka väikeseid vimkasid. Näiteks „Kuldvillakuski" on näha, et teemade ja küsimuste sisu vastavuses on puänte ja konkse, mis asja osalejatele põnevamaks teevad.

Hea küsimuste kokkupanija orienteerub aga võimalikult paljudes teemades ning arvestab küsimuste koostamisel ka publiku taseme ja huvidega. „Hea mälumängukoostaja on nagu hea jalgpallikohtunik, keda sa ei pane platsil tähelegi," toob Igor Habal käepärase võrdluse spordimaailmast. „Eks enamik inimesi tahab ikkagi vastata neid asju, mida nad teavad. Kui on väga palju sellist, mida nad ei tea, siis hoolimata sellest, et nad saavad sealt võib-olla uusi teadmisi juurde, ei pruugi neil pärast mälumängu lõppu väga head enesetunnet olla. Ja võib-olla nad ei tulegi järgmine kord tagasi."

MÄLU INTERNETIAJASTUL

Oma jälje mälule ja mälumängukultuurile on jätnud ka internet. Info vaba kättesaadavus aitab kustutada teadmistejanu ning mitmekesistada maailmapilti. Teisalt on olukorras, kus kõik vastused on tagataskust hõlpsasti järele kontrollitavad, räägitud palju ka meelespidamisoskuse nõrgenemisest ning raskusest info ülekülluses adekvaatselt orienteeruda. Kilbarid ise näevad interneti mõju mälumängukultuurile pigem positiivsena.

„Kui internet hakkas suure hooga arenema ja levima, olid paljud vanema põlvkonna mälumängurid selle suhtes üsna vaenulikud – et nüüd on mälumänguga lõpp! Ja üks selline korralik vana kooli mälumängur ei otsi küsimusi ja vastuseid internetist, vaid ikka raamatutest ja paberkandjal allikatest. Aga eks sellega ole nüüd harjutud. Ka vanema põlvkonna veteranid on nüüd internetis ja nad on avastanud, et sealt leiab palju uut ja huvitavat, mida kõike ei pruugi paberil ollagi," arvab Salis. Samas rõhutab ta, et teadmiste täiendamine nõuab internetiski mingit taustsüsteemi, millele toetuda, ning kindlat fookust, mis aitab infot seostada ja meelde jätta.

Peamise mälumänguks vajaliku eelduse võtab Tartu parim naismälumängur Inga Toom kokku nii: „No sedavõrd hea mälu peab olema, et ära ei unusta, kui on mängupäev."

„Kui vanasti oligi üks kalade raamat ja üks kunstiraamat ja üks „ENE", siis teadmised kattusid üsna palju mängijate vahel," arvab Igor Habal. Nüüd osaleb mängudel väga erineva tausta ja teadmistepagasiga inimesi, mälumängumaailm on tänu internetile mitmekesistunud. See on sundinud mälumängureid rohkem pingutama. Info hulk ja kättesaadavus võimaldab küll lihtsamini mälumänguga tegeleda, kuid vahel võib informatsiooni üleküllus ka ahastust tekitada – internetis on ju nii palju põnevat, mida võiks teada!

Tauno Vahter: „Kui mälumängu on koostanud inimene, kelle huvialaks on huulheinalised ja Vene ajalugu, siis on seal muusikast, kunstist ja kirjandusest kokku vaid üks küsimus. Ja tavaliselt on selle vastuseks Hando Runnel."

Allikate küsimus kerkis küll päevakorda juba enne interneti võidukäiku seoses Soome televisiooni levialaja sellest tuleneva ebavõrdsusega. „Tean oma isa juttudest seda, et kui nõukogude ajal olid mängud, siis see allikate küsimus häiris selles mõttes, et Põhja-Eestis vaadati Soome televisiooni, mida kasutati ka allikana. Aga need, kes ei näinud seda, olid siis pahased, et kust see küsimus võetud on, sest „mul on ju ka „ENE" kodus!". Ja sel ajal olidki põhiallikad „ENE", **Hamiltoni** „Antiikmütoloogia", „Maailma viljad" ja võib-olla veel midagi," vahendab Vahter oma isa mälestusi mälumängudel osalemisest.

„Materjali on kindlasti palju rohkem juurde tulnud. Samuti inimesi, kelle kohta saab küsida. Viimasega on muidugi see teema, et need staarikeste küsimused kipuvad kiiresti aeguma. Viie aasta pärast ei mäleta keegi enam suurt osa neist," leiab mälumängur ja Jõgevamaa Gümnaasiumis ajalooõpetajana töötav **Tiit Naarits**. Ehkki mälumängija peaks justkui orienteeruma „kõiges", on internetistki leitav info erineva kaaluga ning osa sellest vajub ka kiiremini unustusehõlma.

AU, KUULSUS JA KILO VORSTI

Üsna üksmeelselt tuuakse mängudes osalemise peamise motivatsioonina välja huvi uute teadmiste vastu, mängude sotsiaalne ja meelelahutuslik külg ning soov oma teadmisi teistega kõrvutada. Kuigi teleformaadis mängudel on võimalik võita ka väiksemaid rahasummasid, siis üldiselt jäävad mängude auhinnad pigem sümboolseteks. Klassikalised preemiad on raamatud

Turvakaamera kaader Barlova mälumängust

Eesti meistrivõistlused Sagadis 2016. aastal. Foto: Silja Paavle

MINIVIKTORIIN MÜÜRILEHE LUGEJATELE

Palusime igal allikal saata lugejatele nuputamiseks ühe mälumänguküsimuse.

1. **Andres Pulveri küsimus:** Kui leeprahaige läks pidalitõbiste varjupaika, pidi tal olema kaasas lehm, kolm puuda rukist ja … (mis veel?).
2. **Tauno Vahteri küsimus:** Limburgeri, Münsteri, Port du Salut' jt juustude tootmiseks kasutatakse bakterikultuuri *Brevibacterium linens*, mis annab neile ka tunnusomase oranžika värvi. Sama bakteri kokkupuutel ühe ainega tekib aga enamikule inimestele tuttav seisund nimega bromodoos, sest bakter hakkab siis kiirelt levima. Millega peab bakter selleks kokku puutuma või mis on bromodoos?
3. **Inga Toomi küsimus:** Antud väärtusega on vist igaüks koolitunnis kokku puutunud. Mnemotehniliseks abivahendiks võiks siinjuures olla ingliskeelne küsimus „May I have a large container of coffee?". Millest on jutt?
4. **Indrek Salise küsimus:** Alates 2013. aastast toimub Imelike Filmide Festival, mille eesmärk on näidata filme, mida muidu Eesti kinodes ei näidata. Kes on Imelike Filmide Festivali ametlik patroon?
5. **Mihkel Tombergi küsimus:** Mis spordialal liigub võitja tagasi ja kaotaja edasi?
6. **Marju Kõivupuu küsimus:** Kes oli arvatavalt üks esimestest eestlannadest, kes esines televisioonis? Loen vastuse õigeks, kui osatakse nimetada järgmise kirja autorit: *„Eile jõudis tagasi Washingtonist minu naiseraasuke, kes oli seal esinemas erikutse pääle Washingtoni sünnipäeva ja E. V. 31. a. iseseisvuse mälestamise puhul sealses suuremas Television jaamas eesti rahvarõivis ja lauldes ainult rahvalaule, kõnelejaks oli konsul Kaiv. Sellega oli minu naine vist üks esimestest eestlannadest, kes on esinenud televisioonis."*
7. **Igor Habali küsimus:** Põhjatihasega väga sarnane salutihane kandis eestikeelses kirjanduses veel hiljuti ühele teisele looduslikule alale viitavat nime. Nimevahetuse peamine põhjus seisnes selles, et salutihast võib enne kohata leht- ja segametsades kui selles keskkonnas. Teistes keeltes tuntakse teda aga valdavalt küsitava loodusliku ala järgi, millele viitab ka tema teaduslik nimetus *Poecile palustris*. Mis oli salutihase varasem nimi?
8. **Tiit Naaritsa küsimus:** Kui igal inimesel on unikaalsed sõrmejäljed, siis kassidel on sama ainulaadne just see kehaosa, nii et kui kassidelt oleks vaja sõrmejälgi võtta, siis nad ei peaks vajutama paberile mitte oma käppasid, vaid hoopis … (mis kehaosa?).
9. **Madis Aesma küsimus:** „Üte" tähendab eesti keeles „kõnetussõna", aga minu lapsepõlves asus meie maja taga Paides üks mahajäetud neljakordne hoone, mille nurgal me sõpradega ruutu (mõnes linnas kutsutakse seda mängu vibraks, mõnes neljaks ruuduks) mängisime ja niisama hängisime. Niimoodi igal õhtul kevadel, suvel ja sügisel. Vahel passisime seal isegi talvel. Ja selle hoone nimi oli ka ÜTE. Või siis õigemini oli seal olnud kunagi nõukaajal asutus, mille nimi oli ÜTE – me kõik teadsime seda, aga keegi ei teadnud vähemalt alguses, mida see „ÜTE" täpselt tähendab. See ongi minu viktoriiniküsimus: mida tähendas nõukaaegne lühend ÜTE?

Vastused

1) Kirst. **2)** Higiga. Enne bakterite vohamist on see lõhnatu. Bromodoos tähendab haisvaid jalgu. **3)** Pii. Ingliskeelne lause aitab meeles pidada pii komakohtasid. Tähtede arv igas sõnas vastab komakoha väärtusele: 3,1415926. **4)** Ivo Linna. Loogika on selles, et festivali lühend on IFF, mis kattub ka Ivo Linna nimelühendiga. **5)** Köievedu. **6)** Kirja on kirjutanud Ludvig Juht Eduard Tubinale 24.02.1949. Jutt käib tema abikaasast, laulja Amanda Juhtist (1900–1988). (Allikas: „Armas sõber Eduard. Juhi ja Tubina kirjavahetus", 2014) **7)** Sootihane. **8)** Nina. **9)** Ühiskondliku Toitlustamise Ettevõte.

jätkub >

< eelneb

ja kinkekaardid, vähem klassikalised kõikvõimalikud toiduained, vaasid ja lotopiletid.

Vahter meenutab oma lapsepõlvest innukat raadiomängudes osalemist: „Kuku raadios, ma mäletan, oli mingisugune mäng, kuhu sai helistada, ja selle eest sai loteriipileteid. Sain sealt sadade kaupa loteriipileteid, aga nali oli selles, et need ei võitnud kunagi (*naerab*). Käisin iga päev Eesti Lotos nendel piletitel järel, aga ei võitnud kunagi mitte midagi! Mingi koguse õigete vastuste eest sai Keno Loto pileti. Ja siis neid tuli iga kord kümnete kaupa, aga ma ei võitnud ikkagi kunagi midagi. Raadio 2-st sain siiski ühe kilogrammi Valga lihakombinaadi toodangut, konserve ja sinki."

Igor Habali esimene suurem auhind tuli 6. klassis naaberkülas Kaius toimunud sporditeemaliselt mälumängult. „Sel ajal anti kõvasti vaase auhinnaks. Ma mõtlesin, et mis ma nende vaasidega ikka teen! Aga pappkarbis oli hoopis viis kilo suitsuräime. See oli nii suur auhind, et sellest jätkus ka naabritele ja külakoertele," naerab ta.

Enamikul intervjueeritutest on olnud mingi kokkupuude ka „Kuldvillakuga". Kuna saates ei osale ainult mälumängurid, vaid väga mitmekesise taustaga inimesed, on ka küsimuste keskmine tase lihtsapoolne ning mäng käib pigem kiiruse kui teadmiste peale. Seevastu saates „Kes tahab saada miljonäriks?" tõusis küsimuste raskusaste kiiresti ning see pakkus väljakutset ka kilbaritele. Ühena kahest eestlasest miljoniküsimuseni jõudnud Indrek Salisel jäigi vastamata vaid viimane küsimus: „„Kes eesti kunstnikest on saanud **Bolívari** portree eest Venezuelas 1966. a riikliku auhinna?" Antud oli neli väliseesti kunstnikku. Aga kuna täpselt ei teadnud, siis ei hakanud riskima neist kellegi valimisega. Õige vastus oli **Vida Pääbo-Juse**, kes oli **Ilon Wiklandi** ema."

Olgu võimalikuks auhinnaks aga miljon krooni või kilo vorsti, peamiseks teadmiste täiendamise motiiviks saab siiski olla vaid loomupärane uudishimu ja mängu ilu nautimine. Kõik muu on pigem boonus.

Indrek Salis vastamas valesti poole miljoni küsimusele. Hiljem oli tal tükk aega tahtmine poes pune topse nähes need vihaga põrandale visata. Foto: Tiina Kõrtsini

PUBIMÄLUMÄNGUD – ADRENALIINILAKSUST MÕNUSA AJAVIITENI

Ka pubides toimuvad mälumängud on leidnud oma suure osalejaskonna ja mitmekesise teemavalikuga kindla koha Eesti kultuurimaastikul. Ehkki pubiturniirid on sageli temaatilised ja kitsama fookusega kui professionaalsed mälumängud, pakuvad need lisaväärtusena meeldivat seltskonda ja mõnusat atmosfääri. Tauno Vahter osaleb hea meelega nii pubiturniiridel kui ka sportlikumatel mälumängudel. „Kui on võistkondlik mäng, siis ma lähen ka kehvemale mängule," naerab ta. „Kui ma tean, et saab tuttavatega juttu ajada, siis ei ole see mängu pärast minek üldse nii oluline. Red Emperori mäng on siin hea näide – seal on kohati üsna jaburad küsimused. Sellised, mida keegi teine kuskil mujal ei julgeks küsida. Ma arvan, et me oleme suutnud seal viie aasta jooksul ühe arvutimängu ära vastata. Aga oleme käinud seal just selle pärast, et seal on täiesti teine kosmos."

Raadio 2 populaarse mälumängusaate „Meloturniir" saatejuht **Madis Aesma** leidis oma tee mälumängu juurde samuti just pubimängude kaudu, kui üks sõber ta 2012. aastal Sinilinnus toimunud muusikaviktoriinile kaasa kutsus: „Ja me teadsime seal KÕIKI vastuseid. Silmad kilasid, käed värisesid – täielik adrenaliinilaks! Sealt see alguse sai."

„Meloturniiri" on salvestatud praeguseks üle 200 saate. Lisaks on Aesma koostanud Forte veebiviktoriine ning baaris Kivi Paber Käärid toimuva mälumängu küsimusi. Pubimängude puhul on põhiline see, et inimestel oleks tore aega veeta, arvab ta: „See ei saa ju olla nagu töö, et tullakse pärast tööpäeva kokku ja siis läheb mingi kohutav ajude komposteerimine edasi. Veel hullemini kui enne." Olulised on hea tuju, hasart ja enda mõnusalt tundmine. Küsimusi püüab ta koostada nii, et õige vastus oleks vihjete või taustainfo põhjal loogiliselt tuletatav.

Tartu baaris Barlova 2016. aastast toimuvaid viktoriine vedav **Mihkel Tomberg** leiab samuti, et küsimuste koostamise puhul on peamine konks selles, kuidas üks iseenesest lihtne küsimus inimestele raskesti vastatavaks teha. Küsimuste koostamine nõuab pühendumust, hoolsat faktikontrolli ja mängijate taseme tunnetamist. 14 küsimusest koosneva mängu ettevalmistamisele kulub ligi 10 tundi.

Kui klassikaline mälumäng on tavaliselt formaadis küsimus-vastus, siis pubimängudes võib tulla ette ka hoopis sensoorsemaid küsimusi. Näiteks on Barlovas olnud suisa degustatsiooniküsimus, kus maitsest tuli ära tunda ühe Juustukuningate juustu lisakomponent. 20 võistkonnast 7 arvas õigesti, et juustule oli lisatud törts Vana Tallinna.

Ehkki Tomberg on osalenud ka Tartu linna mälumänguturniiridel, tundub n-ö professionaalse mälumängu tase siiski natuke liiga karm: „Seal on spetsiaalne ettevalmistus kindlasti hoopis suurem. Enne peab ikka kõvasti vaeva nägema, et sinna oleks üldse mõtet minna. Meestel on seal isegi luubid kaasas detailide uurimiseks. Pubimäng on selline pingevaba, aga seal on ikka kõva pinge peal." Samal põhjusel on jäänud pubiturniiridele truuks ka Madis Aesma: „Ma arvan, et ma olen ikka liiga loll nende asjade jaoks (*naerab*). Kui see on juba nii-öelda sport, siis võiks ju mingi tulemus ka tulla. Aga seal on sellised geeniused koos, et see on juba äkki liiga tõsine sport."

„Mälumängu iva pole mitte see, et sa annad lolle vastuseid, vaid see, et sa saad uusi teadmisi. Pubimälumäng sobib kindlasti igaühele – mida vähem sa tead, seda parem," julgustab Tomberg ka eelneva mälumängukogemuseta inimesi baaride mälumängudel osalema.

EESTI MÄLUMÄNGU TULEVIK

Viimastel aastatel on mälumängu formaat tohutult laienenud – mõõduvõtte korraldatakse väga erinevatel teemadel, formaatides ja raskusastmetel, mille seast võiks iga huviline leida midagi sobilikku. Teatavaid kahanemise märke näitab aga n-ö professionaalsete mälumänguturniiride osalejaskond.

„Selliseid üleriigilisi „eriti tegijate" mälumängurite sarju ja võistlusi jääb järjest vähemaks, kuna neid mängureid jääb vähemaks. Eks põhjus on ka see, et need mängud toimuvad nädalavahetuseti ning inimesed väärtustavad oma aega rohkem või neil on nii palju erinevaid valikuid," nendib Tiit Naarits, tuues samas gureid jääb vähemaks. Eks põhjus on ka see, et need mängud toimuvad nädalavahetuseti ning inimesed väärtustavad oma aega rohkem või neil on nii palju erinevaid valikuid," nendib Tiit Naarits, tuues samas

Igor Habal: „Kui vanasti oligi üks kalade raamat ja üks kunstiraamat ja üks „ENE", nii et teadmised kattusid mängijate vahel, siis tänu internetile on mälumängumaailm mitmekesistunud."

Mihkel Tomberg: „Pubimälumäng sobib kindlasti igaühele – mida vähem sa tead, seda parem."

välja, et paljud pubimängud on juba täitsa arvestatava tasemel. Tundub, et üks võtmeküsimus võikski olla see, kuidas tekitada innukates pubiturniiridel osalejates huvi mälumänguga ka n-ö sportlikul tasemel jätkata.

Juba üle 20 aasta tagasi sai loodud Eesti Mälumänguliit, mis on üks katusorganisatsioon, mille kaudu mänge korraldada. Peamised mängud on Eesti meistrivõistlused (paaris, võistkondlik, üksik) ja koolide meistrivõistlused. „Hea meel on selle üle, et koolide mängus on palju huvilisi olnud ja on edasigi," on Mälumänguliidu juhatuse esimees Indrek Salis optimistlik. Koolinoorte suurt huvi mälumängu vastu kinnitavad ka Rakveres ja Tartus kohalike koolide õpilastele mänge korraldanud Andres Pulver ja Inga Toom. „Kui koolilastel õnnestub õpetajatele pähe teha, siis on pidu taevani! Siis õpetajad vabandavad, et nad on lastele kõik ära õpetanud, mida nad ise teavad," naerab Pulver.

Mälumängu tähenduse inimeste ja kultuuri jaoks võtab kokku Igor Habal: „Selline faktide vahetamine, teadmiste vahetamine, see on ju memeetika. See on kultuurivahetus. Nii kaua, kuni on faktid, millele me saame toetuda, nii kaua ei kao ka mälumäng. Tõenäoliselt võib see aja jooksul teiseneda – kuidas mängitakse, mis küsimusi küsitakse, millised on tehnilised võimalused –, aga oma OLEMUSELT ei kao see kuhugi."

[1] *Mälumängus on võimalik saada iga vastuse eest olenevalt selle täpsusest kas 2, 1 või 0 punkti.*

Lugeda on mõnus – eriti paberilt.

Hakka tellijaks.

Püsilepinguga leht koju iga kuu **1.80 €** eest.
Vaata: *tellimine.ee/muurileht*

MÜÜRILEHT

FRAGMENDID KADUNUD KESKKONDADEST. TALLINNA KOHVIKUD

Kohvikud on olnud sageli olulised tähised nii siinsel mälu- kui ka sisearhitektuuri maastikul, pakkudes tähenduslikku läbilõiget argikultuuri arengutest laiemalt.

Kai Lobjakas

Kohvikust, tundmatute inimestega jagatud avalikust ruumist, võib saada olulise tähendusega koht – oma, privaatne osa argipäevast. Kohvikutega seostub nii peatunud kui ka mööda tuiskav aeg olenevalt sellest, kas seal veedetakse, tehakse parajaks või raisatakse aega. Keskkonna ja selle kasutaja suhe on vastastikune. Loodud ruum organiseerib meie elu samamoodi, nagu meie seda organiseerime, kasutame või seal liigume. Kohvikud on oma olemuselt sotsiaalsed pinnad, mille tähendused muutuvad kasutamisel, ruumi kohtumisel inimeste, aga ka erinevate hetkedega. Kohviku moodustavad füüsiline ümbrus, sisustus, toit ja jook, inimesed, mida on tähenduste loomisel raske eristada. Siin võimendub eelkõige meeleline, erinevad lõhnad ja helid: nõude kõlin, kohvimasina hääl, kohvi lõhn, uste avamine ja sulgemine, külastajate sammud, kõne.

Sisearhitektuur ja interjöörid on juba olemuslikult kaduva loomuga, nende paratamatu saatus on hävitamine või ümberehitamine.

Ent nii nagu näeme ja tajume, nii me ka mäletame ruume erinevalt. Keskkondade kiire muutumine, kadumine ja uuenemine tekitavad küsimusi ajaloost, mälust ja mälestustest. Sisearhitektuur ja interjöörid on juba olemuslikult kaduva loomuga, nende paratamatu saatus on hävitamine või ümberehitamine.

1930. AASTATE MOODSA ELU PÜÜDLUSED

Kohvikute kontseptsioonides avaldub sageli püüdlus moodsa elu poole, võimaldades jälgida selle tähenduse muutumist ajas. Eriti jõuliselt tõusevad esile lahendused, mis avati ja loodi 1930. ja 1960. aastatel, mil uute ideede lennukust toetasid laiem ühiskondlik valmisolek, väärtushinnangud ja võimalused. Need on jäänud markeerima kultuuriliselt olulisi hetki, mitmed neist on olnud kohalikus plaanis märkimisväärsed muutuste tähistajad, kuigi enamikku ei ole paraku enam alles ja neid on võimalik vaadelda vaid tahavaatepeeglist.

Kohvikud on kahtlemata osa linlikust elustiilist, moodsuse ambitsioonist. Kohv hakkas Euroopasse jõudma 17. sajandil ja kohvijoomise tavad ulatuvad Tallinnas 18. sajandisse, kuid kohvikukultuuri areng on hästi jälgitav just alates 1930. aastatest, mil siinne linnakeskkond tegi läbi kiire arengu, nii et võimalik on tõmmata paralleele majandusliku tõusuperioodi, kohvikukultuuri propageerimise ja sisekujundusele panustamise vahele. Just siis tekkisid esimesed moodsad avalike ruumide interjöörilahendused, hoolikast läbikomponeeritusest sai argipäeva loomulik osa. Euroopastumise tuhinas muutus palju. See on ka aeg, mil siseruumide kujundamisele pöörati aina teadlikumat tähelepanu. Uute ühiskondlike hoonete sisekujundusega tegelesid peamiselt arhitektid ja kujutavad kunstnikud, spetsiaalselt mööbli- või ruumikujundust õppinuid peaaegu polnud.

Moodsa elu osaks said ka näiteks kinod, kuid paljuski olid just kohvikute interjöörid need, mis pälvisid ühiskondlike hoonete (ruumide) kujunduste hulgas laiemat avalikkuse tähelepanu. Teadlikumaks muutus ka publik – eestlaste oskuste ja teadmiste kasvatamisega seoses moodsa vastuvõtmisega tegeleti süsteemselt ja regulaarselt nii perioodikas kui ka ilmunud raamatute abiga. Intensiivkursus kombeõpetusest kiiresti uuenevas maailmas ja suunised erinevates olukordades väärikalt ja kultuurselt käitumiseks olid koondatud sakslase **Gottfried Andrease** raamatu põhjal 1932. aastal ilmunud „Moodsa elu leksikoni", mille toimetajad olid **Rasmus Kangro-Pool** ja **Henno Rahamägi**. Teoses käsitleti noore ühiskonna harimiseks lisaks viisakuse põhialustele, kehakultuurile ja paljule muule ka kohvikuid puudutavat alates rõivastumisest kuni jalgade asetuse ja kohvitassi hoidmiseni. Praktiseerida sai seda aina enam, sest moodsaid ruume tekkis järjest juurde.

Sõjaeelsed püüdlused võtab ilmekalt kokku 1937. aasta alguses mitme omaaegse tuntud kohviku, nagu Corso, Heinmanni ja Feischneri kohvik, kõrval avatud ultramoodsa kontseptsiooniga Kultas, mis kujundati spetsiaalselt selle tarbeks kavandatud ruumidesse uues pangahoones Vabaduse väljakul. Kohviku kontseptsioon oli selle omaniku **Nikolai Kultase** parimate Euroopa kohvikutega tutvumise käigus tehtud põhjaliku eeltöö kontsentraat. Peale Brno, Praha ja Viini külastas ta ka Berliini ja Pariisi, kust ammutatud kogemused kanti üle otse Kultase siinmail seninägematusse teenuste paketti. Selle hulka kuulusid nii võimalus rongisõidust kortsunud pükse pressida kui ka kirju saata, saadaval olid värsked ajalehed enamikust Euroopa riikidest. Kohvikus pakuti 12 kohvisorti ja 72 torti, mille eest seisis Šveitsist palgatud peakondiiter. Teenindajad kõnelesid 12 võõrkeelt, oskustest andsid aimu lippe kujutavad märgid rinnal.

Kohvik Tallinn, 1967–1969, sisekujunduse autorid Väino Tamm, Vello Asi. Foto: EDTMi kogu

Sisekujundus valmis omaniku ja tema tuttava kunstniku **Peet Areni** koostöös. Painutatud vineer- ja terastorumööbliga sisustatud alumisel korrusel oli moodsalt funktsionalistlik ilme. Kohvikuesised korrusekõrgused klaasaknad sai teha lahti nii, et need avanesid otse tänavaruumi, eesolevale väljakule. Teise korruse kaugemasse ossa oli kujundatud rahvuslikkust rõhutav puidust bareljeefidega „Eesti nurk", kus oli kujutatud üle kolme seina **August Vommi** kavandatud stseene eestlaste ajaloost, viikingitest ja Sigtuna vallutamisest, Rootsi ja Vene ajast, vabadussõjast, iseseisvusest ja jaanipäevast. Laes troonis viikingilaevakujuline lühter. Nutikate lahendustena paiknesid saali otstes avaruse rõhutamiseks peegelseinad ning ruumi muutis näiliselt kõrgemaks neutraalseks halliks lakitud lagi. Kultasel oli plaan oma ettevõtet linnaosade kaupa laiendada ja töötada välja kohvikute kett, kuid see ei jõudnud mõistagi realiseeruda. Pärast sõda vahetasid natsionaliseeritud omandid küll omanikku, kuid funktsioonid jäid sageli samaks, osaliselt ka kohaga seotud inimesed. Nii sai legendaarsest Feischnerist Tallinn ja Kultasest Moskva. Mõlemal oli pikk kohamälu, mis kestis vahetuvate kujunduslahendustega aastakümneid.

ÜLELIIDULINE EESKUJU

Kohviku moodne määratlus sai ehk kõige selgemaks 1960. aastatel, mil kohvikud eristusid muudest toitlustuskohtadest kergema mööbli ja ruumilahendusega. Sama kümnendi lõpul hakkasid piirid kohviku ja restorani vahel küll hägustuma, kuid tollal sündis hulgaliselt legendaarseid sisekujundusi, mis aitasid märkimisväärselt kaasa sellele, et ENSV tähistas Nõukogude kontekstis läänelikkust, omamoodi „sisevälismaad".

Ka avalik ruum rakendati ühiskonna ühe olulisima teema ehk elutaseme tõstmise ja kunsti argielule lähemale toomise teenistusse. Seda toetas uueks kodu mudeliks saanud väikekorter, aidates suunata inimesi veetma aega kodust väljaspool. Süsteem soosis avaliku ruumi juhuslikkuseta kujundustaseme hoidmist. Nii realiseerusid olulisemad projektid enamasti kunsttoodete kombinaadi kaudu, mille töö kõrget professionaalset taset filtreeriti range kunstinõukoguga.

1950. aastate muutused olid enamasti väga traditsionalistliku loomuga ja kujunduslikult pigem tagasihoidlikud. Nii olid näiteks Feischneri asemel avatud Tallinna ja Kultasest Moskvaks muudetud kohviku **Jaan Siiraku** vahetult pärast sõda loodud kujundused (mõlemad 1948–1950) kergelt pidulikud, ent pea silmatorkamatult iseloomutud. Neist tunduvalt rohkem kuulsust kogusid Pegasuse ja senisega võrreldes hoopis uut meelelahutusvõimalust pakkunud merevaatega Tuljaku sisearhitektuursed lahendused, millest said 1960. aastate olulised tähised kohalikus disainiloos. Üksteise järel avanedes said neist ajastu sümbolid, andes suure panuse Eesti kui moodsa kujunduskeelega maa tuntusesse üle Nõukogude Liidu.

Uue, moodsa nõukogudeaegse ruumikujunduskultuuri sissejuhatav näide oli 1958. aastal avatud kohvik Energia, mille sisekujunduse autorid olid **Maimu Plees** ja **Leila Pärtelpoeg**. Aknapoolset sirget laudade rida eraldasid puitribidest vaheseinad, millele toetusid rohevormidena rippuvad taimed. Lauad olid kaetud moodsa plastkattega, eripära lisasid haraliste valguskehadega valgustid. Spetsiaalselt selle kohviku tarvis olid kujundatud ka toolid, mis läksid hiljem masstootmisse ja said seeläbi tüüpistmeteks mitmetes avalikes ruumides, aga ka kodudes.

TERVIKLIKE KESKKONDADE LOOMINE

1963. aastal valmis Harju tänaval kirjanike maja, mille ühes otsas avati Eesti kultuuriloos põlvkondlikult üliolulist rolli mänginud läbi kolme korruse ulatuv kohvik Pegasus. Sellest sai aastateks tähtis noortekultuuri keskpunkt, mille puhul oli märkimisväärne ka **Väino Tamme**, Leila Pärtelpoja ja **Allan Murdmaa** loodud moodne sisekujundus. Avatud ruum pritskrohvitud seinte, lihtsa painutatud vineermööbli ning korrapäraselt paiknevate, ühtaegu funktsionaalsete ja dekoratiivsete kooniliste valgustitega pakkus üht versiooni modernistlikust ruumikäsitlusest. Suured kardinateta klaaspinnad sidusid kohviku linnaruumi ja maastikuga. Vähem oluline ei olnud ka trepiavas paiknenud **Edgar Viiese** abstraktne skulptuur, esimene selletaoline Eesti avalikus ruumis. Tänapäeval leiab Väino Tamme Pegasusse kavandatud toolide mugandused *hommage*'ina sisekujunduse kuldajale Eesti Kunstiakadeemia uue hoone fuajeest.

Kohvik Energia, 1958, sisekujunduse autorid Maimu Plees, Leila Pärtelpoeg. Foto: ETDMi kogu

Kohvik Moskva, 1965, sisekujunduse autorid Heiki Karro, Väino Tamm. Foto: Rein Vainküla / ETDMi kogu

Kohvik Pegasus, 1963, sisekujunduse autorid Väino Tamm, Leila Pärtelpoeg, Allan Murdmaa. Foto: Rein Vainküla / ETDMi kogu

Kultase asemel nime Moskva all edasi tegutsenud kohvikule kujundasid uue, 1965. aastal valminud sisearhitektuurse lahenduse **Heiki Karro** ja Väino Tamm. See erines kardinaalselt eelmisest, Jaan Siiraku loodust. Interjöör muutus varasemaga võrreldes rangelt lihtsaks, pindade vahekorrad rahulikuks. Sirgjoonelisust rõhutas ka alumisel korrusel varem tänavale avanenud kohviku asemele ehitatud garderoobi mustakollasetriibuline põrand. Koha sisulist tähendust püüti edasi anda ajale omase kunstide sünteesiga. Teisele korrusele viiva laia trepi kohal kõrguvale seinale oli paigutatud **Haivi Raadiku** kujundatud vasest pannoo Moskva sibulkuplitest.

Kultase kohviku siinmail seninägematusse teenuste paketti kuulusid nii võimalus rongisõidust kortsunud pükse pressida kui ka kirju saata.

1960. aastate teises pooles valmis Moskvast ümber nurga asunud kohvik-baari Tallinn uus kujundus. Ka siin ei piirdunud sisearhitektid Väino Tamm ja **Vello Asi** vaid olemasoleva interjööri mugandamisega, vaid andsid täiesti uue ilme nii alumisele kui ka ülemisele korrusele. Ajastule kohase võttena kasutasid kujundajad dekoratiivse elemendina ära ruumi paeseina, sellele sekundeeris lakooniline puitlaudisest vahesein. Materjalide ootamatut kooslust rõhutasid veelgi kohvikumööbli klassikasse kuuluvad Viini toolid, mis jõudsid sinna Tartu Ülikooli peahoonest, kui need seal moodsamate vastu välja vahetati. Vaheseina taha jäi uudsete pukkistmetega baar. Tallinn laienes ruudukujuliste lihtsate laudade ja toolide ridadena vabaõhuterrassi kujul ka Harju tänava haljasalale.

Nõukogude ajal rakendati avalik ruum ühiskonna ühe olulisima teema ehk elutaseme tõstmise ja kunsti argielule lähemale toomise teenistusse.

1966. aastal lõid Tamm ja Asi ka **Valve Pormeistri** Piritale projekteeritud ja moodsalt ümbritsevasse looduskeskkonda sulandunud Lillepaviljoni ning selle populaarsusest tingitult sinna kõrvale ehitatud kohviku Tuljak sisekujunduse. Lisaks spetsiaalselt kohvikuks ehitatud Tuljakule hargnes kohvik ka Lillepaviljoni ja selle taga paiknevasse iluaeda. Hoone taga oli avatud ka terrass ja uudseks lihaküpsetamiseks planeeritud kaminaaed. Tamme ja Asi kavandatud sise- ja välisruum lähtusid hoone materjalidest ning Pormeistri arhitektuuri veidi raskepärasest horisontaalsusest.

Enamasti oli tegu terviklike ja unikaalsete keskkondadega, omamoodi autoritöödega, kust puudus juhuslikkus, kujundus oli ruumispetsiifiline ja harva midagi standardiseeritud tootevalikust kaasav. Pigem oli see võimalus vastanduda erilisuse kaudu argisele tavalisusele ja kohustuslikkusele. Ent on ka erandeid. Kui 1930. aastatel olid Kultase kohviku moodsa terastorumööbli kõrval arvatavasti sisearhitekti haridusega Jaan Siiraku Vikeri mööblitehase kaudu siia jõudnud kuulsad **Mart Stami** kujundatud toolid ja modernsed klaasnõud, mis olid lastud kujundada spetsiaalselt Lorupi tehases, siis nõukogude ajal olid nendeks elementideks mõistagi kohalik, peamiselt lihtsatest geomeetrilistest vormidest lähtuv Estoplasti ja Tarbeklaasi toodang.

Eestis ei ole avalikel interjööridel pikka eluiga. Õnneks on steriilsete ruumivaadete kõrval ühismällu tagasivaatamiseks vähemalt üks intiimne võimalus. Üks märgilisimaid kohviku kui argielu osa peegeldusi Eesti kultuuriloos on **Andres Söödi** legendaarne dokumentaalfilm „511 paremat fotot Marsist" (1968), mis pakub alternatiivset lähivaadet 1960. aastate keskpaiga vaba aja veetmise viisidele ja kohvikukultuurile. Hindavad pilgud ja rahulikult mäluvad suud annavad varjatud kaamera kaudu ebatavaliselt vahetu ja ausa ettekujutuse 1960. aastate teise poole linlikust argipäevast. Kui tekib võimalus, soovitan seda kindlasti vaadata.

Alternatiivset lähivaadet 1960. aastate keskpaiga vaba aja veetmise viisidele ja kohvikukultuurile pakub Andres Söödi legendaarne dokumentaalfilm „511 paremat fotot Marsist".

Kai Lobjakas on disainiajaloolane, kes juhib Eesti Tarbekunsti- ja Disainimuuseumi ning kelle huvi fookuses on valdkonna nii nõukogude- kui ka nüüdisaegsed praktikad.

KUIDAS PALVERÄNNAKUTEST ARENES VÄLJA MOODSA ÜHISKONNA SUVENIIRILEMBUS

Rõuges turistidele müüdavad saunavihad, lõikelauad ja küünlad. Foto: Maarja Kaaristo

Reisimisvõimaluste plahvatuslik kasv on muutnud ka suveniiride kogumise privilegeeritud klassi erahobist igaühele taskukohaseks praktikaks. Eesmärk on siiski jäänud samaks: suveniirid kehastavad mälu.

Maarja Kaaristo

Kellel ei vedeleks kodus iseenda, sõprade või pere üle maailma kokku tassitud vidinaid. Kruusid, järjehoidjad, külmkapimagnetid, pajalapid, keraamilised kujukesed, tassid, kuumaalused – kogu sellel kribul-krabul, mis heal juhul leiab praktilist kasutust, ent halvema õnne korral kogub kusagil lihtsalt tolmu, on tegelikult aga tähtis ja pealtnäha võimatult suur ülesanne: olla mälestusi, identiteeti ja väärtusi koondav käegakatsutav mälu kehastus.

Hüperreaalsuses ja simulaakrumites kodunenud postturistid pole tingimata ninapidi veetud rumalukesed – nad mõistavad hästi, et turism on sageli vaid mäng.

Sõna „suveniir" tuleb ladinakeelsest sõnast „subvenire" („ette tulema"), millest on saadud prantsuskeelne „souvenir", mis tegusõnana tähendab mäletamist ja nimisõnana nii mälestust kui ka suveniiri. Nõnda on just mälu suveniirile keskne tähenduse andja, luues omaniku jaoks seose mingi (mineviku)sündmusega, mis on sageli ühenduses teatava konkreetse koha või inimestega. Lisaks sellele võib suveniiril olla ka teisi funktsioone: rahaline, esteetiline või praktiline väärtus, mille kontekstis võib see omakorda sümboliseerida näiteks staatust või grupikuuluvust. Nõnda pole suveniirid lihtsalt materiaalsed objektid, vaid neil on alati oma lugu ja sotsiaalne elu. Nad kannavad isiklikke mälestusi erinevatest sündmustest, inimestest ja kohtadest, olles samal ajal laiemate ühiskondlike normide, väärtuste ja protsesside tulemid.

Akadeemilises kirjanduses on eristatud suveniire ja mälestusesemeid. Esimeste all peetakse enamasti silmas reiside ajal ostetud artefakte, mis meenutavad meile külastatud paiku ja elamusi. Mälestusesemeid seevastu küll võib, aga ei pruugi omandada reisides ning need tähistavad tihti mingeid konkreetseid elusündmusi (sageli siirderiitusi, nagu sünd, ristimine, sünnipäev, koolilõpetamine, abiellumine vms). Piirid kahe mõiste vahel on loomulikult hägused ja tavakasutuses seostub sõnaga „suveniir" meile esmajoones just reisimine.

Foto: Kaisa Kaer

Maarja Kaaristo on Manchesteri linnaülikooli turismiuuringute teadur, kelle peamised uurimisteemad on kanalid ja jõed, maaturism, mobiilsus ning materiaalne kultuur.

PALVERÄNNAKUTEST TÄRGANUD SUVENIIRITÖÖSTUS

Inimesed reisisid huvi pärast (ja ostsid esemeid) juba Vana-Egiptuses ja Vana-Roomas, kuid meie mõistes moodsa (massi)turismitööstuse üheks oluliseks eelkäijaks võib pidada palverändu (tänapäeva liigituse järgi on tegu religioosse turismiga). Ainuüksi Santiago de Compostelasse Hispaanias rändas keskajal enam kui pool miljonit palverändurit aastas. Loomulikult reageeris turg sellisele ulatuslikule uuele mobiilsusele vastava infrastruktuuriga ühes teede, majutuse, kirikute, toidu-joogi, meelelahutuse ja ka suveniiritööstusega.

Jaakobitee ehk Camino de Santiago läbimist sümboliseeris kammkarp, mis anti palverändurile esialgu sihtpunkti jõudes. Nõnda oli tegemist suveniiriga ka selle tänapäevases tähenduses, käegakatsutava tõestusmaterjaliga selle kohta, et ma olen tõepoolest seal käinud. Hiljem sai karbist palveränduri üldine tunnusmärk, mis tõstis rändurit ja tema püha eesmärki ülejäänud rahvahulgast esile. Lunastust, tervist ja heaolu lubav palveränd oli levinud tegevus ning kammkarbileide on arheoloogidel tulnud ette kõikjal üle kogu Euroopa, sealhulgas ka Pirita kloostris, Tallinna Võllamäel ja Pärnus.[1] Palveränduri sümbolite hulka kuulusid lisaks veel näiteks punane Jaakobuse rist, pudelkõrvits ja rändurikepp. Nende põhjal oli lihtne palverändurit eristada, nagu me tunneme Tallinna vanalinnas ära turisti telefonis avatud Google Mapsi, otsiva pilgu ning tema järel lohiseva kohvri järgi.

Tõepoolest, juba 1970. aastatel, mil sai alguse reisimise kui fenomeni põhjalikum kultuuri- ja sotsiaalteaduslik mõtestamine, nähti turismi just kunagiste palverännakute sekulaarse ekvivalendina. Nõnda nagu palverändurid pidid rändama lunastuse saamiseks läbi raskuste sageli tuhandeid kilomeetreid, pidid turistidki elamuste otsinguil ruumis (ja oma mõtteis sageli ka ajas) ümber paiknema. Tänapäeva turistide reisimismotivatsiooni on tõlgendatud erinevalt: kui mõne arvates reisivad inimesed selleks, et masstarbida kunstlikke ühetaolisi pseudoelamusi ja vaatamisväärsusi, siis teiste meelest otsitakse ehedaid kogemusi, paiku ja objekte, sealhulgas suveniire.

JAHT AUTENTSUSELE

Reisimise tulemustega seoses ollakse samuti eriarvamusel. Ühed usuvad, et autentsust otsivate rändurite kurb saatus on saada alati vaid turistidele mõeldud lavastatud autentsuse osaliseks.[2] Teisalt muidugi pööratakse tähelepanu ka sellele, et autentsus ei ole üheselt mõistetav ning et vahet tuleb teha objekti ja kogemuse autentsusel. Lisaks sellele ei ole hüperreaalsuses ja simulaakrumites kodunenud postturistid tingimata ninapidi veetud rumalukesed – nad mõistavad hästi, et turism on sageli vaid mäng või karneval, ja mängivad heal meelel – mõnikord küll iroonilise muigega – kaasa.

Ka turismitööstusest lahutamatute suveniiride puhul ei ole küsimus nende „autentsusest" sageli oluline. Tähtis on hoopis see, et need eurode vastu vahetatud asjakesed on meie puhkuse käegakatsutavateks tunnistajateks ja mälu ergutajateks ka siis, kui reisist endast on võib-olla möödas juba aastakümneid. Kui keskajal (mil Euroopas portselani ei valmistatud) piisas eksklusiivsuse markeerimiseks portselanmaterjalist kui sellisest, siis hiljem tuli võtta erilisuse saavutamiseks kasutusele teatavad sümbolid, nagu eseme disain ja mustrid.

Käsitööna tajutavaid esemeid võidakse väärtustada tänapäeval rohkem nende loomiseks kulunud pikema aja või selle tõttu, et neid objekte nähakse sageli külastatud riigi või piirkonna üldise sümboli ja teatava kujuteldava traditsioonilisuse kehastusena. Suveniiride valmistajad (ja tootjad) teavad seda muidugi mõista hästi ning nõnda kohtab suveniirilettidel alati interpretatsioone ja koopiaid erinevatest „arhailistest" või „etnilistest" esemetest.[3] Mõelgem kõigi nende sõlgede, õllekannude ja Muhu mustriga kalosside peale, mida võib leida kõigist Eesti suveniiripoodidest.

Moskva olümpiamängude maskotid lähevad suveniiridena endiselt müügiks. Foto: Chris Chambers

Suveniirilett Põhja-Makedoonias. Foto: Maarja Kaaristo

Nõnda on suveniiridel sageli õnnelik või õnnetu ülesanne võtta enda kanda mingi regiooni, riigi või rahva kõikehõlmav sümboliseerimine – aga kuidas paigutada kogu inimgrupp või haldusjaotus ühte esemesse, mis ideaalis peaks mahtuma käsipagasisse? Kuidas anda kogu eestlaseks olemise võlu ja valu edasi ühe etnograafiliste elementidega linase köögirätiku kaudu? Eestis on valutatud leheveergudel palju südant selle üle, miks müüakse Tallinna vanalinnas matrjoškasid ja merevaiku. See tõstatab põneva küsimuse ühelt poolt identiteetide paljususe ja nende „eluõiguse" kohta, mis põimub omakorda põnevalt turuloogikaga: mida siis ikkagi teha, kui eesti rahvarõivais nukud sama hästi kaubaks ei lähe? Milles täpselt seisneb matrjoška „ebaautentsus", kui see kuulub väga paljude Eestis elavate inimeste kultuuri juurde (siinkohal on huvitav fakt, et kuulsa nuku lõid kunstnik **Sergei Maljutin** ja puunikerdaja **Vassili Zvjozdotškin** aastal 1890 ning kümme aastat hiljem võitis see Pariisi maailmanäitusel pronksmedali). Ja kas merevaikki on tingimata nii võõras, kui veel mõnikümmend aastat tagasi polnud vist Eestis pea ainsatki naist, kel poleks olnud ehtekarbis kas või ühtainsat merevaigust ehet?

Suveniiridel on sageli õnnelik või õnnetu ülesanne võtta enda kanda mingi regiooni, riigi või rahva kõikehõlmav sümboliseerimine.

KURIOSITEEDIKAMBRITEST MASSTOOTMISENI

Autentsusskaala ühest otsast võib niisiis leida turistide ostetud kohaliku originaalkäsitöö ja -kunsti (mitmel pool maailmas nn etniline, põlisrahvaste loodud kunst). Ajalooliselt on reisidelt mitmesuguste huvipakkuvate esemete kollektsioneerimine olnud levinud tegevus ning jõukad reisijad hoidsid kogutud esemeid sageli kodustes kuriositeedikambrites, kust nii mõnedki on leidnud hiljem tee näitusesaalidesse ja muuseumihoidlatesse. Maailma esimene kõigile huvilistele avatud muuseum, 1683. aastal asutatud Ashmolean Oxfordi ülikooli juures põhineski just taolisel kollektsionääri erakogul. Ka suveniiride käsipagasisse mahtumise nõue on hiljutine – kui reisimine oli eksklusiivselt vaid jõukate meelelahutus, lasid nii mõnedki turistid Itaalias või Egiptuses omandatud (või omastatud) skulptuure või terveid hooneelemente laevadega koju vedada. Kuldehted, väärispuit, merikarbid, tekstiilid, merevaik, elevandiluu, reliikviad, mündid, kunst, muusikainstrumendid, loomanahad ja -topised – kõike seda tassisid privilegeeritud rändurid koloniaalajastul oma kodumaale kokku.

Suveniirid kõnelevad meile üht-teist küll külastatud sihtkohtade, kuid vähemalt sama palju – kui mitte enam – ka nende omanike endi kohta.

Kui 18. ja 19. sajandil tekkis koos tööstusrevolutsiooniga tänapäevane turism, leidsid paljud esemed (või nende tööstuslikult toodetud koopiad) tee ka tärkava keskklassi eluruumidesse ja paljude varem haruldusteks peetud objektide uudsus hakkas kaduma.[4] Unikaalsusskaala teisest otsast leiame niisiis nüüd masstoodetud objektid, mis reisivad katkematu regulaarsusega laevakonteinerites Hiinast üle maailma erinevate turismisihtkohtade suveniirikauplustesse, et siis omakorda moodsa tarbimisühiskonna liikmete kodudes uued asupaigad leida. Suveniiride mobiilsus on tõepoolest märkimisväärne ja väga tähenduslik – need liiguvad üle kogu maailma ja nendega koos reisivad erinevad väärtused, kogemused ja mälestused.

Nõnda ongi suveniiri autentsus seotud pigem saadud elamuse autentsusega ning lisaks selgelt ja konkreetselt piiritletud suveniiridele, mida saab soetada suveniirilettidelt, muutuvad suveniirideks ehk meie möödunud reiside meenutajateks tegelikult ka paljud muud esemed, mis omandavad suveniiristaatuse alles reisi järel. Reisilt kaasa toodud kohapeal soetatud tarbeesemed ning rõivad või kotti ununenud metrookaardid või muuseumipiletid pole ostetud eesmärgiga, et neist saaks suveniirid, ometi võivad paljud neist veel aastaid meie kodudes elada ja nõnda meile möödunud rännakuid meenutada. Kõik need fotod, postkaardid, rannast korjatud kivid ja merikarbid, (tarbe)kunst, sokid, vihmavarjud, käsitööturult soetatud nipsasjakesed ja üha enam ka digitaalsed suveniirid ehk kaunilt kureeritud sotsiaalmeedia fotod kõnelevad meile üht-teist küll külastatud sihtkohtade, kuid vähemalt sama palju – kui mitte enam – ka nende omanike endi kohta.

[1] *Vunk, A. 2005. Jeesus läks maal kõndimaie. Ristisõjad ja palverännakud Eesti keskajal.*
[2] *MacCannell, D. 1976. The Tourist: A New theory of the leisure class.*
[3] *Hitchcock, M.; Teague, K. 2000. Souvenirs: The material culture of tourism.*
[4] *Hume, D. L. 2014. Tourism art and souvenirs. The material culture of tourism.*

WASTE ART
prügiprobleemi lahkav kunstinäitus
~~MITTE~~ silmist, ~~MITTE~~ meelest
29.02- 14.06 Kondase Keskus, Viljandi | 20.06- 30.08 Maantemuuseum, Varbuse
Timo Toots | Marta Moorats | Kiwa | Varvara & Mar | Jacob Kirkegaard | Ansis Starks | André Avelãs | Johanna Lohrengel & Gatis Kreicbergs
Ieva Krūmiņa | Geraldine Juárez | Justin Tyler Tate | Willem Boel | Elena Redaelli | "The Laboratory of Microclimates"
WasteArt

TARTU ÜLIKOOL
usuteaduskond
Julge tegeleda olulisega - tule õppima usuteaduskonda!
Avalduste esitamise tähtaeg: 2.07.2020
Uuri lisaks: www.us.ut.ee

EKA Eesti Kunstiakadeemia
SISSEASTUMINE
Arhitektuur
Disain
Kunst
Teadus
15.–29. juuni
artun.ee

MEMENTO MORI. MÄLETAMINE JA MÄLESTAMINE SAKRAALKUNSTIS

Surma kujutamine kesk- ja varauusaegses kunstis käib kaasas keeruliste aegadega, nagu sõjad ja epideemiad, ning kannab endas ühtaegu nii mälestust meie hulgast lahkunuist kui ka meeldetuletust meie enda surelikkusest.

Merike Kurisoo

Kunstiteosed nagu ka erilised ajajärgud või kriisid võivad aega aeglustada, panna selle hetkeks peatuma. Sajanditetagused märgilised *memento mori* („pea meeles, et sa sured") ideed kandvad teosed tuletavad meile meelde surma möödapääsmatust. Nii köidavad Tallinna „Surmatants" 15. sajandi lõpust ja 1520. aastal katku surnud linnaarsti **Johannes Ballivi** hauakivi meid esmalt kunstilise kõrgetasemelisuse ja meisterlikkusega, kuid veelgi enam jäävad need meid saatma neil kujutatu tõttu, millega on osutatud surma otsesele kohalolule. Ühelt poolt meenutavad need meie endi surelikkust ja lahkumistega seotud valu, teisalt sunnivad mõttelselt peatuma ja vaatama otsa eksistentsialistlikele küsimustele, olemise tähendusele. Surm on vältimatu, kartust ja ebakindlust tekitav, kuid samas olemise lahutamatu osa.

Surmatants on erandlik ja universaalne teema, mis esitleb korraga kõiki ja igaüht, osutades otseselt ja ilustamata surma kõikehaaravusele.

Surma- ja mälestamiskultuur on suuresti mälukultuur. Kõige otsesemalt väljendub see sakraalpärandis – pühakodades ja kirikukunstis. Suuremat osa meie kesk- ja varauusaegsest kirikukunstist saab vaadelda kui midagi, mis on lahkunutest ja mõeldud lahkunutele.

PILTIDE JÄRELELU

Arusaam surmast, teispoolsusest ja selle tähendusest on sajandite vältel muutunud, mõjutades sellega ka kunsti ja arhitektuuri. Pühakodadele kunstiteoste kinkimine osutas keskajal soovile kindlustada endale teispoolsuses parem teekond. Luterlikke mälestuspilte püstitati Jumala auks, kiriku kaunistamiseks ja inimestele mälestuseks, kuid need olid ka lohutuseks siia jäänutele. Mälestamiskunst väljendus varauusajal eeskätt hauamonumentides, epitaafides ja vappepitaafides. Kandes *memento mori* tähendust, olid need avaldused, mis esitlesid visuaalselt ja ka tekstiliselt lahkunu(te) usutunnistust, lootust Jumala armule. Samal ajal näitasid need ka kadunukeste sotsiaalset positsiooni, kinnistades sellega nende ühiskondlikku rolli. Iga sellist kunstiteost võib vaadelda kui mäluvahendit, mis kätkeb endas nii kultuurimälu traditsioone kui ka kogukonna ja üksikisiku mälu ning mälestamise tasandeid.

Pildid ja neil kujutatu on täidetud mäletava funktsiooniga, neil on teatav ajaülene emotsionaalne laetus, millele iga ajastu annab oma tähenduse.

Memento mori idee on saatnud inimesi teadlikult ja alateadlikult läbi aegade, kerkides esiplaanile lainetena. Suur katk ehk must surm, mis 14. sajandil maailma laastas, oli tõukeks surmatantsuteemaliste piltide tekkele. Surmatants on erandlik ja universaalne teema, mis esitleb korraga kõiki ja igaüht, osutades otseselt ja ilustamata surma kõikehaaravusele. Surmatantsu kujutavad pildid ei viita üksikisiku, konkreetse perekonna või kogukonna mälestusele, vaid meie kõigi surelikkusele olenemata seisusest ja vanusest. See on hiliskeskaegne fenomen, mis tekkis 14. sajandil teisel poolel ja hääbus 16. sajandil.

Surmakäistlust mõjutasid ka sõjad ja epideemiad ning surma üle mõtisklemine, selleks valmistumine ja lahkumiste keskel lohutuse leidmine sai otsese väljenduse ka hilisemas kirikukunstis. Mälestuste ja mäletamisega seotud sakraalpärandi kõrgperiood Eesti- ja Liivimaal kattub keeruliste aegadega. 16.–17. sajandi sõjad ja pandeemiad püsivad siiani vaikselt ja visuaalselt meie kõrval tollal loodud kunstiteoste vahendusel, meenutades nii lahkunuid kui ka kriisiaegu endid.

Kunstiteoste võimele aega katkestada osutas saksa kultuuriteoreetik **Aby Warburg**, kui ta rääkis kujutiste kohalolust ja suutlikkusest „olla elus". Pildid ja neil kujutatu on täidetud mäletava funktsiooniga, neil on teatav ajaülene emotsionaalne laetus, millele iga ajastu annab oma tähenduse – ajas muutuv järelelu. Järelelu osutab sellele, et piltide elu jätkub ning praeguses „elus" on need nii sotsiaalse mälu kandjad kui ka vormijad. Piltide järelelu mõiste aitab näitlikustada ajalooline aja komplekssust, seda, kuidas konkreetne ajalooline olevik on seotud kunagise minevikuga seda omastades, ringluses hoides ja interpreteerides. Kultuur tugineb visuaalsete sümbolite mälule, luues omakorda kollektiivset mälu. Mitmekihilist mälu ja mälestamise ladestust kannavad endas pea kõik sakraalruumid ja -teosed.

MÄLUPAIK JA VAHERUUM

Kirikuhooned on ühised identiteedi sümbolid, osa kultuurimälust, ent samal ajal ka osa üksikisiku, perekonna ja kogukonna mälust. Kirikuruum on mälupaik, kus pildid ja esemed hoiavad koos olevikku ja minevikku ning toimivad mälestusmärkidena, viitavad kultuurilistele väärtushinnangutele, annavad tunnistust rituaalidest ja täidavad nii isiklikke kui ka kogukonna vajadusi, kaasa arvatud tarvidust mäletada.

Sakraalruum ei ole vaid püha koht või ilmalik paik, see ei ole ei üks ega teine, vaid ühekorraga mõlemat. Pühakoda on „üleminekute kogu(ne)miskoht", kus kohtuvad väline ja sisemine, argipäev ja imed, ja see toimib omamoodi müütilise vaheruumina, kus puuduvad selged piirid transtsendentse ja immanentse vahel, luues ja hoides maise ja püha tasakaalu. Kirikuruum, kus toimuvad üleminekuriitused – ristimine, abielu, matus –, on koht, kus suundutakse ühest maailmast teise. Samuti on sümboolseteks väravateks teispoolsusesse ning elavate ja surnute kohtumispaikadeks kalmistud, kirikud ja kabelid. Lahkunud olid selles ühises ruumis füüsiliselt kohal oma matusekohtades ning vaimselt on nad tajutavad neid esitlevate ja mälestavate kunstiteoste kaudu.

Surelikkus väljendub memoriaalkunstis sajandite vältel väljakujunenud sümbolikeeles, mille juured on antiikkunstis. Unne suikunud lahkunu, uks ja värav teispoolsusesse on motiivid, mis on kandunud läbi aastatuhandete praegusesse hetke. Kristlik kultuur on loonud nende baasil oma visuaalse keele, mis toetub teoloogilistele tähendustele, viimse kohtupäeva ootusele ning lunastuse ja armu lootusele. Neid tähendusi kordavad visuaalse mantrana keskaegsetel altaripiltidel palvepoosides põlvitavad donaatorid ning luterlikel mälestuspiltidel ristilöödud või ülestõusnud Kristust saatvad lahkunud koos oma perekondadega. Surmakultuuri seob visuaalne järjepidevus ehk kõigile mõistetav visuaalsete motiivide kordus.

Sakraalkunst väljendab visuaalselt olemise tähendustele vastuseid otsivaid küsimusi, ühendades kristliku koodi abiga maise rännaku katkemise pained ning ebakindlad lootused seoses teekonnaga teispoolsuses(se). *Memento mori* ei ole ainult sakraalkunstis esinev eksistentsialistlike tähenduste otsimine ja teispoolsusse vaatamine kaugete sajandite kumas. Eesti kunstis, kirjanduses ja filmis on needsamad teemad eri aegadel ja eri loojate vahendusel taas ja taas üles kerkinud. Lähedasi paralleele leiame näiteks **Mats Traadi** 1976. aasta „Harala elulugudest" ning **Jüri Üdi** ja **Jim Ollinovski** luulest. Surmatants on kohal **Ingmar Bergmani** 1957. aasta filmis „Seitsmes pitser", mille kauge kaja on äratuntav **Elo Tusti** vähetuntud lühifilmis „Külaline" (1979), kus Surma rolli esitles **Juhan Viiding**. **Jaan Krossi** monumentaalse **Balthasar Russowist** kõneleva tetraloogia „Kolme katku vahel" (1970–1980) tegevus toimub Liivimaa sõja ja katkulainete taustal. Visuaalselt esitleb selle aja paineid **Virve Aruoja** 1970. aasta sama pealkirja kandev mängufilm. Kas ja kuidas praegune ebakindel ja teadmatust tekitav kriisiaeg kultuuris väljendub, selgub hiljem.

Johannes Ballivi hauaplaat, umbes 1520. Eesti Kunstimuuseum

Merike Kurisoo on kunstiteadlane ja ajaloodoktor, kes tegeleb kesk- ja varauusaegse kirikukunsti uurimisega. Surmakultuuri väljendumisele siinses vanemas sakraalpärandis oli pühendatud tema kureeritud näitus *„Ars moriendi* – suremise kunst" (2012/2013) Eesti Kunstimuuseumi Niguliste muuseumis, millega kaasnes ka raamat.

PAHAAIMAMATU TARBIMIS-OTSUS, MIS REOSTAS KODUST LÄÄNEMERD

ARVAMUS

Leedu ettevõte Grigeo, kes juhtis aasta alguses teadlikult reovett Kura lahte, müüb oma tooteid nüüd Eestis supersoodsa hinnaga. Nii on lahkunud poest Grigeo tualettpaberiga ka muidu keskkonnateadlikud inimesed.

Kadri Org

Aasta alguses, kui viirusepuhang polnud Eestis veel nägu näidanud ja inimesed polnud poode vetsupaberist tühjaks ostnud, sattusime abikaasaga kodulähedasse Maximasse. Igapäevaseid oste tehes jäi silma hea sooduspakkumine: 40 rullist koosneva vetsupaberipaki ühe rulli hind oli 17 senti, kui üldiselt on see poodides olenevalt brändist ja pakkumisest kuni kolm korda kallim. Ühtlasi polnud tegemist kehva kvaliteediga paberiga, kust sõrmed võivad läbi minna ja rull selle vältimiseks märgatavalt kiiremini tühjeneda, vaid korraliku kolmekihilise pehme ja paksu, lillelise jäljemustriga paberiga.

Tarnijad ja finantsasutused saavad paluda tootjal tagada, et edasimüüdav otsene produkt ei kahjustaks keskkonna ega ühiskonna heaolu.

Nõudlust ja pakkumist ei saa jätta alati saatuse hooleks, eriti siis, kui kliendid ei ole teadlikud toote tarbimisega kaasnevast mõjust.

Tulime poest rõõmsalt välja, käes megapakk kvaliteetset hea hinnaga tualettpaberit. Teel koju saime kokku eraldi leibkonnas elava pereliikmega. Kuna tohutu suur pakk ja sellel suurelt kirjas olev „Grite Blossom" ei saanud märkamatuks jääda, siis nii muuseas jagasime informatsiooni heast sooduspakkumisest ka edasi. Pereliige jahmatas meid aga teadmisega, et seda kaubamärki müüvat Leedu firmat peaks Läänemere reostamise tõttu boikoteerima.

KESKKONNA REOSTAMISE HIND

Nimelt tuli selle aasta 7. jaanuaril ilmsiks, et Klaipėda maakonnaprokuratuur on alustanud uurimist, kuna kahtlustatakse, et Grigeo tütarettevõte AB Grigeo Klaipėda on lasknud suures koguses tööstuslikku reovett teadlikult Kura lahte, laguuni Läänemeres. Paar päeva pärast prokuratuurist tulnud teadet uurimise alustamisest tunnistas Grigeo president **Gintautas Pangonis**, et reovesi jõudis merre spetsiaalse toru kaudu, mis ei läbinud puhastusseadmeid, ning kinnitas, et ettevõte võtab juhtunu eest vastutuse. Leedu keskkonnaministri hinnangul võib keskkonnakahju ulatuda 60 miljoni euroni. Rahaliselt ei saa aga hinnata vee-elustikule ning kõikidele Läänemerd ümbritsevate riikide inimestele tehtud kahju. Sealjuures levisid tselluloosivabriku happejäägid ja muud kemikaalid suure tõenäosusega ka Kura lahest kiviviske kaugusel olevasse kodusesse Liivi lahte, mille kaldal paljud eestlased end suviti värskendavad.

Leedu tarbijakaitseorganisatsioonid kutsusid inimesi üles loobuma Grigeo toodete ostmisest ning mitmed Leedu jaeketid lõpetasid Grigeo tehase WC-paberi, salvrättide ja paberkäterätikute tarnimise. Kui Leedus oli tegemist riigi tasandil suure uudisega, siis vaatamata ühisele kodumerele kajastasid seda Eesti meedias vaid üksikud artiklid Äripäevas ja Ärilehes, mis tegid seda majanduslikust perspektiivist, kuna Grigeo on Balti börsil kaubeldav avalik ettevõte. Ettevõtte president nentis meedias, et mõistab Leedu klientide reaktsiooni, kuid tal pole teavet, mis näitaks, et reostusskandaal on mõjutanud Grigeo äripartnereid eksporditurgudel, sh Eestis.

Nädal pärast keskkonnavaenuliku tegutsemise kahtluse avalikuks tulemist ilmus Ärilehes uudis, et ka Rimi lõpetas Grigeo valmistatavate Grite kaubamärki kandvate toodete tarnimise, Maxima pidi ostust loobumist veel kaaluma. Just artikli ilmumise ajal müüs Maxima aga Grite 40-rullilist megapakki soodushinnaga ning meie pahaaimamatute klientidena aitasime oma ostuga sedasama ettevõtet, mis reostab kodust Läänemerd, ning oleksime võinud ka teistele teadmatutele teavet jagades müüki soodustada.

Inimesed, kes on usaldanud oma II samba pensioniraha haldamise LHV fondidesse M, L ja XL, toetavad oma tulevikuks mõeldud rahaga siiani Grigeot ka otseselt, saades vastu ni tühjemad pilhud kui ka rikutud elukeskkonna. Pärast kahtluse avalikuks tulemist peatati börsil paariks päevaks tehingud ning avamise järel sööstsid Grigeo aktsia ja ettevõtte väärtus vabalangusesse, kukkudes sulgemishinnaga võrreldes üle 40 protsendi. Kui 2019. aasta lõpu seisuga oli Eesti inimeste Grigeo aktsiasse paigutatud pensioniraha väärtus 1,3 miljonit eurot, siis kahe nädalaga kaotati kokku ligi 400 tuhat eurot.

Supersoodne vetsupaberipakk Läänemerd reostanud tootjalt. Foto: Kadri Org

TEADMATU VALIK HEA JA HALVA VAHEL

Meie siiras rõõm heast tehingust asendus süütundega. Soovime olla oma igapäevaotsustes ja -harjumustes keskkonda säästvad kodanikud: kanname poes kaasas riide- ja võrkkotti, võimaluse korral käime jalgsi või kasutame ühistransporti ning püüame tarbida keskkonnasõbralikke tooteid. Sellest hoolimata osalesime enda teadmata vastutustundetu ettevõtte tarneahela lõppfaasis. See paneb mõtlema, kui tihti esineb olukordi, kus tarbijad ei ole kursis, mis väärtusi ja tegevusi nad oma ostuga toetavad. Miks ja kas üldse peab üksikisikul olema vastutus valida hea ja halva toote vahel?

Arvan, et kui teave on asümmeetriline ning ebaühtlaselt jaotatud, siis ei saagi panna vastutust üksikisikuõlule, kuna tal pole teadlike otsuste langetamiseks piisavalt informatsiooni. Sama ei saa aga öelda tarnijate ja finantsasutuste kohta, kellel on ligipääs rohkematele andmetele ning võimalus otsustada, kas osta tooteid sisse või mitte, kas investeerida ettevõttesse või mitte. Samuti saavad nad paluda tootjal tagada, et edasimüüdav otsene produkt ei kahjustaks keskkonna ega ühiskonna heaolu.

VASTUTUS USALDUSLIKUS SUHTES

Poed ja pangad muudavad inimeste elu oma teenustega lihtsamaks ja efektiivsemaks, et me ei peaks ise eri tootjatelt üksikuid kaupu otsima või raha sukasäärde koguma. Käime poest tooteid ostmas ja anname oma raha pangale hallata heas usus, et nad lähtuvad oma tegevuses kliendi parimast huvist. Olulisi keskkondlikke ning sotsiaalseid ohtusid eirates hoogustavad poed ja pangad oma tegevusega aga elukeskkonna seisundi halvenemist, mis läheb sellega risti vastuollu. Inimesed tahavad osta vetsupaberit ja koguda pensioniks raha, ilma et nad saaksid vaikimisi lisandina kaasa keskkonnareostuse oma suvises suluspaigas.

Panganduse vastutustundlikkuse probleemi ilmestas ka aasta alguses ilmunud kodanikualgatuse Estwatch uuring[1], millest selgus, et Eesti neli suurimat universaalpanka arvestavad investeerimis- ja finantseerimisprotsessides nii elukeskkonda kui ka vara väärtust mõjutavaid keskkondlikke riske kas ebapiisavalt või ei tee seda üldse, mis ilmestab süsteemi läbipaistmatust ning vajakajäämisi klientide huvides tegutsemisel.

Vetsupaberi näite puhul on taunitav Maxima käitumine, sest vastuoluline toode paisati müüki soodushinnaga, samas on kiiduväärt nii Leedu tarbijakaitseorganisatsioonide, jaekaubandusettevõtete kui ka Rimi tegutsemine, mis mõjutab tarnijat nõudluse ja pakkumise printsiibi alusel keskkonnareostuse riske kõrvaldama. Tööstused on õigustanud keskkonnale kahjulike toodete pakkumist levinud argumendiga, et turul on ju nõudlus. Nõudlust ja pakkumist ei saa aga jätta alati saatuse hooleks, eriti siis, kui kliendid ei ole teadlikud toote tarbimisega kaasnevast mõjust.

Poed ja pangad on teinud usalduse alusel inimeste eest valikuid, et meie elu lihtsustada. On aeg, et nad võtaksid vastutuse ka pakkumise ja sellele eelneva tarneahelaga kaasuvate keskkondlike ja sotsiaalsete riskide hindamisel. Üleilmastunud maailmas on oluline, et näeksime kaugemale oma koduhoovist, sest ka eemal paikneval metsatukal on meile suur mõju.

[1] *Lilleväli, U. 2020. Vastutustundlikkus Eesti panganduses. Eesti pankade investeerimis- ja finantseerimisprotsesside vastutustundlikkuse hindamine ja võrdlus.*

Kadri Org on mittetulundusliku kodanikuorganisatsiooni Estwatch MTÜ juhatuse liige.

KOLUMN

Olles kasvanud üles mõnisada meetrit festivalipaigana tuntud Intsikurmu metsapargist, on metsas viibimine olnud lapsest saati osa mu elust. See on ilmselt üks põhjus, miks minu jaoks on tähtis teadvustada, milleks me oma loodusvara kasutame.

METSADE TUALETIPOTIST ALLAUHTUMINE ON MÕISTUSEVASTANE

Kirjutas **Helen Puistaja**, illustreeris **Stella Salumaa**

Pandeemia ei ole naljakas, aga peab siiski tunnistama, et inimesed oma paanilise tualettpaberi varumisega ajavad muhelema. **Freudil** oleks selle kohta nii mõndagi öelda. Ent selle hetkelise komöödia taga seisab väga suur ja keskkonnale laastavalt mõjuv tööstus, millele toodanguga puutub iga päev kokku umbes kolmandik maailma rahvastikust. Täpsete andmete leidmine osutus üllatavalt keeruliseks. Enamasti kasutatakse Worldwatch Institute'i kümne aasta tagust arvutuskäiku, mille kohaselt võetakse WC-paberi tootmiseks päevas maha 27 000 puud[1]. Tselluloosivabu alternatiive tootvate ettevõtete kodulehed pakuvad selleks numbriks aga 40 000 kuni lausa 94 000 puud.

Tegelikult polegi oluline konkreetne number. Selge on see, et kui arvestada mugavusi – ja antud juhul hügieenitooteid – tarbivate inimeste hulga tulevikus suurenemisega, siis kasvab ka nõudlus tselluloosi järele ning metsade tualetipotist allalaskmine on olenemata täpsetest kogustest mõistusevastane. Niisiis on tualettruum üks koht, kus igaüks meist saaks oma harjumused üle vaadata ja väikese muudatuse tegemisega vähem keskkonda koormata.

PÜHKIMISE AJALOOST

Enne loodusressursside laialdast ületarbimist kasutati pühkimiseks sõltuvalt riigist, ilmastikuoludest, sotsiaalsetest tavadest ja staatusest erisuguseid materjale. Näiteks puidust või väärismetallist L-kujulist keppi. Samuti pulga otsas käsnu, mida hoiti kasutamiste vahel soolvees. Kuivas kliimas haarati liiva või mulla järele. Puulehtede kõrval olid kasutusel ka rannakarpide kestad ja maisitõlvikud.

Isiklikuks hügieeniks kasutatavat paberit mainiti esimest korda 589. aastal Koreas ja esimene tualettpaber võeti kasutusele 1391. aastal Hiinas. Paber muutus laialdaselt kättesaadavaks 15. sajandi lõpus ja seni kasutusel olnud materjalide asemel läksid käiku vanad kirjad, raamatud, ajalehed, kataloogid, paberkotid jmt. Tualettpaber meile tuntud kujul on üsna tänapäevane leiutis – ameeriklane **Seth Wheeler** patenteeris perforeeritud tualettpaberirulli 1891. aastal.

TOOTMISEST

Sellest ajast saati on tualettpaber oma põhiolemuselt samaks jäänud, aga muutunud järjekindlalt aina pehmemaks ja valgemaks. Vaatamata paljude arusaamale, et WC-paberit valmistatakse enamasti ümber töötatud paberist, koosneb see tavaliselt nn neitsitsellu-loosist, mille jaoks kasutatakse umbes 30% okas- ja 70% lehtpuud – okaspuudel on pikad kiud, mis annavad paberile tugevuse, lehtpuude lühemad kiud tagavad aga pehmuse.

Toorainet saadakse tihtipeale vanadest liigirohketest metsadest, suuresti Kanada, Rootsi ja Venemaa taigadest[2]. Paberitootjate „keskkonnasõbralik" lüke on asendada maha võetud puud enamjaolt kiiresti kasvavate monokultuuridega, mis ei soosi metsade bioloogilist mitmekesisust. Väiksemad istanduspuude all olevad taimeliigid ja nendest sõltuvad loomad tõrjutakse herbitsiididega välja. Karusid ja muid imetajaid, kes võivad tulusaid taimi ohustada, püütakse lõksudega ja tapetakse.

MASTAABIST

Kui palun kujutada ette ühte puud, on erinevaid vaimupilte ilmselt sama palju, kui on inimesi. Niisamuti leidub meie poelettidel ka eri toorainest ning eri tiheduse ja omadustega tualettpaberit. Internet on täis mitmesuguseid arvutuskäike selle kohta, kui palju puitu kulub ühe rulli tootmiseks, ent tõsiasi on, et igasugust selleteemalist matemaatikat raskendavad erinevused puidu kuivamisel, tootmisprotsessides ja soovitud tulemuses. Ometi, selleks et ligikaudugi tööstuse mastaape ette kujutada, võtan aluseks USA Loodusvarade Kaitse Nõukogu (NRDC) ja rahvusvahelise mittetulundusliku keskkonnaorganisatsiooni STAND koostöös valminud uuringu, mille kohaselt kasutavad inglased, sakslased ja ameeriklased inimese kohta aastas üle 10 kg tualettpaberi[3]. Mul on veidi rohkem usku eestlaste kokkuhoidlikkusse – paneme meid sinna itaallaste ja hispaanlaste seitsme kilo juurde. Meid on ümmarguselt miljon ehk see teeb siis seitse tuhat tonni aastas. Kui kombineerida veidi teiste ja enda arvutusi ning uuringuid, teeb see sõltuvalt liigist kuni 28 000 sellist üsna heas mõõdus puud. Ei oska ausalt öeldes seda metsa vaimusilmas ette kujutada, kuid igal aastal lihtsalt potist allalaskmiseks tundub seda igal juhul liiga palju.

ALTERNATIIV

Kuigi meil jagub poodides tualettpaberi varusid, on selle kasutamine tegelikult üsna ebaefektiivne. Lisaks on paljude eelistatud luksuslikult valge ja pehme paberi kiud pikad ega lase vett läbi, mis raskendab ka veepuhastusjaamade tööd. Niisiis on kõige mõjuvam ja prügivabam alternatiiv tualettpaberile bidee. Lisaks paremale puhastamisvõimele kui paberiga laialihöörumine on bidee ka tervisele kasulik, aidates näiteks löövete või hemorroidide all kannatajaid ning neid, kel on vanuse või haiguse tõttu probleeme painduvusega.

Bidee puhastab vajalikud piirkonnad veejoaga ja uhkemad versioonid on varustatud ka kuivatusfunktsiooniga. Praeguseks on olemas ka juba küllalt palju erinevaid olemasoleva WC-poti külge paigaldatavaid süsteeme, nii et bidee kasutuselevõtuks ei pea tingimata vannituba ümber kujundama. Näiteks Jaapanis on kujunenud populaarseteks elektroonikaseadmeteks kõrgtehnoloogilised bideed, mis kannavad nime Washlet ja on leidnud tee juba ligi 60% majapidamistest.

Kui aga elu ilma harjumuspärase tualettpaberita ei tundu võimalik, on mõistlik kasutada ümber töötatud kiust paberit. Eespool mainitud NRDC uuringu kohaselt kasutatakse ümber töötatud materjalist tualettpaberi tootmisprotsessis tavapärase tselluloosist tootmisega võrreldes poole vähem vett ja kemikaale ning eraldub vaid kolmandik kasvuhoonegaasidest. Paberit valgendatakse kloori asemel hapniku, osooni, naatriumhüdroksiidi või peroksiidiga. Kui USAs on 98% tarbitavast tualettpaberist neitsitsellu-loosist, siis Euroopa on alternatiividele avatum ja 40% meil tarbitavast paberist on ümber töötatud.

Ümber töötatud paberi puhul on aga teoreetiline terviseoht – see võib sisaldada BPA-osakesi, mis jõuavad sinna peamiselt lamineeritud paberi ehk nn poetšekkide kaudu. Siinkohal meeldetuletus: tšekipaber ei käi paberikonteinerisse, vaid olmeprügisse. See BPA osakaal on aga nõnda väike, et sellega puutub rohkem kokku krediitkaarti puudutades. Olgem ausad, kliimamuutuse otsene mõju on ilmselt juba enam tuntav.

Leidub veel muidki alternatiive. Aeglaselt kasvavate puude asemel valmistatakse „puuvaba" tualettpaberit kiiresti kasvavatest taimedest, näiteks bambusest, suhkruroo tootmise jääkmaterjalist *bagasse*'ist või eukalüptist, mis on raievalmid vaid 3–4 kuuga. Bambust saab korjata ka ilma taime tapmata, mis omakorda vähendab mulla erosiooni. Ka siin tuleb aga jälgida, et bambus oleks eetiliselt kasvatatud.

Kui ka sulle on mets kallis, siis ehk leiad endale sobivaima viisi, kuidas seda mitte kanalisatsioonitorust alla lasta. Ma olen kasutanud vähemalt kogu oma täisealise elu ümber töötatud paberist valmistatud tualettpaberit ja pole veel BPA mõju tundnud ega tuntavalt kareduse käes kannatanud. Kui ma aga kord oma vannitoa omamiseni jõuan, on ka minul plaanis minna üle bideele ja teha sellega väike teene lisaks planeedile ka reoveejaamadele.

[1] *Braun, D. M. 2010. Toilet paper wipes out 27,000 trees a day. – National Geographic Society Newsroom, 16.04.*
[2] *How Europe's tissue giant is wiping away the boreal. – Greenpeace International, september 2017.*
[3] *Skene, J. The issue with tissue: How Americans are flushing forests down the toilet. – Natural Resources Defense Council, veebruar 2019.*

KAKS AASTAT IDA RAADIOT – KÕIK, MIDA VAJA, ON KONTEINER

Ligi 250 saatejuhti, 230 saadet, tuhandete tundide jagu muusikat, vestlused inimesest ja maailmast, uued talendid ja sõlmitud sõprused. Teie ees on esimene peatükk Tallinnas ja Helsingis tegutseva kultuuriplatvormi ja veebiraadio IDA loost.

Kirjutas **Mariliis Mõttus**, pildistas **Kaupo Rõivasepp**

„Ükskord koputas aknale Tallinnas puhkusel olnud New Yorgist pärit räppar, kes näitas telefonist sõnumit, et ta tahaks oma uut laulu mängida. Kutsusime ta loomulikult sisse ja päris hea lugu oli, kui mälu ei peta. Spontaansed ettearvamatud momendid kipuvadki olema IDAs need kõige magusamad."

Selle loo jutustab mulle Sveta Baari omanik ja koos abikaasa **Luke'iga** saadet „Error! Error!" vedav **Madleen Teetsov-Faulkner** küsimuse peale tema meeldejääävaimate momentide kohta IDA Raadios. Telliskivi peatänaval asuvast sinisest merekonteinerist, mis on elanud juba viimased kaks aastat uut elu kogukonnaraadio staabina, on kostunud selle aja jooksul kõikvõimalikke helisid ja muusikat konnahäältest nunnalauludeni seal on võõrustatud külalisi krišnaiitidest linnas esinenud välisartistideni, nagu **Apparat**, **Jaakko Eino Kalevi**, **PLO Man** jt, ning vesteldud teemadel *drag*-moest kestlike linnamaastikeni. Ole sa Telliskivis ringiuitav turist või kohalik, raadios sündivat on võimalik kogeda üsna vahetult: saad heita läbi klaasi pilgu kuudis toimuvale, tutvuda õue kostuvate helide kaudu seal kõlava muusikaga või, nagu eespool selgus, end ise rahvale tutvustada.

Sinisest merekonteinerist on kostunud kõikvõimalikke helisid ja muusikat konnahäältest nunnalauludeni ning vesteldud teemadel drag-moest kestlike linnamaastikeni.

Kuigi plaanid selle loo tegemiseks said tegelikult alguse juba 2018. aasta hakul, ilmub see kaks aastat pärast IDA esimest eetripäeva – põhjuseks asjaolu, et tegijate arvates hakatakse alles nüüd stardijoont ületama ning on, millest rääkida. Kuigi praeguseks on raadio ellukutsujad **Robert Nikolajev**, **Natalie Mets** ja **Ats Luik** oma mälestustes juba eri seisukohtadel sellest, kuidas tekkis idee raadio just konteinerisse (mida nüüd isekeskis „kuudiks" nimetatakse) ehitada, siis märkimisväärsem on, et IDAst on kasvanud välja multifunktsionaalne kultuuriplatvorm. Lisaks sellele, et kuulajatele pakutakse korralikku muusikaassortiid ja jutusaateid ning muusikutele, DJdele ja teistele kultuuri- ning ühiskonnategelastele võimalust esitleda enda ja teiste loomingut, korraldatakse ka pidusid, kontserte ja helirestidentuure. Viimase käigus salvestati **Maarja Nuudi** ja USA muusiku **Sun Araw** koostöös sündinud materjal, mis ilmub sügisel IDAga seotud plaadifirma alt. Samuti laienes IDA Raadio 2020. aasta alguses Helsingisse, kus teevad regulaarselt saateid sadakond kohaliku muusika- ja kultuurivälja tegijat. Nagu ütleb IDA saate „Triinemets & Co." juht **Triin Niinemets**: „IDA Raadio laiendab kuulajate silma- ja kõrvaringi, kujundab avaramat pilti muusikast kui sellisest ja arvamustest niisamuti. Erinevus ja mitmekülgsus rikastavad."

ESMANE HÜPPELAUD

Kogukonnaraadio ehk mittekommertslik raadio, mis on keskendunud ühiste huvidega inimeste grupile saadete pakkumisele ja hääle andmisele, ei ole Eesti kultuurimaastikul tegelikult uus asi. 2003.–2018. aastani tegutses siinmail *indie*-plaadifirmast Kohvirecords välja kasvanud Kohviraadio. 2014. aastal asutati Tartus Generaadio, mille keskmes on jutu- ja muusikasaated. IDA loomise mõtte peale tulnud Robert Nikolajev arvas siiski, et ruumi veel on ja värskust oleks samuti vaja. Peale selle tekkis tahtmine edastada muusikat mingil muul moel kui ainult klubis. Teisena astus pardale Natalie, kelle puhul piisab Roberti sõnul sellest, kui talle idee kätte anda – ta teeb selle ära. Natalie ei kujutanud enda sõnul alguses ettegi, mida täpselt teha, ent ta hakkas huvi tundma, kuidas idee realiseerimine välja näeks. Kõige rohkem veenmist oli Atsiga, kes tundis end Raadio 2-s saadet juhtides täitsa mugavalt, kuid lõpuks taltus temagi.

Programmi koostades peeti silmas, et kaetud saaks võimalikult lai valik muusikat ning jututeemasid. Esimese puhul võeti näiteks ette Vikipeedia muusikažanrite nimekiri ja hakati igaühe taha nimesid pakkuma. Sellegipoolest pole kumbki ring veel tegijate sõnul täis saanud. Kuigi oodatud olid ka klassikalised DJd, nägid nad saatejuhtide värbamist rohkem platvormi pakkumisena inimestele, kes ei tegele ainult plaatide mängimisega, vaid on ka melomaanid või huvitavad karakterid, kes sobiksid raadiosse. Robert võttis esimesena ühendust näiteks saate „Hillbilly Picnic" juhi **Valter Kliimandiga**, kelle kireks on *bluegrass* ja kantri, mida sai ühiselt grillimise ja lõkke tegemise taustaks kuulatud. „Kui me nimesid kirjutama hakkasime, siis imestasime ka ise, kui palju on tegelikult neid, kellel ei ole olnud võimalust saadet teha. Näiteks plaadifirma Frotee bossid **Martin Jõela** ja **Erki Pruul** („Frotee lainepikkus"). Tagantjärele on isegi imelik mõelda, miks neil ei olnud varem kohta, kus häält teha," lisab Ats. Sellist raadiot, kus saatejuhid kõigil viiel argipäeval reaalajas kohal käiksid, esialgu plaanis polnudki – pigem paar päeva nädalas ja salvestustega. Kuid läks teisiti. Eeldati, et 150 inimesest, kellele kirjutati, on nõus umbes kolmandik, ent eitavaid vastuseid tuli ainult kolm. „Mulle tundub, et kõik said kohe alguses aru, et uus kogukonnaraadio seob inimesi mingil teisel tasandil; et see, mida sa saad, ei ole eurod kontol," osutab Natalie võimaliku huvi põhjustele. „Ja siis jäime ootama, et inimesed oma esimese saate ära teeksid. Lootsime, et võib-olla nad tulevad ka teist korda tagasi. See oli minu jaoks pigem üllatus, et tuldigi. See oli juba mingis mõttes päris suur võit," sõnab Ats.

IDAst on lõiganud juba mitmel moel kasu ka saadete tegijad, kellest nii mõneski on ilmselt iseendalegi üllatusena kerkinud esile varjatud saatejuhigeen. Kui esimeste eetrite ajal olid mõned näost valged, käed värisesid ning mikrofoni öeldi pelgalt vaikne tere, siis nüüd saab vahel naljaga meelde tuletada, et võiks jutustamise sekka mõne loo ka panna, meenutab Natalie ja lisab: „See on tore, et inimestel on tekkinud selle harjumuspäraseks muutunud ruumiga enesekindlus." Värskelt avastatud talenti on märgatud mujalgi. Näiteks Luke ja Madleen Teetsov-Faulkner, Triin Niinemets ning Frotee vedajad on saanud endale saated ka Raadio 2-s, **Eleonora Šljanda** („Nitšekas") on astunud üles Amsterdami lenti on märgatud mujalgi. Näiteks Luke ja Madleen Teetsov-Faulkner, Triin Niinemets ning Frotee vedajad on saanud endale saated ka Raadio 2-s, **Eleonora Šljanda** („Nitšekas") on astunud üles Amsterdami Red Light Radios ning kunstiteemasid käsitleva „Vitamiin K" tegijaid **Lilian Hiobit** ning **Siim Preimani** ootab järgmisel Artishoki biennaalil kriitikuroll. „See oligi eesmärk," ütleb Natalie, viidates IDA potentsiaalile esmase hüppelauana.

Kuigi oodatud olid ka klassikalised DJd, nähti saatejuhtide värbamist rohkem platvormi pakkumisena inimestele, kes ei tegele ainult plaatide mängimisega, vaid on ka melomaanid või huvitavad karakterid.

KUI LÄHEBKI NIHU...

Üksikisikutasandilt kaugemale vaadates märgib Madleen Teetsov-Faulkner, et IDA kõige suuremaks saavutuseks peab ta kogukondade liitmist puhtal ja ausal eesmärgil: „See väike konteiner on nii paljudele inimestele üks parimaid platvorme enda väljendamiseks ning projektidele hoo kogumiseks."

IDA Raadio katuse all on näiteks leidnud saate „MIMproject" kujul kodu MIMstuudio, varem Tallinna kesklinnas tegutsenud eksperimentaal- ja müramuusika rühmitus ning kontserdipaik, mille liikmed käivad nüüd kuudis kordamööda *live*'e tegemas või kuulajaid välisalvestiste, näituste helikujunduste või niisama äärmuslike *sound*'idega üle külvamas. „Enne nimetatud platvormi tekkimist polnud minu silmis helimuusikat armastava kogukonna tunnetus nii ühtehoidev," kommenteerib MIMprojecti liige **Henri Hütt**. „Ise saateid tehes olen püüdnud luua pinget hoidvat dramaturgiat, et kuulajad ei kaoks liiga mugavustsooni, vaid püüksid mõttega kaasas."

Natalie Mets: „Kui esimeste eetrite ajal olid mõned saatejuhid näost valged ning mikrofoni öeldi pelgalt vaikne tere, siis nüüd saab vahel naljaga meelde tuletada, et võiks jutustamise sekka mõne loo ka panna."

Feministeeriumi esindajad **Aet Kuusik** ja **Kadi Viik** olid plaaninud juba mõnda aega taskuhäälingut, mis maandus lõpuks just IDA Raadios saatena „Ära kaaguta!", kus lahatakse iga kuu päevapoliitilisi ja ühiskondlikult olulisi teemasid. „Oleksime saanud oma taskuhäälinguprogrammi ilmselt iseseisvaltki püsti pandud, aga tore on olla kuskil „kavas" koos DJdega, kes Tallinnas öösiti muusikat mängivad, ja teistega, kel Tallinna kultuuri- või aktivismimaastikul mingi asi ajada on," ütleb Aet.

Plusse tuuakse IDA puhul välja teisigi, millest üks on suhteliselt vaba formaat ja õhkkond. Selle kohta sõnab Ats, et juba algusest peale ei pandud kellelegi kohustuseks, kuidas saade peab olema üles ehitatud: „Ütlesimegi, et tee seda, mida sa tahad teha. Kui tahad 60 minutit ainult rääkida, siis lase käia, kui ainult muusikat mängida, siis see on ka *fine*." Lauletaja **Tõnis Vilu** sõnab näiteks, et pöördus IDA tegijate poole ideega teha vaimse tervise saade, mille lähenemine oleks isiklik ja üldinimlik, et oma kogemustest oleks võimalik rääkida nii, nagu räägiksid sõbraga, ja pakkuda sinna vahele ka ekspertide arvamust. Nii sündis „Katus", kus on olnud juttu nii biblioteraapiast, psühhootilisest depressioonist, lähisuhtevägivallast, suitsiidist ja teistest olulistest teemadest. Kuna tegu on väiksema ja kogukondlikuma raadiojaamaga, on Tõnise arvates ka pinget vähem: „Kui midagi lähebki natuke nihu, näiteks muusikapala ei hakka kohe mängima, saatejuhil kaob järg käest ära või ta kokutab, siis sellest pole midagi hullu. Olen tähele pannud, et see muudab ka saatekülalised avameelsemaks. Ma ütlen peaaegu alati, et kui enne eetrisse minekut on närv sees, siis ärgu muretsegu, me ei ole ju Vikerraadios, IDA kuulajaskond on palju väiksem ja andestavam – ja see paistab mõjuvat hästi, saame vabalt rääkida." Lisaks on ta täheldanud, et iga kord on olnud hetk, mil saate alguse pinge ja ebalus järsku lahtuvad ning külalisega tekib klapp – tunne, et nad ei teegi enam saadet, vaid jutustavad elust ja vaimsetest probleemidest nagu inimene inimesega.

Muusik **Grete Ly Valing** ehk Gretchen Lawrence, varem tuntud kui Regret, kes salvestab oma „Balli" saateid enamasti Londonist, mainib, et teda on igakuine eetrisseminek ärgitanud pidevalt uut huvitavat muusikat kaevama: „Varem tegin seda ainult siis, kui mõni DJ-sett ees ootas või enda muusika jaoks inspiratsiooni otsisin, aga nüüd kogun kuu aega mussi ja elan end saates välja. Lahe on kuulata näiteks aastataguseid salvestisi, see ütleb nii palju selle kohta, mida ma siis läbi elasin."

TERE HOMMIKUST, PÕLLUMEHED!

Kuigi neid, kes käivad üks või kaks korda kuus saadet tegemas, on 150 ringis, on peale Roberti, Natalie ja Atsi veel kolm võitlejat, kellele see konteiner on kujunenud omamoodi teiseks koduks: iga päev IDA sujuva eetrisse voolamise eest vastutavad produtsendid **Marie Ots** ja **Sander Rajamäe** ning raadio algusaegadest hommikusaadet „Seinast seina tapeediks" vedanud **Kaarel Valter**, kes on tuntud muu hulgas oma käibefraasi „Tere hommikust, põllumehed!" poolest. „Kaarel Valter on käinud kaks aastat põhimõtteliselt igal argihommikul siin saadet tegemas. See ei ole mingi lihtne töö," arvab Ats. „Tundub, et ta ongi selle jaoks loodud. Aga kuidas sa saad olla loodud kuudiraadio hommikusaatejuhiks?" küsib Natalie ja lisab, et kogunenud saatetundidest hoolimata on tapeedisaate variatiivsus ikkagi väga suur: „Siiamaani on kuulates tunne, et jälle lihtsalt nii hea. Eelmine nädal tegi ta hommikusaadet 18 tundi järjest. Ma pidin ise sellest toibuma," ütleb Natalie. See paneb Robertit omakorda kontrollima pikima hommikusaate maailmarekordit, milleks osutub 51 tundi, kuid eeldatakse, et küll Kaarel ühel päeval sellegi üle teeb.

Roberti jaoks peitub projekti võlu ka selles, kui usud kellessegi, pakud talle võimaluse ja näed, kuidas ta särab ning jõuab kuhugi, kuhu ta poleks ise oodanud jõuda. Üheks selliseks inimeseks peab IDA kolmik Sander Rajamäed, kes on töötanud raadios peaaegu selle avamisest saati ning olnud umbes 3500 saate tegemise juures. Sander ise ütleb, et on kohanud produtsenditöö käigus rohkesti persoone, kellega koos töötamine on talle palju õpetanud ja pakkunud meeldejääävaid momente. Lisaks on ta omandanud mitmeid tehnilisi

jätkub >

Heidy Purga. Foto: Triin Photographer

HEIDY PURGA RAADIO-TEGEMISEST IDAS

IDA Raadio on oma kahe tegutsemisaasta jooksul kahtlemata kenasti kanda kinnitanud. Kui Natalie, Ats ja Robert olid endale raadiotegemise plaani pähe võtnud, siis istusime üheskoos maha ja arutlesime kõiki võimalikke ning parimaid variante, mida programm ja kontseptsioon sisaldama peaksid. Leian praegugi, et IDAl oli alustamiseks väga hea ajastus ja soodne pärituul. Vähegi muusikast hoolivad inimesed otsisid midagi uut, vaba, julget, mitte nii viimistletut ja klassikalise raadioprogrammi reeglitele vastavat ning olid valmis ka ise selle realiseerumisse tõsiselt panustama. Olin alguses korraks suisa kerges hämmingus, kui mõned Raadio 2 saatejuhid figureerisid nii R2-s kui ka IDAs. See on umbes võrreldav sellega, kui Swedbanki teller käiks vahepeal LHVs kliente teenindamas. Aga IDA ja R2 pole päris sama asi ja taoline sõbralik partnerlus toimib üsna kenasti, sest eesmärgid on siiski pisut erinevad ja pigem raadiokultuuriülesed. IDA tulek oli R2 jaoks kahtlemata vajalik, et raadios kergesti tekkivat tardumust ravida. Ühtäkki oli IDAs koos palju lahedaid tüüpe ja mõte maksumaksja raha eest tehtavast karmide reeglitega klassikalisest raadiojaamast tundus hetkeks isegi eilne päev. Juhtus see, et IDA ei valinud kompromissitut lahingut kellelegi koha kätte näitamiseks. Ei valinud klassikalist raadioturgu. Ei valinud vabaduse asemel süsteemi, ei valinud ka raha, ei valinud (õnneks) institutsionaliseerimist. Ma usun, et see võib tekitada nii mõneski saatejuhis kui ka kuulajas siiani aeg-ajalt küsimusi, et mis asja siis ajataksse. Me oleme harjunud teisiti. Kui IDA oleks valinud enneolematu ja eduka uue raadiojaama tegemiseks õpikust kätteõpitud nõksud, siis ta poleks küllap vastu pidanud või me ei räägiks IDAst kui reeglipäratust kultuurinähtusest. Sestap ei saa seda raadiot ka kuhugi „kasti" paigutada. Olen isegi üks jaama saatejuhtidest ja alguses mõlgutasin ka mina mõtteid sellest, mida kõike annaks seal korralda-da. Aastatepikkune armastus raadiotegemise ja varasema -juhtimise vastu on pannud mind aga mõistma, et kõrvalkunst ja -kultuur sünnivad vabalt pinnaselt, uutmoodi ahelreaktsioonidest ja inimestest, kes seda mõistavad. Isegi kui seda ei oska kohe sõnastada, piisab ka tajust. Ma arvan, et mida vähem me püüame IDAst arvata, seda parem. Las ta kasvab. Aga saatejuhtidest võiks küll arvata ja peabki, sest igasugune tagasiside on parim viis, kuidas IDA Raadiot elus hoida.

Sinine merekonteiner, kust lähevad viis päeva nädalas eetrisse IDA Tallinna saated

< eelneb

oskusi, mida rakendada enda isiklikes muusikaalastes tegemistes: „IDAs on tehnika ja mul on olnud suurepärane võimalus seda pärast tööpäeva kasutada. Mujal ma seda teha ei saaks, seega olen väga tänulik bossidele, kes lubavad mul harjutamas käia." Nii on ta hakanud korraldama sõpradega peosarja Smoke Break ning ise muusikat mängima, kuid mainimata ei saa jätta, et konteineri eest sai alguse ka tema modelliskarjäär, kui ta seal ühele modelliskaudile silma jäi.

Saatejuht Tõnis Vilu: „Kui midagi lähebki natuke nihu, näiteks muusikapala ei hakka kohe mängima või saatejuhil kaob järg käest, siis sellest pole midagi hullu. See muudab ka saatekülalised avameelsemaks."

Teine saatejuhte tervitav produtsent, kes jõuab näiteks minusugusele lühikese mäluga inimesele väsimatult meelde tuletada, mis nupust mikrofon ikka sisse käib, on Marie, kellel sai hiljuti IDA produtsenditoolis täis aasta. Tema sõnul on iga päev sinises kuudis meeldejääv. Olgu see siis tänu muusikale, inimestele või hoopis mööda patseerivatele koertele, keda saab läbi suure panoraamakna muusika taustal jälgida. „Alternatiivsemat skeenet hingavale inimesele on IDA Raadio tähtsus ehk lausa eluline. Minu silmis on tegemist ainulaadse kogukonna ning kultuuriedastus- ja kultuurisäilitusplatvormiga. Ja olgugi et võrguraadio ei ole siinmail iseenesest midagi seninägematut, on ta sedavõrd visalt endale seatud eesmärkides järeleandmisi tegemata elujõulisena püsivana meil kindlasti märkimisväärne," arvab ta. Natalie kostab, et kuigi nad kõik teevad vigu ja mitte vähe, siis Sander ja Marie on küll jõudnud punkti, kus ta julgeks ise puhkusele minna: „Mingis mõttes me olemegi läinud ja andnud neile üle väga palju asju, mida me enne ise tegime."

IDA võlu peitub selles, kui sa usud kellessegi, pakud talle võimaluse ja näed, kuidas ta kuhugi jõuab, arvab raadio üks asutaja Robert Nikolajev.

Oluliste tegelastena tuleb ära mainida ka IDA visuaalse identiteedi loojad eesotsas **Jaan Sarapuuga**. Natalie sõnul on Jaan rohkemat kui peadisainer. Ta on kogu protsessi vältel IDAga kaasa mõelnud ega tee kvaliteedis mingeid järeleandmisi. Atsi arvates on näha, et IDA visuaalne tundlikkus on motiveerinud ja inspireerinud ka riigiraadioid varem töökohustuste kuhja alla lükatud asju käsile võtma ning disainikeel on hakanud arenema.

MOTIVATSIOONISÜST SÜDAMELE

Kuigi võib jääda mulje, nagu raadiotegemine oleks lust ja lillepidu, siis, nagu ikka, eraldi teema on raha. Natalie sõnul nad raha pärast IDAt kunagi kinni ei paneks, aga ebastabiilne finantsolukord on IDA majandamise juures kõige komplitseeritum osa. Kuna IDA esmane eesmärk ei ole omatulu teenimine, elatakse projektitoetustest, sponsorrahadest ja IDA nännimüügist saadud tuludest, kuid platvormile on päris palju ka enda taskust laenu antud. „See on suhteliselt suur asi, et oleme selle kõik tagasi saanud, aga siis peab varsti jälle andma. Finantsolukord ei ole hea, aga mulle tundub natuke, et see on ka lokaalne probleem," arvab Natalie. IDA kodulehel on küll võimalus hakata raadio toetajaks, aga sealt saadav summa on väga väike. „Ma olen öelnud seda tuhat korda, et kui iga IDA Raadio kuulaja teeks kuus üheeurose püsimakse, siis meil ei oleks rahaprobleeme, aga inimesi, kes on seda teinud, on vähe," lisab Natalie.

Ühe võimalusena, kuidas raadiot rahastada, tutvustab ta Londonist alguse saanud ning nüüdseks USAsse ja Aasiasse laienenud kogukonnaraadio NTS süsteemi, mille puhul saatejuhid maksavad saate tegemise eest 50 naela kuus. Lisaks on NTS loonud nime NTS Friends kandva liikmegrupi, mille 49.50 naela suuruse aastamaksu eest saavad kuulajad näiteks odavamalt *merch*'i, varase ligipääsu täiustatud kuulamiskogemusele, kunstnike tehtud eritrükiseid ja liikmekaardi. „Neil ja paljudel teistel raadiokanalitel ongi liikmesklubid või *subscription*-süsteemid, millega Eesti inimesed ei ole eriti harjunud," arvab Natalie.

Kaupo Rõivasepp on fotoentusiast, mäeinsener, DJ ja IDA Raadio saatejuht.

Eelmisel aastal korraldati ka Hooandja kampaania, millega koguti kokku 13 500 eurot. Atsi sõnul üllatas teda, et annetajate hulgas leidus palju juhututtavaid ja inimesi, keda nad isegi ei tea, kuid kelleni raadio on siiski jõudnud. Kampaania viimasel päeval tegi neljakohalise annetuse üks perekond, kes on võtnudki enda eesmärgiks toetada iga kuu mõnd kultuuriprojekti. Natalie mäletab, kuidas Ats ei julgenud selle peale isegi magama minna, kartes, et hommikul ootab teda kiri, et annetaja tahtis tegelikult ühe nulli vähem panna. Seda aga ei juhtunud. „Ta eesmärk oli, et projekt õnnestuks. Vot sellised asjad pakuvad tõuget ja motivatsiooni. See on ka motivatsioonisüst südamele," ütleb Natalie.

ÜLE LAHE

Oma panuse kohalikku kultuurivälja annab IDA vähestest vahenditest hoolimata nüüd ka Helsingis, kus Kallio linnaosas asuvast stuudiost edastatakse alates märtsist saateid ning kus Robert on lisaks soomlastele üks põhiline eestvedaja. Kuna põhjanaabritel polnud oma *online*-raadiot, plaanis sealse klubi Post Bar pidaja **Joni Lindroos** oma kolleegidega selle vea parandada, ent samal ajal sepitsesid ka IDA tegijad ideed midagi koos soomlastega teha. Kuna mõtted haakusid, siis jõuti järeldusele, et ühiselt oldaks palju tugevamad ja paremad – nii sündiski lühidalt kokku võttes IDA Helsinki. Asjade kulgu kiirendas ka asjaolu, et sealne alternatiivsema suunaga Basso Radio vahetas omanikku, võttes sihiks peavoolulisema suuna. Nii jäi ka suur hulk Bassos saadet teinud inimesi ripakile ning IDA täitis Atsi sõnul augu, mis vajas kiiresti täitmist. „Stuudio on püsti, inimesed teevad saateid ja kuulatakse," kommenteerib Ats seda, kuidas IDA on üle lahe vastu võetud. Uue jaama avamine on mõjunud kuulamisele hästi ka siin. „Sellest päevast, mil IDA Helsinki läks eetrisse, tõusid kuulajanumbrid ka Eestis. Ma ei tea, kas see on tavapärane, et kui oled välismaal tähelepanu keskmes, siis inimesed arvavad, et nüüd on õige asi?" mõtiskleb Natalie.

Lõpetuseks uurin tegijatelt, kus võiks IDA Raadio olla järgmise kahe aasta pärast. Selle peale kergitatakse saladuskatet, et tegelikult on juba lepitud kokku koostööd paari maineka festivaliga, nagu Intonal Rootsis ja Meakusma Belgias, kuhu plaanitakse võtta kaasa ka mõned IDA saatejuhid, kelle talenti maailmale natuke kuuldavamaks teha. „Meil ei ole olnud kunagi mingit *roadmap*'i. Kui tekib mingi idee, siis see juhtub väga spontaanselt. Keegi saab millestki inspiratsiooni. Kui tuleb tuju peale, siis teeme ära – edaspidi ilmselt täpselt samamoodi. Loodetavasti on nii, et mida rohkem me teeme, seda tugevamaks ning põnevamaks muutume partnerite silmis, kellega me tahaksime koostööd teha. Minul on lihtsalt tunne, et see kaks aastat pole mingi aeg. Elada tuleb ja teha tuleb, mitte rääkida," võtab Natalie IDA olemuse kokku.

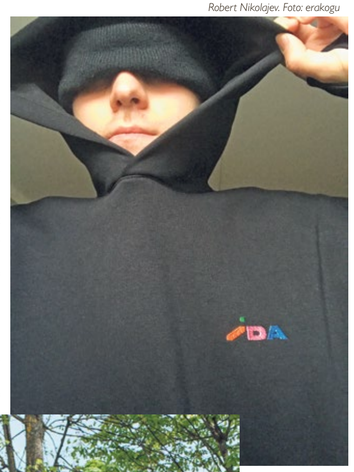

Robert Nikolajev. Foto: erakogu

Natalie Mets ja Ats Luik

MILLEKS MEILE SÜVAMUUSIKA? TEEVIIT ALGAJALE

Kuidas osata hinnata Drake'i ja Billie Eilishi ajastul Eino Tambergi, György Ligetit või Orlando di Lassot?

Kirjutas **Gregor Kulla**, illustreeris **Liisa Kruusmägi**

Kuulasime ühes muusikaloo loengus **György Kurtági** „*Hommage*'i Tšaikovskile". Loengus viibijad, kes Kurtági klaverile komponeeritud naljast aru said, itsitasid või õitsesid silmanähtavalt. Ise harrastasin viimast varianti. Naljatledes vürtsitas Kurtág **Tšaikovski** klaverikontserdi sissejuhatusest tuntud akorde ja passaaže omameelselt nüüdisaegsete mänguvõtetega. Loeng tegi tuju heaks, kuid sekund pärast õitsengut langesin mõtteisse. YouTube'ist TikToki videote vaatamise asemel tahaks lähedastega just sellist huumorit harrastada, kuid miski jääb teele ette.

Oma viimases artiklis, milles meelisklesin klassikalise muusika mõistmisest, vingusin eesti akadeemilise muusika kontserte külastava publiku hõreduse üle ning üritasin oma vigisemise lättele pealiskaudselt lahendust leida. Kahjuks polnud tulemus kõige mõjusam, mistõttu on selle loo eesmärk viga parandada. Pärast eelmise artikli avaldamist on minu käest küsitud, kust alustada, juhul kui keegi tahab teha kas või salaja algust (nüüdisaegse) klassikalise muusika kuulamisega. Need küsimused võiksid saada vastuse siin. Artiklit lugedes võib tunduda, justkui jälestaksin popmuusikat. Ei, põlgan tühjust ja lihtsakoelisust, kuid seda leidub igas žanris. Kuulan suurima heameelega **Maryn E. Coote'i** ja **Nicolas Jaari** või tantsin mõnes Berliini ööklubis *techno* saatel, aga kuna minu erala on akadeemiline muusika, siis eelistan just seda tihti muule.

Gregor Kulla mõtleb valjult. Suurem hulk tema mõtetest leiab asu küll helis või pildis, kuid mõned ka kirjasõnas. Juhul kui Kulla oma klapitelefonile ei vasta, ahistab ta oma naabreid oboega või unistab Elektriteatri esireast.

Paljud popmuusikud peavad oma loomingut harivaks, sest see püüdleb publiku maitse parandamise poole, kuid valdav osa massidele mõeldust on kirjutatud siiski pigem äri- kui loometegevuse ajendil.

Akadeemilise muusika eesmärk on edastada mõnd täheldust, ideed peidetud kujul, andmaks edasi tundmust, seika.

HÄGUSTUNUD PIIRID

Lugupeetud pop- ja rokkmuusika kriitik **Paul Morley** kirjutas 2014. aastal The Guardianis, et 21. sajandi popmuusika on kujunemas aiva oskuslikumalt viimistletud meelelahutuslikuks disainkaubaks ning nõnda tuleks seda ka kategoriseerida. Kui mõelda, mis muusika on – n-ö elu metafoor, uute ideede kogum –, siis tänapäevane popmuusika kuulub pigem minevikku ning klassikaline muusika haarab 21. sajandil ohjad enda kätte, arvab ta.[1]

Hispaania rikliku teadusnõukogu meeskond, mida juhtis tehisintellekti spetsialist **Joan Serrà**, uuris[2] peaaegu poolt miljonit poplaulu aastatest 1955–2010 helistikulisest, meloodilisest ja tekstilisest küljest. Nad jõudsid järeldusele, et popmuusika on teisenenud ajapikku meloodiliselt primitiivsemaks ja kasutab üksluisemat akordikat. Lisaks on poplaulud muutunud läbi aastate järjest valjemaks (seetõttu ka dünaamiliselt plaanilt üheülbalisemaks), kiirusega umbes üks detsibell iga kaheksa aasta kohta. Jämedas joones on toimunud taandareng lihtsama ja valjema poole.

Observeri ajakirjanik **Hermione Hoby** lisab Morley sõnavõtule, et popi ja klassikalise asetamine muusikaspektri vastasotstesse on end ammendanud. „Hea muusika ei kao kuhugi, osa sellest ongi klassikaline, osa popmuusika. Aga kui järgime sõna „popp" kõige elementaarsemat tähendust („populaarne"), ühendab see mõlemat muusikažanrit."[3]

Süvamuusikas on piiride kuhtumist olnud märgata juba alates 20. sajandi keskpaigast, mil vene heliloja **Alfred Schnittke** kirjutas oma 1 sümfoonia täieliku stiilikollaažina. Sümfoonia neljandas osas vahelduvad orelil **Bachi** mastaapseid oreliteoseid meenutavad laiad akordid tollase džässiga, mida peeti NLis muusika rüvetamiseks – täna mängid saksofoni, homme reedad kodumaa. Popmuusika on vormunud enamasti vastuvõtjast, süvamuusika aga loomingust ja autorist lähtuvaks. Kindlasti on ka popkultuuri loojate jaoks oluline eneseväljenduslik aspekt ning niisamuti tahavad kunstmuusika loojad publikult oma teostele positiivset vastukaja. Paljud popmuusikud peavad oma loomingut harivaks, sest see püüdleb publiku maitse parandamise poole, kuid valdav osa massidele mõeldust on kirjutatud siiski pigem äri- kui loometegevuse ajendil. Teosele luuakse kaasahaaravat meloodialiini ja instrumentaalsaadet mõttega, et see jääks meelde taustana sõnadele, mis peaksid edastama loo väärtust.

KÕRVALTEGEVUSEKS MUUTUNUD MUUSIKA

Klassikalist muusikat ja mitmeid teisi helikunstižanre kuulatakse taustaks, kui õpitakse või tahetakse uinuda. Ei tea, kui palju olen näinud YouTube'is või Spotifys videoid/esitusloendeid pealkirjaga „Relaxing Classical Music for Studying" või „Lo-fi hip hop radio – beats to relax/study to". See on aimamisi rõõmustav, kuid klassikalise muusika nautimiseks tuleb sellesse süveneda. **Benjamin Carlson** kirjutab sellest The Atlanticus: „Muusika on üldiselt muutunud *sidekick*'iks, lisandiks teiste tegevuste juurde, et vaikust tappa. Harva juhtub, et me lihtsalt istume ning kuulame muusikat. Jookseme, magame, ostleme muusika taustal, mõeldes samal ajal teisi mõtteid."[4]

See võib töötada mingit tüüpi muusikaga, kuid akadeemilisega teps mitte, niiviisi kaotab lahtimuukimist nõudva sisuga süvamuusika oma aate – ei ole see mõeldud meelelahutuseks. Pigem on selle eesmärk edastada mõnd täheldust, ideed peidetud kujul, andmaks edasi tundmust, seika. On ju palju mõtteid, mida lihtsalt pole võimalik paberil edastada. „Ka siis, kui kirjutatakse sellest terveid köiteid või seletatakse oma mõtet kolmkümmend viis aastat; alati jääb midagi teie peakolusse, mis mingi hinna eest sealt päevavalgele tulla ei taha ja ei tulegi; see jääb sinna, kui te ka surete, ja võib-olla on see, mis jääb edasi andmata, just kõige tähtsam osa teie ideest," meelisklesb **Dostojevski** „Idioodis". Ehk üritab helilooja seda lünka täita. Innovaator **John Cage'i** sõnul võiks helilooja jätta oma emotsionaalse panuse muusikasse hoopiski panemata ning väljendada või võimendada heli ennast, olgu selleks võileiba mugiv suu või baaris kostuv inimmula. Cage'i ja tema järgijate siht on muusika ideelise koostise laiendamine seni traditsiooniliseks kujunenud muusikalistest vahenditest kaugemale. Helikunsti eesmärgi lahtimõtestamise muudab keeruliseks tihti pruugitav pilav lausejupp „ah, see on maitse asi" või „maitse üle ei vaielda". Sellest kirjutab **Aare Allikvee** oma vihikus „Huvitavaid lehekülgi muusikast": „Kui meil on igasugust muusikat alates nn „kerge muusika" lühipaladest ja lõpetades ulatuslike sümfooniliste teostega, võiks ju igaüks sellest valiku teha oma maitsest lähtudes. On küllalt haritud inimesi, kes, omades mitmekülgseid teadmisi muudel aladel, ei oska lugu pidada heast muusikast ega suuda mõista, mispärast on **Beethoveni** sümfoonia parem kui mõni populaarne estraadilaul." Lisaks võrdleb ta muusikat kirjandusega ning püstitab küsimuse, kas saame näiteks pidada kirjandusarmastajaks inimest, kes, neelates põnevusromaanide huvitavat sündmustikku, löök käega kirjanduse suurmeistrite teostele, sest viimaste juures tuleb pingsamalt mõelda, nautida stiili, tegelaste iseloomustust, looduskirjeldusi ja veel palju muud. Reaalaineid puudutavatest vaidlustest ei võeta osa, kui nende kohta mõhkugi ei teata, kuid kunsti ja muusika alal lubatakse endal kõnelda halvustavalt asjadest, millest puuduvad igasugused teadmised. Tihti isegi ei pingutata, et kunstiteose olemusse tungida. Allikvee järeldab, et kunstiküsimustes tahame kõik olla hirmus targad ja teadlikud ning kui mõni uus teos kohe meie teadvuseni ei jõua, siis anname julma hinnangu: teos pole midagi väärt, nüüdisaegne muusika ei kõlba kuhugi, vaat Tšaikovski ja **Mozart** kirjutasid muusikat, aga praegu ei saavutata enam midagi märkimisväärset. Sedapuhku ei tohiks muidugi teksti valesti mõista – kummatigi ei tasu vaadata viltu nende suunas, kes populaarteaduslikke tekste või popmuusikat tarbivad – teeb seda ju igaüks –, vaid tuleks mõista ka süvamuusikat popmuusika kõrval ja pidada sellest lugu ning nõndasama teadusest populaarteaduse kõrval.

Klassikaline muusika pole üksnes kultuurse seltskonna elitaarne *ajaviide*. Muusikal on neurobioloogiliselt tugev mõju meie tervisele – alates mälust ning meeleolust kuni südame-veresoonkonna ning füüsilise võimekuse teguriteni.

Olles haaratud tulemusest, et muusikutel on eba-harilikult arenenud matemaatilised võimed, uurisid California ülikooli teadlased, kuidas mõjutab muusikakuulamine üldiselt kognitiivseid funktsioone ja ruumilis-ajalist taju. Oma esimeses uuringus lasid nad kolmel kolledži õpilasrühmal vastata standardse IQ-testi küsimustikule. Seejärel võrreldi rühma, kes oli kuulanud kümme minutit Mozarti klaverisonaati, rühmaga, kes oli kuulanud lõõgastuslinti, ning rühmaga, kes ootas vaikuses. Võitis Mozart, tõstes testi tulemusi märkimisväärselt. 2006. aastal korraldatud uuringus, milles osales 60 kroonilise valuga täiskasvanut, leiti, et muusika suutis vähendada valu ja depressiooni ilminguid. Mozart ei pruugi küll asendada Ibumetini või Saroteni, aga kui tegemist on depressiooniga, on iga abimeede teretulnud. Rootsi teadlased hindasid 12 982 inimese varasemat tervist, sotsiaalset võrgustikku, kontsertidel ja teatris käimist, haridustaset ja sissetulekut ning suitsetamis- ja liikumisharjumusi. Lisaks sellele, et suitsetamine ja vähene liikumine suurendavad suremusmäära, šokeeris teadlasi, et ka kultuuriürituste külastamisel oli suremusele tugev mõju. Uuritavatel, kes külastasid kontserte harva või ei külastanud neid kunagi, oli suremus 1,57 korda suurem kui neil, kes külastasid kontserte tihti, vahendab Harvard Men's Health Watch.[5]

KUST MA SIIS ALUSTAN?

Tarvis oleks otsida endale meelepärane ja sobiv koht, kus kuulata. Samuti oleks vaja lasta lahti eelhäälestatusest ja hinnanguist, mis võiksid takistada kuulamist. Üritа säilitada avatud meelt.

Järgmiseks tuleks leida miski, mida kuulata. Võid valida midagi varem kuuldu seast, nt duett „Duo des fleurs" **Delibes'i** ooperist „Lakmé" on levinud ooperinumber, või hoopis midagi täiesti uut, nt **Enescu** „Romanian Rhapsody No. 1". Soovitan soojalt kuulata Klassikaraadiot, sest nemad vahendavad hulgaliselt kodumaist muusikat.

Keskendu esmalt meloodiale, mitte sõnadele. Kuula, kuhu ta sind viib, mis pillide vahele põimub ning kuhu pärale jõuab. Jälgi ja ära lase lahti. Kui teos on lõpusirgel või kuulatud, siis alusta uuesti. Otsi midagi, mida sa esimesel korral tähele ei pannud, näiteks mõnd motiivi, mida mängivad flöödid, mis kaunistavad peateemat, või kõrvalteemat, mis kõlab taustal. Mida teevad kõige madalamad pillid, mida nemad mängivad? Aga kõige kõrgemad? Kas suudad eristada eri instrumente ja meloodiaid saatest? Milline on tervik?

Nüüd, mil teos on kõlanud vähemalt kaks korda, ürita mõista, mida sa tunned. Millest teos räägib, mis emotsioone see sinus tekitab – kas ta on täis naeru, tõredust, kergust, melanhooliat, rahulolu või midagi kolmandajärgulist? Otsi kindlat sõna, millega teda iseloomustada. Mina üritan tavaliselt piirduda ühe sõnaga. Mõttelise läbipaistvuse saavutamiseks meeldib mulle kuulata **Rautavaarat**, mõtteenergia ohjeldamiseks **Ligetit** või Schnittket, sest nende puhul on väga palju sellist, mida jälgida. Täieliku sotsiaalse eraldatuse saavutamiseks valin tavaliselt **Xenakise** „Keqropsi".

Usalda oma maitset, kuid esita talle ka väljakutseid – muusikale tuleb laagerdumiseks aega anda.

Missuguse pildi maalib su silme ette **Claude Debussy** teos „La Mer"? Leian, et just impressionistid on helidega maalimises kõige oskuslikumad. Eks oli ka nende idee anda edasi muljet ning seeläbi emotsiooni. Kõrvutada võib neid ajastukaaslastest maalikunstnikega. Debussy „Merd" kuulates võiks kangastuda silme ette sillerdav vaade hommikukumas kiiskavale merele, mis hakkab üha rohkem kuju võtma, kuju muutma. Milliseks ta muutub, millise arengu meri läbi teeb? Tundub, et veetemaatika oli 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul üsna populaarne. **Maurice Raveli** „Jeux d'eau", tõlkes „Vetemängud", peaks samuti illustreerima mänglevat vett, vee häält.

Ära sunni end kuulama midagi, mis sulle sugugi ei meeldi. Kuigi siin on üks konks. Ka sellistele teostele võiks šansi anda. Võimalik, et helindi eesmärk ongi sinus vastumeelseid emotsioone tekitada. Minule näiteks ei meeldinud **Mahleri** sümfooniad üldse. Ma ei saanud aru, miks peaks keegi hoolima vabatahtlikult sellest pikaldasest venivast muusikast. Käskisin endal arvutult Mahleri 1 sümfooniat kuulata ning pärast kuuendat korda hakkas arvamus varmalt kiiva triivima, s.t hakkasin Mahlerit ja tema sümfooniaid südilt armastama. Seega usalda oma maitset, kuid esita talle ka väljakutseid – muusikale tuleb laagerdumiseks aega anda.

Kui tulla tagasi Allikvee võrdluse juurde, on muusika justkui mõni raamat. Romaani lugedes tuleb hooti võtta peatüki lõpus hetk, et arutleda endamisi, mida sai äsja loetud. Mida üritab teos mulle öelda, kuhu ta võiks kulmineeruda, missugune puänt mind ees ootab, kui ootab? Samamoodi on helitööga – talle tuleb anda aega ning talle tuleb pühenduda. Märgata teemade taasesitumisi, kaalutleda *crescendo*'sid ja kõlavat vaikust – seda, kuhu nad mind viia tahavad. Muretseda ei tasuks selle pärast, mis ei olnud arusaadav, vaid mõtiskleda selle üle, mida kõlanud teos andis. Eelistuste põhjendamine, nendest rääkimine, arutlemine on muusikalähedase inimese üks lemmiktegevusi – mõistes, et sulle meeldib üks teos rohkem kui teine, et sulle meeldib üks interpreet rohkem kui teine, ning osates oma seisukohta põhjendada, oled sa astunud pika sammu klassikalisele muusikale lähemale.

Klassikaline muusika on liiga lai valdkond, et jätta see avastamata, liiga kaunis ja omas kauniduses haruldane, et seda mugavusest ignoreerida. Temani võib pääseda igaüks, kel on selleks huvi – pole ta midagi nii tüsilik –, see nõuab vaid viitsimist ja pisku hakkamist. Loodan, et äkki mõjutas kedagi süvamuusika kuulamisega kaasnev elitaarsus, mõnda hoopiski huvi, mida üritasin klassikalise muusika mugandamisega lugejas esile kutsuda; või lihtsalt lugemisrõõm. Võib-olla suudate vastata tulevikus ka küsimusele, kas muusika on võimeline kedagi muutma. **Murakami** vähemasti arvas oma teoses „Kafka mererannas" niimoodi.

Arstid ütlevad meile, et sotsiaalne eraldatus on südamehaiguste riskitegur, **Robert Browning** kirjutab, et muusikat kuulates kaob ta üksindustunne. Psühholoogid seletavad, et emotsioonide väljendamine on tervislik, **Tolstoi** arvas, et „muusika on emotsioonide kiirkiri". Kliinikud õpetavad, et inimlik soojus võib hävitada rohkelt hädasid, ja **Shakespeare** kuulutas: „Kui muusika on armastuse toit, siis mängi edasi." Päevil, mil valitses Apollo, selgitas **Platon**, et „muusika on moraaliseadus. See annab hinge universumile, tiivad kujutlusvõimele ning võlu ja elevuse elule ja kõigele muule".

[1] *Morley, P. 2014. Pop belongs to the last century. Classical music is more relevant to the future. – The Guardian, 21.09.*
[2] *McAlpine, F. 2018. Has pop music lost its fun? – BBC, 12.01.*
[3] *Burton-Hill, C. 2014. Does pop belong to the past? – BBC, 21.10.*
[4] *Carlson, B. 2010. How to Listen to Classical Music, and Enjoy It. – The Atlantic, 09.06.*
[5] *Music and health. – Harvard Health Publishing, 2011.*

UUS EESTI BIIT

LAURI-DAG TÜÜR

Fotо: Evert Palmets

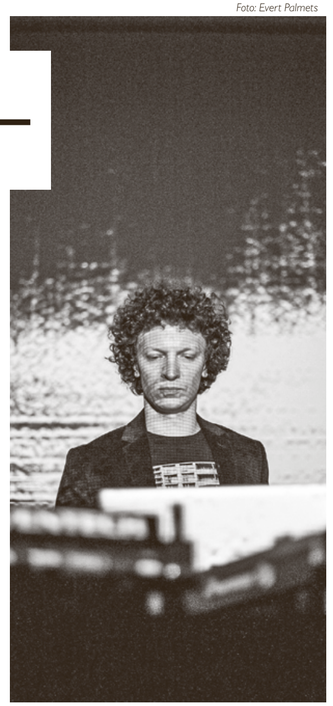

Küsis **Mariliis Mõttus**

Helilooja Lauri-Dag Tüüri album „Polar Night Jet” on tõukunud sügistormidest ja filmiatmosfääridest. See, mis lugu plaat jutustab ja kuhu viib, on aga kuulaja enda tunnetada.

Oled öelnud, et sinu jaoks on muusikas oluline pikema vormi loomine, mis haaraks kuulaja kaasa ega laseks teda lahti enne lõppu. Mida sa oma loominguga kuulajale lood ja mida sa tahad sellega edasi anda?
Muusika aitab kirjeldada maailma, millega ma aegajalt justkui mingi kontakti saavutan. See on üks avaram maailm, mis avab ennast hetkedel, mil näen enda ümber imet. Mul puudub oskus anda seda edasi sõnadega, seetõttu on minu väljendusvahendiks muusika. Pikem vorm annab võimaluse sellesse abstraktset laadi kohta sügavamale sisse minna.

Kuidas „Polar Night Jet” sündis ja mis lugu see jutustab?
„Polar Night Jet” sündis suuresti kümme aastat tagasi. „Arcus Cloud” oli esimene lugu, mille tegin pärast bänditegevuse lõpetamist. Mäletan, et olin ühel sügisel paar nädalat üksi Hiiumaal ja randades jalutades hakkas kujunema üks sügistormidest kantud vorm. Seda oli vaja hakata helidesse tõlkima. „Polar Night Jeti” algimpulsiks oli aga näiteks Gaspar Noé „Ootamatu tühjus”, mis just siis kinno jõudis. Kui hakkasin panema kokku plaati värskemast materjalist, siis avastasin, et kahest varasemast ja ühest natuke uuemast loost („Metamorphosis”) moodustub hea tervik ja esmalt oleks vaja see albumiks vormistada. Ma ei tahaks hakata kuidagi sõnastama, millest see lugu jutustab. Esiteks põhjusel, et ma ei oska, ja teiseks ma arvan, et oma isikliku narratiivi loob iga kuulaja endale ise ning minu muusika aitab tal sellesse sisse minna. Mulle on alati tundunud, et muusika on kuulaja oma. Arvan, et olulisem sellest, mida mina mõelnud olen, on see, kuhu muusika kuulaja viib.

Mis sulle „Ootamatu tühjuse” puhul mõjus? Mis teised linateosed on sind pildikeele või muusikaga köitnud?
Mulle toimis selle atmosfäär. Mäletan, et olin mitu päeva selle filmi mõju all. Värskematest elamustest meenub Andrei Zvjagintsevi „Leviaatan”. Samuti Ben Riversi ja Ben Russelli „Loits pimeduse peletamiseks”. Selle filmi puhul meeldis mulle väga julge vormilahendus. See on miski, mis mind ka muusikas väga huvitab. See, et sa jõuad kuhugi, kuhu sa ei oleks osanud ette kujutada.

Kuigi plaadi lood on valminud kümme aastat tagasi, mõjub see ometi ajakohaselt. Mil määral sa muusika loomisel *zeitgeist*'ist lähtud?
Ega ei lähtu. Teadlikult vähemalt mitte. Mul tekkis lapsena harjumus elada rohkem oma väljamõeldud kui pärismaailmas ja võib-olla seetõttu ei tundnud ma erilist vajadust kollektiiviga suhestuda. Ma justkui jälgiks ühiskonda kõrvalt, mitte ei ole osa sellest. Kohalolekut tunnen siis, kui olen üksi looduses. Kui muusikatrendidest rääkida, siis poolnaljaga võin öelda, et paar kuud tagasi sattusin nägema rahvusvahelist plaadimüügi edetabelit ja avastasin, et esikohtadel olijate nimesid nägin esimest korda.

Kas sulle tundub, et su looming on nende aastate jooksul muutunud?
Raske öelda. Iga uue looga alustan justkui otsast peale, millegi uuega.

2014. aastal andsid sa Plektrumi festivalil metsakontserdi, kus kasutasid ka metsahelisid. „Polar Night Jet” viitab samuti suhtele loodusega. Mil määral loodus praegu su muusikat dikteerib?
Ma ei ütleks, et loodus dikteerib mu muusikat, aga looduses viibides tunnetan selgemalt oma kohta maailmas. Oluline eristub paremini ebaolulisest. See loob hea pinnase loometegevuseks. Linnakeskkonnas kipun ma enda jaoks natuke kaotsi minema ja inspireeritud seisundi saavutamine on keerulisem.

Sa oled loonud muusikat ka filmidele, sarjadele, dokfilmidele, näitustele ja teatrietendustele. Mille järgi sa tavaliselt otsustad, mis töid sa vastu võtad?
Tuleb tunnistada, et ma ei ole pidanud eriti töid ära ütlema. Ju siis on pakutud parajas koguses ja huvitavaid asju. Mul on ühtlasi vedanud, et olen sattunud tegema koostööd inimestega, kes on mind usaldanud ja andnud tihtipeale täieliku loomevabaduse. Selle eest olen ma neile väga tänulik.

Sa mainisid, et sinu jaoks on oluline, kuhu su muusika kuulaja viib. Kas sulle endale meenub mõni kontsert või helitöö, mis on tekitanud täiesti omamoodi maailma?
Iga kontsert tekitab ilmselt mingi oma maailma. Iseasi on see, kui palju see maailm konkreetset kuulajat kõnetab. Esimesena meenub aastal 2009 toimunud Arild Anderseni trio kontsert Mustpeade majas. See oli vapustava energiaga ja on seetõttu väga eredalt meelde jäänud.

Pane kõrv peale: lauridag.com

KUULA IDA RAADIOST

LET ME JUKE

Fotо: IDA Raadio

„Let Me Juke” keskendub Chicagost pärit põrandaalusele tantsumuusikale, mida kutsutakse *juke*'iks ja *footwork*'iks. Nüüdseks toimub selles valdkonnas palju põnevat üle kogu planeedi ja seda tunni jooksul kokku miksitaksegi. Tempo on 160 lööki minutis, rütmid retsid ja DJd pikka juttu ei tee.
Let Me Juke kui rühmitus aktiveerus koos IDA Raadioga 2018. aasta kevadel, kui Heiko Kasele saadet pakuti. Heiko kutsus kaasa Kadri Kaljuranna ja Timo Birkeni, kes olid jõudnud juba luua Sihtasutuse Juke'i ja Footworki Kaitseks. Viimasena liitus Lauri Veski, kes asjatab ühtlasi saates kõige rohkem mikrofoniga.
Siinkohal tervitatakse rühmitust Booty Powder, kes oli Tallinnas juba varem *juke*'i ja *footwork*'i pidusid korraldanud. Nendega koos on tehtud üritusi Svetas, Kolmes, Kivis, Kauplus Aasias ja isegi Puljongibaaris. Kusjuures, Booty Powderi Johan on nii sage saatekülaline, et teda võib peaaegu LMJi kummitusliikmeks pidada.
Külalis-DJsid on olnud teisigi, nii putkas kohapeal kui ka saadetud mikksteipide vahendusel. Ja tuleb veel. Kodumaiseid *track*'e on üritatud samuti ette mängida, aga neid võiks tegijate arvates palju rohkem olla. „Kuulake saadet, tulge peole ja siis tehke kodus ise palju paremaid lugusid! *RIP* DJ Rashad,” kuulutab nelik. Järgmine „Let Me Juke” on eetris 23. juulil kl 21.

HU.MIX

Fotо: IDA Raadio

IDA Raadioga juba selle avamisest peale koos sammunud saate „HU. mix” vedaja Hannaliisa Uusma tervitab kuulajaid IDA konteineris kord kuus, pakkudes esmaspäevaõhtusse tunni jagu eksootilist elektroonilist muusikat. Üldiselt komplekteerib Hannaliisa saadeteks kokku vanad ja uued leiud, millesse ta on ammu või värskelt nii-öelda kinni jäänud, ning nende hulgas on alati ka midagi eestimaist.

Aeg-ajalt juhtub, et „HU.mixi” paneb kokku mõni saatejuhile armsatest ja inspireerivatest inimestest, näiteks Inga-Vatsk Laasner, Kristin Pärn või Johannes Naan.
Žanriliselt on „HU.mixi” assortiis esindatud *leftfield disco*, *house*, räpp, eksperimentaalne muusika, *techno*, *indie*-soul ning *indie*-popp.
„„HU.mix” on mulle väga kallis ja mõnus, tõsi, ka üsna eriline võimalus veeta IDA kesklinna kuubikus üks lummav lemmikmuusikasse kadumise tund, et siis restardituna jälle argiellu astuda. Olen kuulnud, et mõni on veel sellest tunnikesest iga kuu lummatud,” ütleb Hannaliisa. Järgmine „HU.mix” on eetris 15. juunil kl 16.

IDA ON KULTUURIPLATVORM, MIS TEGUTSEB *ONLINE*-RAADIO JA SÜNDMUSTE KORRALDAJANA TALLINNAS JA HELSINGIS. KUULA RAADIOT AADRESSIL *IDAIDAIDA.NET*.

Fotо: Henrik Ehte

jonas.f.k – buda.01
(TIKS, 2020)
■■■■□

Kuulas Kaspar Viilup

Eesti kõige stiilipuhtamast – ja seetõttu ehk ka pisut steriilsena mõjunud – *indie pop*'i ansamblist Frankie Animal tuttavaks saanud Jonas Kaarnamets elas mõnda aega Budapestis ja hakkas laulma. Mina laulda ei oska, aga äkki peaks ka mingi reisi ette võtma, ehk tuleksid varjatud anded välja? Nali naljaks, kuid tõepoolest, Kaarnametsa sooloprojekt mõjub kodumaises popmuusikas kui värske tuul, mida ei osanud kuidagi oodata. Heas mõttes muidugi.
Avalugu „Rockenrollah'” on pealtnäha kui lahjendatud garaažirokk, mis meenutab Jack White'i sooloalbumeid, eriti just 2012. aastal ilmunud „Blunderbussi”, aga kui White on alati maksimalist, siis Kaarnamets laseb väikestel elementidel loo üle võtta. Õrn vile, nakkav kitarririff või pehme trummirütm – ta kasutab rokkmuusika elemente elektroonika loogika järgi. Kohati meenutab ta sellega Erki Pärnojat, kes kaugeneb oja plaadiga üha enam roki ja džässi mustritest ja läheneb abstraktsele elektroonikale.
Erinevaid mõjutusi paistab aga siit-sealt veel. „m00n” koos Marie Vaiglaga on kui suvine *shoegaze*, „Special” rändab kuskil Kali Briisi nohikupopi radadel, aga on veel laisem ja nõtkem. Tervikpildis jääbki jonas.f.k debüüdist meelde eriti täpne ja stiilne produktsioon, mis paneb muusika lõplikult särama.
„buda.01” ei anna meile täpset vastust sellele, kuhu Jonas Kaarnamets muusikaliselt edasi liigub. Tema soolodebüüdil on nii rokki, elektroonikat kui ka tipptasemel moodsat poppi, seega näitab ta nende viie looga lihtsalt oma võimeid. Temalt võib veel suuri asju oodata, ma olen kindel.

Kruglov-Sooäär Quartet – Tchaikovsky
(ArtBeat, 2020)
■■■■□

Kuulas Vootele Ruusmaa

Kruglov-Sooäär Quarteti album „Tchaikovsky” pöörab kuulsa vene helilooja Pjotr Tšaikovski loomingu pea peale, mängides eri võtete, dünaamikate ja ideedega ning moodustades tempoka ja kireva värvipaleti. Saksofonist Aleksei Kruglov on kuulus Moskva džässmuusik, kes on andnud Jaak Sooäärega eri koosseisudes välja juba mitu albumit. Kõnealune kvartett on väljastanud neist neli ja võtnud fookuse alla vene heliloojate loomingu (eelmisel plaadil „The Mighty Five” pöörati tähelepanu Mussorgski, Rimski-Korsakovi, Borodini ja Balakirevi meistriteostele). Selle albumiga tähistatakse Tšaikovski 180. sünniaastapäeva, mistõttu kõlavad kuulsad meloodiad „Pähklipurejast”, „Luikede järvest”, „Jevgeni Oneginist” jne. Kauamängivat „Tchaikovsky” ei saa iseloomustada käibefraasiga „flirt klassikaga” – selles on toorust, improvisatsiooni, plahvatuslikkust, kuid samas selgeid ja ilusaid harmooniaid. Korrapära ja korrapäratus, hea ja kurja võitlus muudavad kuulamise emotsionaalselt laetuks ja kaasahaaravaks. Vastandused on selgelt välja joonistatud ja seetõttu on plaat äärmiselt mahlaka dramaturgiaga. Vabaimprovisatsioon, julge kõlavärvide otsing ja vahelduvad tempod pingestavad veelgi Tšaikovski muusikalist materjali, luues omamoodi intriigi: kas Tšaikovski tuntuid viise võiks võtta kui traditsioonilist džässistandardit; kas klassikalise ja džässmuusika vahele on võimalik siiski silda luua?
Eks iga vaataja ja kuulaja ole kuningas hindama. Mina usun, et silda luua ja teisel pool oodata saab (vaid) avatud meelega. Igavus seda plaati kuulates igatahes ei kimbuta.

Dramamama – Uphill Battle
(2020)
■■■□□

Kuulas Kristjan Karron

Dramamama võib tunduda mõnele muusikafännile kui veteranbänd, kuid „Uphill Battle” on kõigest nende kolmas album. Eelmise väljalaskega on aga vahet oma kaheksa aastat ning plaadi kuulamisel kõlab see läbi – esimesest laulust viimaseni kinnistub pilt sõbrast, keda pole kaua näinud, kuid kes nüüd kuuspaki külma joogiga ukse taha ilmub ning kellega saab pidada maha laheda õhtupooliku. Puudu jääb küll nooruslikest koerustest, sest kunagisel põrgukoeral on nüüd triiksärk seljas ja lips ees, isegi kui ülemine nööp on lahti jäetud.
Sellest hoolimata oleks ülekohtune nimetada plaati keskearokiks, sest tegemist on sundimatu kogemusega. Esimesel palal „End of the Line” on korralik *road movie*'sse sobiva suvehiti maik, kuid seda autentse ning siira *vibe*'iga. Muusika ise hüpleb pidevalt *indie* ja peavooluroki vahel; vaid „If Only the Night” laseb bändiliikmetel end veidi rohkem sirutada. Üldiselt on aga albumil selline anonüümne energia; justkui ergas tapeet, mis tõmbab tähelepanu, kuid kuidagi väga täielikult ikka ei kütkesta.
Kõige mainitu koosmõjul tekib tunne, et lauludel on kõvasti rohkem potentsiaali kontserdivormis – särtsu, mis jääb kõrvaklappidest kuulates puudu, leidub laval ning publikus kindlasti kamaluga. Neil paladel on selgelt sotsiaalne loomus, mida on parim nautida sumedal suveööl koos sõpradega, olgu see autoraadiost või lavakõlaritest. Elav muusika elavatele inimestele.

Pillikud – Metsaunelm
(Playground Music, 2020)
■■■■□

Kuulas Mihkel Braun

Pillikuid on seitse. Nad tulid kokku 2014. aastal, vahetasid seejärel liikmeid ja nüüd valmis neil debüütplaat „Metsaunelm”. Selline huvitav džässi ja pärimuspopi sugemete lõngakera, mis hargneb kaheksaks õhulise tunnetusega looks. Lendlevate helide kõrval sobitub pealkirjaga valatult ka Eduard Wiiralti teose ümber seatud albumikujundus.
Plaadil domineerivad reeglina pigem džässivõnked – pole ka ime, viis pillikut on kutselised džässmuusikud –, kuid samas on näiteks nimilugu või „Neiukesed noorukesed” meelsamini folk. Žanripiire ületades polegi vaja otsida ilmalati piinlikult tasakaalus kompromissi. Just sedalaadi maitsekalt omatahtlik ja -nägemuslik lähenemine hoiab skeenesid värskena.
Instrumentaalidel on kuulajale üksjagu öelda ja vokaalid kõnetavad. Seejuures on huvitav, et mitmekülgsust ei leia ainult lugusid omavahel võrreldes, vaid helivärvingud vahelduvad ka lugudesiseselt. Nõnda mängitakse näiteks alul atmosfäärikohaselt melanhoolset, kulnomalvalikku akordionit kasutav „Petmine” ümber kaasahaaravaks mustlasdžässiks ning sarnast tegumoodi võib kuulda-näha ka palas „Kiigetegu”, mille keskpaik murrab end järsult amatavatest mustritest lahti, et purunenud kiik *free jazz*'i saatel korda teha, naastes lõpuakordideks tagasi hoogsasse poppi. Ja see töötab!
Üldmuljena imetore seltsiline suvise loodusunelma avastamisel, aga ka laupäevahommikuste pannkookide kõrvale.

YASMYN – Illusions
(2020)
■■■■□

Kuulas Tanel Matsalu

„Poolikuid punkte me ei pane, vali siis ikka 6 või 7,” sain vastuseks, kui tahtsin panna YASMYNi esikalbumi „SlowFall” arvustusele hindeks 6,5 punkti. Hetkeemotsiooni najal jäi siis hindeks 6. Tagasi vaadates oleks teos väärinud rohkem punkte, sest tegemist oli erakordselt tugeva debüüdiga.
„SlowFallil” tekkis konflikt selle vahel, et plaat proovis järgida liialt populaarseid *urban*-muusika trende, kuid kogu teostus oli selle juures väga *underground*. Põhiküsimus kõnealuse minialbumi puhul ongi, kas artist on leidnud enda *sound*'i või jätkuvad otsingulised helikatsetused? Kuigi YASMYN ei pea ennast popmuusikuks, tundub mulle, et sügaval sisimas on ta teinud valiku just selles suunas. Seda reedavad tohutu pühendumus ja töö, mida ta iseseisva artistina enda loomingusse, identiteeti ja brändi paiskab. See on edu valem, mis annab eeldused saada ühel heal päeval rahvusvaheliseks täheks. „Illusionsil” liugleb ta edasi moodsatel *rnb* helimaastikel, kuigi meeleolu on muutunud tumedamaks ning see kajab ka sõnadest. Räppi on vähem, laulmist aga rohkem ning ka kaanepildilt vaatab vastu tõeline souliileedi. Produktsioonis on kuulda keerukat helidisaini, mille tulemuseks on atmosfääriline ruumi täitev kõla. Riimid on esitatud soravalt, refräänid tunduvad aga nõrgapoolsed, sest pikalt need peas kumisema jääda ei taha.
Kohalikus *rnb*-skeenes YASMYNile praegu vastast ei leidu ning ta jätab ka paljud armastatud raadiopopparid häbisse, kuna kvaliteedilt on ta neist valgusaastaid ees. Sära edasi, lihvimata teemant.

Lexsoul Dancemachine – Lexplosion II
(Funk Embassy Records, 2020)
■■■■□

Kuulas Tauno Vahter

Uute edukate bändidega kaasneb tihti kaks spetsiifilist rõõmu: leidmine ja ootamatus. Leidmine on rõõm mõistmisest, et orbiidile on ilmunud midagi uut ja huvitavat. Ootamatus on natuke haruldasem nähtus, mis eeldab täiesti uut lähenemist või seda, et mingis stiilis ei oleks eriti osanud eeldada kellegi esiletõusu. Kui mõelda viimase kümnendi eesti bändidele ja artistidele, võiksid sellised kooslused olla näiteks Super Hot Cosmos Blues Band, Dead Furies, Lexsoul Dancemachine ja viimase aja värskeima sõõmuna Rita Ray, kes jagab eelmisega plaadifirmat ja osalt ka muusikalist pärandit.
Hea küll, ilmselt ei ole 1970ndate *funk*-kõlaga kooslus Eestis päris sama üllatav kui didžeriduu-*metal*'it või kõrilaulu-*industrial*'it pakkuva bändi läbimurre tavaraadiosse. *Funk* on olemuselt suuresti just peo- ja tantsumuusika ning juba üksnes see laiendab nende kuulajaskonda märgatavalt, isegi rahvusvaheliselt. Eestlaste kohta *live*'is ebatavaliselt hoogne Lexsoul Dancemachine on nüüd avaldanud oma kolmanda plaadi „Lexplosion II”, mis jätkab üldjoontes esikplaadi „Deus Lex Machina” ning aastal 2017 ilmunud „Sunny Holiday in Lexico” joont, kuid kõla tundub seekord natuke produtseeritum. Saatetekst ütleb, et vaatamata karantiinile on seekordki kasutatud n-ö võõrtööjõudu, kaasa löövad ameerika kitarrist Cory Wong, löökpillidel Luiz Black ja viiulil Liis Lutsoja. Tulemus on kaheksa looga rütmikeskne plaat, mille meeldejäävaimad palad on „Nu Reality”, „Money” ja „Supersoul”. Kuigi lihvituma heliga on läinud natuke kaotsi ka nurgelist plahvatuslikkust, mida võis kuulda esikplaadi lugudes „Beef Grinder” ja „Tell Me, Tell Me”, leidub siiski äraspidist huumorit, näiteks Hooandja lehel toetajatele jagatud nänni seest võis leida muu hulgas ka aluspüksid.

VIHJE

Seismograafid on seoses Lexsoul Dancemachine'i uue plaadi „Lexplosion II” kuulajatele *live*'is esitamise ootusega juba ammu punases. See võimalus tuleb 3. juulil vabas õhus ning koos külalisartistidega Seltskond Pargis ja Rita Ray. Sündmuse asukoht selgub peagi. Hoia infol silma peal: *facebook.com/lexsouldancemachine*

TERE TULEMAST TEHNODEELIASSE!

Kumu väljus eriolukorrast Ando Keskküla näitusega, mis tegeleb muu hulgas vahendatud tegelikkuse ja tehnoloogiliste arengutega.

Intervjuu **Anders Härmiga**. Küsis **Keiu Krikmann**, pildistas **Mikhel Ernits**

Alates 22. maist saab Kumus näha Anders Härmi kureeritud näitust „Ando Keskküla. Tehnodeelia ja tegelikkus", mis annab ülevaate Ando Keskküla (1950–2008) kunstist alates 1960. aastate teisest poolest kuni tema viimaste loomeaastateni 2000ndate alguses. Keskküla on jäänud Eesti kunstilukku mitmekülgse ja tulevikku vaatava kunstnikuna ning kõrgelennulise ja kohati vastuolulise persoonina, kes tegutses ka kuraatori ja näitusekujundajana ning oli aastatel 1995–2005 Eesti Kunstiakadeemia rektor.

Keskküla on ühes telesaates öelnud, et teda huvitasid tööstuslikult toodetud esemete ilu ja inetus, funktsionaalsus ja banaalsus.

Näitus jookseb läbi päris mitme kümnendi – alates 1960. aastate lõpust kuni nullindate alguseni. Selle aja jooksul vahetab Keskküla mitmeid kordi meediumit, liikudes maali juurest installatsiooni ja meediakunstini välja. Samas huvitavad teda kogu elu mingid kindlad teemad: tehnoloogia ja reaalsuse, tehnoloogia ja looduse suhe, kunst kui tegelikkuse vahendaja, materiaalsus jm, kusjuures mitmed neist on ka viimastel aastatel kaasaegses kunstis taas aktuaalsed. Miks otsustasid võtta kuraatorina vaatluse alla just tehnoloogia ja tegelikkuse suhte Keskküla loomingus?

Õigupoolest on seal küll kaks motiivi, mis on omavahel tihedalt läbi põimunud. Ühelt poolt siis Keskküla eriline suhe tehnoloogiaga, mida ma käsitlen tehnodeelsena – tehnoloogia, mis muudab tajusid ja subjekti ning selle kaudu ühiskonda, on üks motiiv, mis sigines tema loomingusse 1970. aastate alguses ja väljendus esimest korda selgemalt võib-olla tema diplomitöös ehk joonisfilmi „Bluff" kavandites ja stsenaariumi plaanis. Selgelt domineeris see 1990. aastate interaktiivses loomingus. Teisalt mõistsin ma nii tema hilisemasse kui ka varasemasse loomingusse süvenedes üha enam tema n-ö kõige olulisema, hüperrealistliku perioodi kõrval, et reaalsuse ja selle kujutise suhe oli miski, mis oli talle popiperioodi töödest kuni tema viimase maaliseeria „Bonnard'i toani" äärmiselt tähtis.

Keiu Krikmann on kirjutaja, tõlkija ja kuraator.

Avastasin näitust tehes, kuivõrd kaalukas on tema loomingu mõistmisel ta ERKI disainiõppe taust. Sellest tulenevalt oli tal spetsiifiline suhe asjade ja inimese kujundatud keskkonnaga ning sellest tulenevalt lähtus tema looming algusest peale ühiskondlikust perspektiivist – asjadest, tehiskeskkonna problemaatikast, mis oli toona tooniandev teema, ja sugugi mitte romantilisest kunstnikumüüdist. **Leonhard Lapin** on maininud, et kui Keskküla ja **Andres Tolts** ERKIsse astusid, tõid nad popkunsti endaga juba kaasa. See huvi oli neil tekkinud juba keskkoolis, kus nad mõlemad **Ludmilla Siimu** käe all õppisid. Just popkunst andiski Lapini sõnul suuna noorte arhitektide ja disainerite seltskonna, kes moodustasid rühmituse SOUP (*SOUP'69 oli 1968–1971 Tallinnas tegutsenud kunstirühmitus* – toim.), otsingutele. ANKi (*ANK'64 oli aastatel 1964–1969 Tallinnas tegutsenud kunstirühmitus* – toim.) põlvkond oli end selleks ajaks kehtestanud ja ka ANKil oli oma popilik liin ning see oli toona tähtsaim alternatiivse kunsti rühmitus. Keskküla on aga ühes telesaates öelnud, et see oli nende jaoks liiga *soft*, sest neid huvitasid tööstuslikult toodetud esemete ilu ja inetus, funktsionaalsus ja banaalsus.

Disainikateeder oli tollal mingis mõttes kõige edumeelsem ja avatum kateeder, kuna disaini peeti vähem ideoloogiliseks kui kujutavat kunsti, ja see andis Keskküla loomingule olulise impulsi. Üks põhjus, miks Keskküla on Eesti kunstimaastikul nii eriline persoon, võibki ehk tuleneda sellest, et tema väärtused kunstis, arusaamad teooriast jms erinesid algusest peale traditsioonilise maaliharidusele saanud kunstnikest. Tema tegi kunsti pigem nagu disainer ja lähtus oma loominguski kaudselt radikaalse ja transformatiivse (keskkonna)disaini ideedest.

Sa mainisid tehnodeeliat, terminit, mis figureerib ka näituse pealkirjas. Mis see on ja kust see tuleb? Minu teada ei ole see Eesti kunstiajaloos väga laialt kasutatud mõiste, meenub ainult üks Rühma T manifest.

Jah, see on **Urmas Muru** ja **Raoul Kurvitza** „Tehnodeelse ekspressionismi" manifestist laenatud mõiste. Keskküla ise seda ei kasutanud, aga mulle tundus, et see võimaldab ühendada kaks motiivi, mis on Keskküla puhul lahutamatud. Üks on psühhedeelia, inimese tajudega mängimine ja teine tehnoloogiline progress, tehnoloogilised muutused ühiskonnas. Veel üks põhjus on see, et nii psühhedeelsed kui ka tehnodeelsed *trip*'id võivad halvasti lõppeda. Keskküla mõtlemises ja tema isiksuse juures oli hästi tähtis utoopiline mõõde, visionäärlik futuroloogiline perspektiiv suhetes maailma ja tehnoloogiaga, kuid seal kõrval olid alati ka düstoopilised võimalused ja tehnoloogiaga seotud hirmud, n-ö *bad trip*'i kartus. 1990. aastatel hakkas ta ühena esimestest (ja mitte ainult ühe esimese kunstnikuna) tundma huvi uue tehnoloogia, interneti arengute ja meediafilosoofia vastu. Väga keerulistes oludes asutas ta „Interstandingu" *(1990. aastatel toimunud uut meediat ja kunsti käsitlenud näituse- ja konverentsisari* – toim.). See oli aeg, mil internet oli alles n-ö lapsekingades ja sellega olid seotud kõikvõimalikud kommunikatsiooniutoopiad. Teisalt on motiiv inimese tahtele allumatust tehnoloogiast jälitatav ajas tagasi vähemalt „Bluffini". See on düstoopiline lugu mehest, kes on asjade lummuses ja mattub lõpuks nende alla. Sedasama motiivi võib kohata tema installatsioonis „Hull büroo" aastast 1997 või joonisfilmis „Jänes", kus tehases kogemata produtseeritud mehaaniline jänes ellu ärkab.

Mingis mõttes võib öelda, et Keskkülal oli asjadega selline armastuse ja vihkamise suhe. Disainerina oli ta mures kitšlike vormide pärast ning tahtis, et disain oleks parem ja funktsionaalsem. Teisalt jagas ta marcuselikku ja mcluhanlikku uusvasakpoolset positsiooni ning oli asjade ülemvõimu suhtes kriitiline.

Tal oli üks tore mõte, mis mulle ühest vanast telesaatest meelde jäi, et asjad on mitmes mõttes piiripealsed, need on korra ja kaose, lagunemise ja loomise vahepeal.

Pidevalt teel korratuse suunas!

Küsisin ennist tehnodeelia kohta ka seetõttu, et see mõiste kirjeldab protsesse, mida ka tänapäeval pidevalt käsitletakse, olgugi et teisi sõnu kasutades. Kuigi tehnoloogiast rääkimise keel muutub väga kiiresti, näivad suuremad küsimused ikkagi jäävat.

Näitusel on ka Keskküla maal „Finiš", mis kujutab spordivõistluse fotofinišit ja mille kohta sa kirjutad, et see jäädvustab vaadet tehnoloogilise silma kaudu. See meenutas mulle Katja Novitskova teoseid, mis nüüdisaegses võtmes sama temaatikat käsitlevad. Need kaks kunstnikku kasutavad erinevaid meediume ja asuvad ka ajas teineteisest kaugel, aga mingid paralleelid siin on. Siit edasi mõeldes tekib aga küsimus, millisest ja kelle tegelikkusest me räägime – tehnoloogiline vahendatus loob ju erinevaid tegelikkuseid. Kuidas sulle tundub, kus on Keskküla jaoks tegelikkuse piir, mis see tema jaoks on?

Tegelikkust uuris Keskküla oma loomingus algusest peale ja väga erineval moel, ka kõik tema pöörded loomingus olid seotud uute peatükkidega tegelikkuse ja kujutise suhete uuringutes. Ta on öelnud, et on tegelenud terve elu sellega, kuidas realistlik kujutis ei ole üldse realistlik, kuidas reaalsus libiseb kujutistes alati käest. Need küsimused olid tema jaoks väga olulised – kuidas kunst petab ja loob reaalsusest illusioone.

Keskküla mõtlemises oli hästi tähtis utoopiline mõõde, visionäärlik perspektiiv suhetes maailma ja tehnoloogiaga, kuid seal kõrval olid alati ka tehnoloogiaga seotud hirmud, n-ö bad trip*'i kartus.*

1980. aastatel jõudis ta mateeria juurde ja fotograafia muutus sekundaarsemaks. Tema loomingusse tulid sisse erinevad materjalid. Tal oli paar põnevat katsetust täiesti hullumeelsete, ebakonventsionaalsete materjalidega, mille ta maali pinnale kokku kühveldas. Ta oli väga terava ühiskondliku närviga, seetõttu mulle tundub, et ta sai väga hästi aru, et Eestis vahetunud režiim ja iseseisvumine on tühine muutus võrreldes muutusega kommunikatsioonivahendites – interneti tulek, inimestevahelise suhtluse teisenemine –, mis toob kaasa kogu reaalsuse mõiste muutumise. Võib ilmselt öelda, et ta oli teatud mõttes tehnoloogiline determinist. Ja see oli ka põhjus, miks ta oma loomingus uuele tehnoloogiale keskendus.

Ando kujutas muutusi ühiskonnas ette ikkagi tehnoloogiliste arengute kaudu – tehnoloogia ja disain on inimkonna käepikendused ja ühiskond muutub selles vallas toimuvate innovatsioonide kaudu.

Milline oli tema positsioon tehnoloogiliste arengute suhtes? Kas ta oli pigem vaatleja või jäädvustaja või soovis kuidagi ikkagi sekkuda? Hüperrealismi puhul räägitakse distantseeritud ja vaatlevast kunstnikupositsioonist. Samas kui temalt küsiti ühes intervjuus, kas ta on mõistuse- või tundeinimene, siis ta vastas, et tahaks öelda mõistuse, aga tegelikult hakkab ta asju tegema ikkagi mingisugusest tundest. Tehnoloogia puhul räägitakse aina enam ka emotsionaalse küljelisusest, tehnoloogia ja afekti seotusest.

Ma arvan, et üheksakümnendatel huvitas teda ühiskond laiemalt. Ma ei oska öelda, kas ta soovis osaleda muutustes kunstniku või ühiskondliku utopisti ja visionäärina. Usun, et natuke mõlemat. „Interstandingu" konverents, eriti esimene, tegeles ju laiemate küsimuste ja ühiskondlike protsessidega ega keskendunud pelgalt meediakunstile.

Kas ta oli pigem tehnooptimist või tehnopessimist?

Eks ta oli alguses optimistlikum, pärast pessimistlikum. „Interstandingutest" rääkides on ta ka ise tunnistanud, et esimene toimus internetioptimismi kõrghetkel 1995. aastal ehk ajal, mil tundus, et maailm muutub kohe egalitaarseks, kaovad ära suhtlushierarhiad, sest kommunikatsioon muutub kahesuunaliseks ja võimud ei saa seda enam ülevalt alla dikteerida. 1997. aastal internetivabaduse teemal „Interstandingut" tehes oli ta juba märksa pessimistlikum ning 1999. aastaks juba väga-väga kriitiline internetiga toimuvate arengute suhtes.

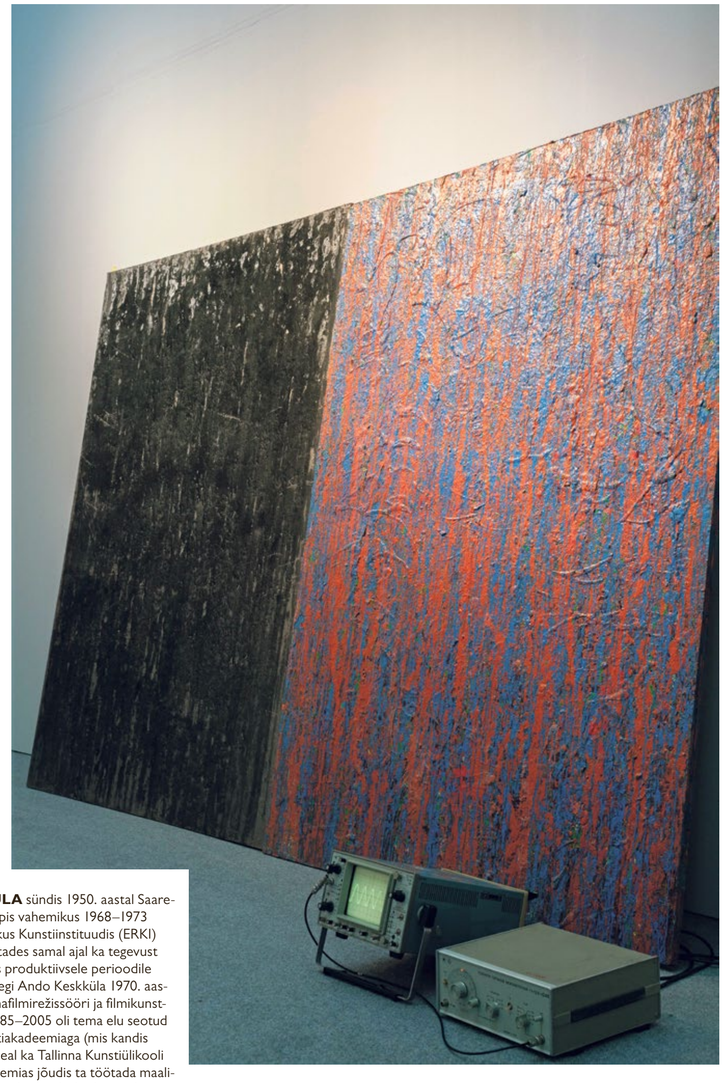

ANDO KESKKÜLA sündis 1950. aastal Saaremaal Põides. Ta õppis vahemikus 1968–1973 tollases Eesti Riiklikus Kunstiinstituudis (ERKI) tööstuskunsti, alustades samal ajal ka tegevust kunstnikuna. Lisaks produktiivsele perioodile maalikunstnikuna tegi Ando Keskküla 1970. aastatel katsetusi animafilmirežissööri ja filmikunstnikuna. Aastatel 1985–2005 oli tema elu seotud tihedalt Eesti Kunstiakadeemiaga (mis kandis lisaks ERKIle vahepeal ka Tallinna Kunstiülikooli nime). Kunstiakadeemias jõudis ta töötada maalikateedri dotsendi, multimeedia keskuse juhataja ja vahemikus 1995–2005 rektorina. Ando Keskküla on osalenud lugematul hulgal rahvusvahelistel grupinäitustel Saksamaast Brasiiliani ning ta esindas Eestit koos Jüri Ojaveri ja Peeter Perega 1999. aastal 48. Veneetsia biennaalil. 1990ndaid jääb kohalikus kunstiajaloos märkima ka Keskküla jõuline tegutsemine kuraatorina, eriti seoses Sorose Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuse näitustesarjaga „Interstanding". Kuigi kunstimeediumid võisid ajas muutuda, jäi Keskküla loomingus alati esiplaanile huvi selle vastu, millest koosneb see nüüdisaegne keskkond, milles me elame, ja mis vahendite kaudu me seda uurida saame. Olgu selleks hüperrealistlik tööstusruum või hulluks läinud büroomööbel. Tema töid leidub teiste hulgas nii Eesti Kunstimuuseumi kui ka Tartu Kunstimuuseumi kogudes. Ando Keskküla suri 2008. aastal Tallinnas.

Kui rääkida „Interstandingu" näitustest ja konverentsidest, siis mulle tundub, et Keskküla tegevus üheksakümnendatel kunstniku ja kuraatorina, näiteks nendesamade Sorose keskuse näitustega, käis väga ühte jalga ja need olid lähedalt seotud.

Üks aspekt, mis sellele näitusele ega kataloogi ei jõudnud, ongi Keskküla kuraatorina, mis minu jaoks on isiklikus plaanis äärmiselt oluline. Minu meelest olid 1997. aasta „Interstanding" või 1998. aasta graafikatriennaali kuraatorinäitus ühed silmapaistvaimad kuratoorsed sooritused Eestis üheksakümnendatel. Toonased rahvusvahelised näitused Eestis saab ühe käe näppudel üles lugeda. Need kaks eristusid nii kontseptuaalse kui ka ruumilise terviku loomise mõttes. Keskküla opereeris tegelikult väga laia haardega – ta oli kunstnik, kuraator, näitusekujundaja, EKA rektor, kunsti- ja kultuuripoliitik. Aga jah, mingis mõttes küsis juba „Aine aineta" 1992. aastal üsna lähedasi küsimusi – ainelisus, materiaalsus kunstis oli vastandumas dematerialiseeruvale, digitaliseeruvale kunstile.

Sa mainisid, et ta oli mingis mõttes ka visionäär. Millised olid tema tulevikunägemused? Kuigi ta tegeles tehnoloogiaküsimusega, mis käib sageli käsikäes tulevikku vaatamisega, siis ulmelist fantaseerimist tema loomingut pigem ei leia.

Andole olid hästi olulised kõige uuemad vidinad. 2000. aastate algul, mil me sattusime eri põhjustel üsna tihedalt lävima, võis ta sind surmani ära tüüdata

jätkub >

< eelneb

Ando Keskküla Raja tänava ateljees oma pooleliioleva maaliga „Nimeta", 1987. Foto: erakogu

Üheksakümnendatel oli tema oma põlvkonna kunstnikest ainus, kes soovis uute põlvkondade ja uute kunstiarusaamadega dialoogi pidada, ja ta ise osales aktiivselt selle kunstiväljа kujundamises.

Mihkel Ernits on viimased kolm aastat Londonis elanud ja töötanud vabakutseline fotograaf, lavastaja, etenduskunstnik. Esimese rollis pildistab ta peamiselt portreesid ja dokumentaalprojekte.

mingist järjekordsest uuest vidinast rääkides. Talle oli tähtis hankida neid endale enne kõiki teisi, sest ta tahtis teada, mida miski teeb, ja ta rõõmustas nende üle täiesti silmanähtavalt ja siiralt. Ta fantaseeris väga sageli, kuhu mõne uue vidinaga kaasnevad võimalused võivad välja viia ja kuidas need meie reaalsust muudavad. Ta viis ennast alati peensusteni kurssi igasuguste tehnoloogiliste arengutega. Teisalt, kui rääkida tulevikuvisioonidest, siis 1999. aasta installatsiooni „Hingus" kohta ütles ta ise väga selgelt, et see teos sündis tänu juhuslikult kuuldud infokillule, et aastal 2020 on Euroopa inimeste mediaanvanus 50 aastat, ta ise oli tol hetkel 49. See mõte, et 2020. aastal on pooled inimestest vanemad kui tema, võis teda ilmselt tublisti painata. „Hinguses" tegutsevad kaks 70-aastast vanameest, kes on sama vanad kui Ando ise oleks praegu, ja see on mingis mõttes siis tema enda tulevikku suunatud autoportree. Kuigi ennustused olid toona siiski pisut liiga pessimistlikud – tegelikult on Euroopa mediaanvanuseks erinevatel andmetel praegu 42,3–42,6 –, siis tema mõtted tulevikust ei olnud, nagu ennegi juba mainitud sai, alati nii üheselt ilusad.

Ando kujutas muutusi ühiskonnas ette ikkagi tehnoloogiliste arengute kaudu – tehnoloogia ja disain on inimkonna käepikendused ja ühiskond muutub selles vallas toimuvate innovatsioonide kaudu. See oli üks tema põhilisi arusaamu, milleni ta jõudis juba väga noores eas, ja üheksakümnendatel oli võib-olla kõige selgemalt näha, et see on tõesti nii. Pärast mõnda järjekordset Skype'i, Teamsi või Zoomi koosolekut võime ehk kõik tõdeda, et tal on olnud algusest peale õigus, kuigi see tõdemus ei pruugi meile meeldida.

Lõpetuseks, kas on mõni Keskküla idee, mille juurde sa ka väljaspool selle näituse ettevalmistamist ikka ja jälle tagasi tuled, mis on sulle kuklasse või südamesse eriliselt istuma jäänud?

Ma arvan, et ta on ikka tervikuna jäänud. Me puutusime 2000. aastate alguses võrdlemisi palju kokku ja hindasin teda ka inimesena kõrgelt. Ma ei oskagi mingit ühte asja välja tuua, aga ma olen teda tublisti juurde avastanud ja minu jaoks on see olnud igati mitmekülgne retk. Sain teada, et tal polnud kunagi korraga üks raud tules, vaid ta tegutses alati mitmel diskursiivsel väljal korraga. 1970. aastatel oli hüperrealismi kõrval metafüüsiline maal. 1980. aastate alguses maalis ta paralleelselt fotofragmentidega pilte ja ruumilisi abstraktsioone. Ta ei olnud kunagi ühe dimensiooni mees, tal olid alati alternatiivsed võimalused lahti; kui üks ummikusse jooksis, sai teisega edasi minna. See on ilmselt ka põhjus, miks ta suutis end pidevalt uuesti leiutada. Üheksakümnendatel oli tema oma põlvkonna kunstnikest ainus, kes soovis uute põlvkondade ja uute kunstiarusaamadega dialoogi pidada, ta oli kursis sellega, mida tehakse, ja ta ise osales aktiivselt selle kunstiväljа kujundamises. Keskkülal pole sestsaadik, kui ta kunstnikuna alustas, ühtegi kümnendit, kus ta poleks teinud mõnda kümnendi perspektiivis märkimisväärset teost. Tal on oma kultusperioodid, näiteks hüperrealismiperiood aastatel 1975–1980, aga olen absoluutselt veendunud, et 1990. aastate kunsti kontekstis ei ole näiteks „Hullust büroost" või „Hinguses" võimalik kuidagi mööda minna. Ta oli alati mängus sees ja kaasas.

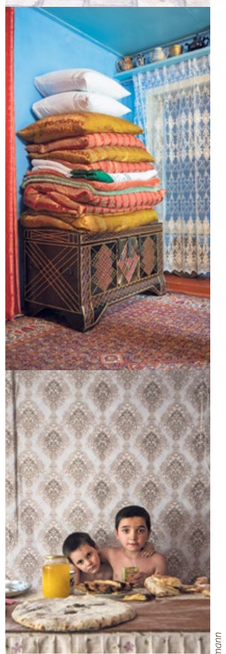

Kuni 26. juulini on Telliskivi loomelinnakus Juhan Kuusi Dokfoto Keskuses avatud Silvia Pärmanni näitus „Riigid, mida pole olemas", mis võimaldab heita pilgu inimeste argipäeva vabariikides, mis on vabad ja riigid vaid nime poolest. Kokku esitletakse väljapanekul ülesvõtteid 11 paigast, sh Abhaasiast, Mägi-Karabahhist, Somaalimaalt ja Lääne-Saharast. Info: *dokfoto.ee*

Fotod: Silvia Pärmann

05.06.

EKSKLUSIIVNE PIDU *UNDERGROUND*

Autsaiderkultuuri fännide suureks rõõmuks toimub 5. juunil algusega kell 20 Tartu legendaarses keldribaaris Sodiaak eriti eksklusiivne pidu. Lavale astuvad tuntud *show*-artistid DJ Heiki ja popstaar Raits, kes kostitavad publikut hitiralliga 90ndate ja retromuusika maailmast! Pileteid müüakse ainult 50 inimesele, karta võib, et mustal turul läheb tihedaks rebimiseks ja üksteise ülepakkumiseks!
Info: *facebook.com/DjHeikiFanpage*

05.06.

BEATS FROM THE VAULT SINU ELUTOAS

Neid, kes aga Tartusse peole ei jõua või jäid ülipopulaarsete interpreetide *show* pileteist ilma (või kes on karantiiniajal ära harjunud pidudega elutoas (ja meis enestes)), rõõmustab tumemuusika peosari Beats From The Vault, kelle veebiülekanne stardib 5. juunil kell 18 ja kestab soliidselt hommikuni, nagu ikka, kahel n-ö laval, Krematooriumis ning Kabelis. DJ-puldi taga on 4-got-10, Dirt Vessel, Naked Reagan, fs ja Cly/Suva. Uuri täpsemalt: *bftv.ee*

05.06.

EMAJÕE APHRODITE PROMENAADIVIIES

5. juunil kell 18 avatakse Tartus kultuuriklubis Promenaadiviis aadressil Promenaadi 5 Delegatsioon K nimelise kunstidaamide ühenduse (Koosseisus KAIRO, Kärt Kunnus, Kristina Viin ja Kudrun Vungi) müüginäitus „Emajõe Aphrodite". Nagu pealkiri vihjab, on väljapanek kummardus nii Tartule kui ka naistele! KAIRO on valinud näitusele oma varem eksponeerimata teoste seast naispeategelastega maalid, Kärdi omade rõhk on mängul värvidega, Kristinalt näeme tuttavaid isikuid kujutavaid töid, Kudrun jätkab rõõmsate ja head tuju süstivate maalide lainel.
Vaata lähemalt: *facebook.com/delegatsioonk*

Delegatsioon K. Foto: Jaak Kikas

06.06.

AEG A) UNISTADA, B) KARTA?

Kogo Galerii uus grupinäitus „Aeg unistada või karta?" kuulutatakse avatuks laupäeval, 6. juunil kell 15–18 Aparaaditehase hoovis. Osalevad kunstnikud Alexei Gordin, Elina Võtola, Kristi Kongi, Eike Eplik, Kadri Toom, Kiwa, Laura Kuusk, Martiini, Holger Loodus, Kristel Saan. Praegu on teada, et Martiini ja Kiwa mängivad avamispäeval plaate, kõik muu selgub kohapeal.
Info: *kogogallery.ee*

20.06.

KÄTTEMAKS PEIPSIVEEREL

Lõuna-Eesti igasuviseid tippsündmusi toimub ikka Peipsi ääres Varnja alevikus (Kesk 27) Voronja galeriis. Sel suvel saame näha galerii seitsmendat (suve)hooaega, mil näituse „Kättemaks/Месть/Revenge" kuraatoriks on kutsutud peipsikandimees Vahur Afanasjev. Suurt avamispidu seekord ei tule, aga vaikselt tehakse väravad lahti 20. juunil. Kättemaksuteemat lahkavad kunstnikud mitmest põlvkonnast, aukohal on mõistagi vanameistri Jüri Arraku töö. Õlimaalidega on esindatud Johanna Mudist, Liisi Örd ja Sten-Ingvar Lainjärv ning Toomas Kuusingult on nii õlimaale kui ka graafikat. Lisaks Rait Präätsi klaasikunst, Evelin ja Jevgeni Zolotko videoeksperiment ning Rainer Jancise heliinstallatsioon.
Info: *voronjagalerii.ee*

20.06.

ERITI LOKAALNE *RECORD STORE DAY*

Melomaanide ja muusikakollektsionääride iga-aastane ülemaailmne pidupäev *Record Store Day*'gi tuleb sel aastal teisiti. Viljandi muusikapood Viljandi Plaadimees aga koroonale, oludele ja saatusele nii lihtsasti alla ei vannu ning kutsub kõiki muusikasõpru eriti lokaalsele Viljandi plaadipoe päevale! Mis täpselt toimuma hakkab, selgub muidugi juba kohapeal 20. juunil kell 10–19 aadressil Tallinna 6.
Vaata veel: *facebook.com/viljandiplaadimees*

27.06.

GLOBAALNE PRIDE 2020

Kuigi 2020. issanda aastal jäävad paljud suured üritused teatavasti n-ö füüsilisel kujul ära, toimuvad need ikkagi veebis ja meie südametes! 27. juunil saavad huvilised osa vikerkaevärvilisest 24-tunnisest veebipeost „Global Pride 2020", mis toob kokku LGBT- ja muidu sõbralikud kogukonnad üle ilma. Kavas sõnavõtud, meelelahutus ja muu!
Jälgi mängu: *globalpride2020.org*

01.—04.07.

BALTOSCANDAL TOIMUB!

Etenduskunstide entusiastid, rõõmustage, kuivõrd juuli alguses saab Rakveres teatrit. Kuigi Baltoscandal tuleb tänavu teistmoodi, tuleb ta seda kindlamalt. Sedakorda domineerivad kavas kevadel Eestis toimuma pidanud esietendused. Neid on kokku üheksa! Lisaks õnnestus jätta esialgsest kavast alles kaks sinna valitud Eesti lavastust, kolm erakordset teatriteemalist filmi ja üks installatsioon välismaalt.
Info ja piletid: *baltoscandal.ee*

Foto: Herkko Labi

FOTO

SEE LINN ON MINU / KUNSTNIK ON KOHAL

Kuni 19. juunini tutvustab Galeriis Positiiv (Roo 21a, Tallinn) oma loomingut Triinu Soikmets, kelle näitus „See linn on minu!" on valminud maailma kirjanduse klassikast inspireeritud fotoretkedest. Soikmetsa esimese isikunäitusega saab alguse Galerii Positiivi uus näituseformaat „Kunstnik on kohal", kus külastajad saavad galerii lahtioleku aegadel ehk tööpäevadel kell 12–18 kunstnikuga suhelda.
Lähem teave: *positiiv.ee*

Bath. Foto: Triinu Soikmets

KUNST

PIDU ON LÄBI(?)

Pidu on läbi. Miks, kellega, millal, kus, kellele, kuidas – need küsimused polegi peo juures olulised. Loeb vaid see, kas peol oli või ei olnud tore. A-galerii Seifis on avatud Sille Luiga esimene soolonäitus „PIDU ON LÄBI / PARTY'S OVER", mida saab külastada 20. juunini. „Pidu on vastuoluline mäss igavliku vastu," ütleb kunstnik. Lähme siis vaatame.
Info: *agalerii.ee*

GALERII

KATKEID JA KIHTE

Mai lõpus avati Tallinnas aadressil Tehnika 15 uus kaasaegse kunsti galerii Hoib. Galerii asutaja Lilian Hiobi kureeritud avanäitus kannab pealkirja „Katkendeid minevikust ja kihte tõelisusest". Viis kunstnikku (Alice Hagenburch, Raluca Manaila, Denisa Štefanigova ning Lisann Lillevere ja Johanna Ruukholm) uurivad siin kollektiivsuse tekkimise võimalikkust intiimsete narratiivide ja objektide kaudu. Teema avaneb maali, *performance*'i, graafika ja skulptuuri meediumites. Galerii on avatud ettehelistamisel numbrile +372 527 2556.

PODCAST

FILOTSOON

Tallinna Ülikooli filosoofiahuvilised üliõpilased tulid mai lõpus välja värske *podcast*'iga „Filotsoon". Mitmetel nüüdisaega käsitlevatel filosoofilistel teemadel kutsutakse vestlema asjatundjaid, näiteks seni on lahanud keskkonnafilosoofia küsimusi Ulrike Plath ja Margus Vihalem ning feminismi üle arutanud Kadri Simm ja Raili Marling. Saated on varustatud kompaktse põhimõistete sõnastiku ning soovitusliku lugemisvara loeteluga, nagu akadeemilises keskkonnas tavaks!
Kõrv peale: *filotsoon.wordpress.com*

ESTONIAN ACADEMY OF MUSIC AND THEATRE
ESTONIAN BUSINESS SCHOOL

Masters in Cultural Management

ADMISSION NOW OPEN

* Construct your own unique learning path.
* Work with challenges and questions significant to you.
* Learn with a community of teachers from Finland, UK, France, Germany and elsewhere.
* Become a member of an international network of cultural and arts managers.

More info: eamt.ee/en/admissions
Facebook: www.facebook.com/culturalmasters

EESTI MUUSIKA-
JA TEATRIAKADEEMIA

Estonian
Business
School
Tallinn | Helsinki